SLOVENSKÁ REČ

MESAČNÍK PRE ZÁUJMY SPISOVNÉHO JAZYKA

ROČNÍK JEDENÁSTY

4-5

DECEMBER-JANUÁR 1943-44

REDIGUJE ANTON JÁNOŠÍK S JOZEFOM ŠKULTÉTYM

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ

S L O V E N S K Á R E Č

vychodí mesačne okrem júla a augusta. Vydáva Matica slovenská. Rediguje Anton Jánošík s Jozefom Škultétym. Predplatné 50 Ks na rok. Redakcia a administrácia v Turčianskom Sv. Martine.

OBSAH.

R. Brtáň: Samo Chalupka a dnešný spisovný jazyk . 97

Jozef Vavro: Zámeno *sám, sama, samo* 107

Samo Mazúr: Bardejov — Bardijov — Bardiov. (Dokončenie.) 114

Anton Jánošík: Skloňovanie cudzích priezvisk na *-er* a *-el.* (Dokončenie.) 121

Zo školskej slovenčiny.

B + Z: Výslovnostná a konverzačná stránka školskej reči. (III. Skladba a slovník 130.) (Dokončenie.) . 126

Ján Chripko: Sekundárne interjekcie 135

Gabriel Povala: Návrhy na filozofickú terminologiu . 141

Eugen Jóna: Pavol a *Pavel* 144

Valeria Polakovičová: Funkčné využitie superlatívu v novinárskom štýle 148

Rozličnosti.

púzdro = puzdro 152. — *zdarilý = zdarený, zdarný, podarený, vydarený* 152. — *sílit'?* 152. — *srovnat'* a *porovnat'* 152. — *album*, gen. *alba?* 152. — (tá) *výstroj?* 153. — Skloňovanie priezviska *Kniezsa* 153. — (ten) *zver* — (tá) *zver* 154. — *spižiarňa = komora* 154. — *baťko*, gen. *baťku?* 154. — *Malacky; malacký Malačan* 154. — *Skracovanie složených adjektív* 155. — *klubovný?* 155. — Forma krstného mena *Ella* 156. — *opis* a *popis* 156. — *priznat'* a *uznat'* 157. — *závisieť na = závisieť od* 157. — *oracie náradie?* 158. — *sebamenší?* 158. — *Zovňajšok?* 158 — *ročne* 158. — *tajoplný = tajuplný = tajomný* 159. — *priputnať* a *pripútať* 159. — *Kosmas*, gen. *Kosmasa?* 159. — *Vec úradná — porta oslobodená?* 159. — *v prvom rade = na prvom mieste* 159. — *ukázať sa byť ťažkým?* 160.

Listáreň.

Priezvisko *Rendek* 160.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XI. ČÍSLO 4-5.

R. Brtáň:

SAMO CHALUPKA A DNEŠNÝ SPISOVNÝ JAZYK.

Samo Chalupka mal mnoho neuverejnených rukopisov, ktoré sa stratily, a má prebohatú sbierku rukopisov českých i slovenských básní v matičnom archíve. Medzi rukopisnými náčrtmi a v listoch, len čiastočne uverejnených, nájdeme aj veľa materiálu jazykového, ktorý svedčí o tom, ako Samo Chalupka študoval nielen históriu, poéziu, ale aj jazykospyt. Nebudeme tu uvádzať všetky jeho pramene, poukážeme len na najdôležitejšie črty, lebo je to pri jubileu spisovnej strednej slovenčiny aj pre dnešný purizmus veľmi zaujímavé i aktuálne.

V náčrte listu, ktorý písal svojmu priateľovi štúrovcovi, nachodíme záznam, že čeština (okolo roku 1836) „lidu našemu chutiti nechce", a to vraj i preto, že sloh novej češtiny bol nemčinou pretuchnutý. Takáto výčitka bola consensus omnium, najmä Slovákov, od Kollára po Štúra, ba i neskoršie. Samo Chalupka vedel o časopise (časníku), ktorý mal vychodiť v Bratislave (za redakcie Hodžovej alebo iného štúrovca), o časopise krasovednom i bohoslovnom, ba chcel byť aj pracovníkom v časopise „mjchaného obsahu wedenjm Štúrovým", len namiesto kuriózneho návrhu na časopis Štúrov[1] („Samolet" a „Phoenix") radil radšej obyčajnejšie a známejšie, podľa vzoru ilýrskeho a inoslovanského ... „*d*ennice, Gitřenka, *w*čela a. t. p.". Vydávať ho mali tak, aby bol ... „národnjm, a powaze a potřebám ..." ľudu primeraný.

Do chystaného ‚časníka' chcel Chalupka dať mnoho stredoslovenského pokladu folklorného: Básně, ulité we formách živých, národnjch, ne pak antických a zastařalých. — Tak řečená literatura prostonárodnj: zpěwanky, zwláště pro děgepis a bágeslowj znamenité, báchorky, zkazky, přjslowj a pořekadla.

[1] Štúr namiesto názvu *Samolet* dal neskoršie v žiadosti o noviny názov literárnej prílohy „Orol tatránski"; Hurban namiesto chystaného *Wědomila*, vedeckého časopisu, vydal *Slovenskje pohladi na vedi, umeňja a literatúru*. *Danica* bola príloha Gajových Ilírskych národných novín; Gitřenkou nazvali levočskí „učenci" svoje literárne plody, Wčelou sa volala „Česká Wčela" podľa slovinskej *Kranjskej Čbelice*.

Samo Chalupka je tu teda už uprostred rokov tridsiatych učiteľom B. Wrchowského i Ľ. Štúra a vidieť, že poznal Kollárove Národnié Zpiewanky, kam sa i jeho piesne dostaly, že poznal aj ruské skazky a že sa pred vydaním svojich antických prác v „Plodoch" (1836) odklonil natrvalo *od antiky a časomiery,* ukazujúc na ľudové žriedla slovenské, špeciálne stredoslovenské.

Takto sa stal po Kollárovi a Godrovi uvedomelým slovenčiacim spisovateľom slovenským. Ako Kollár so Šafárikom upozornili vedecky, poeticky a didakticky na vlastnú slovenčinu a ľudové piesne, rozprávky aj príslovia, ako jeho brat Ján „bou prvej Slovákom, ako sa všetkím jeho vrstevňíkom" aj s Hurbanom, ktorý to napísal (1846), snívať mohlo, ako Michal Godra v Zore (1835) „cestu dlapčiu, prekljesňuvau" návrhmi krásnymi, ale nepochopenými, tak Samo Chalupka napísal prvý už 1833 tri stredoslovenské ponášky na ľudové piesne a uverejnil v kalendári Belopotockého[2] na priestupný rok 1834. Ich názov bol *Padlý w bogi wogák* (na nôtu „Zahučaly hory, zahučaly lesy" zo Šafárikovej - Kollárovej sbierky Pjsně světské), *Nářek slowenský* (na nápev *„Hore hágom dolu hágom"*) a *Pjseň wogenská.* Prvá sa začínala krakoviakom „Koníku môj vraný / od krála mi daný", druhá „Nad Tatrou sa nebo kalí" (v oktosylabe), prepracovaná z niekoľkých českých náčrtov, tretia sa začínala „Pod Tatrou zástavy vejú, / král náš ide v boje..."

Chalupka pochopil silu popularizácie, vrstiev ľudových, sedliackych, remeselníckych, hospodárskych, kupeckých i meštianskych, silu slovenského „Kocúrkova", ale ináč ako jeho brat Ján, osvietensky, vzdelaním, preto volal výstražne a radil pri novom časopise: „Držme se Čechůw, ale kde možno, čiňme češtinu slowenštějšj. Wšeobecná jest lidu našeho žaloba, že knihám nowějším nerozumj."

Keď Chalupka bol Belopotockému už 1833 a najmä 1844 poslal stredoslovenské básne, tešilo to Štúra (v liste 4. sept. 1844), ale už o rok, 6. sept. 1845, žaloval sa na boj okolo *u* a *ľ*[3]. Už-už by bol Štúr pristal na *l,* lebo to žiadali „všade a napospol", najmä bernolákovci „jako víminku spojeňja", a hoci formu „*l*" (robil) pokladal za neorganickú, bol by ustúpil, ak by bol Guoth pristal. No v polovici septembra sa Štúr rozhodol ináč, že reč „nepremeňená ostaňe" a že prerazia s *u*!

---

[2] Jeho názov: Nowý i Starý Wlastenský Kalendář, na rok Páně, 1834, genž gest rok obecný 365 dnů magjcj... wydal Kašpar Fejerpataky do Kelecsén.

[3] Zaujímavý je dôvod Štúrov proti tvarom príčastia s *-l,* lebo *najlepšie* osvetľuje aj štúrovskú prozódiu:

Dojem z tatrínskeho shromaždenia bol len zprvu mocný, lebo tam najmä Chalupka žiadal *l* a *ó* (namiesto *uo:* dobrô). Chcel písať „mal" a „krovavó"; aj uprostred slov odporúčal *v* namiesto *u*. S ním svorne išli (1845) katolícki farári z okolia breznianskeho a (1846) ev. učitelia z okolia ratkovského. Štúr bol za *-u, -la, -lo,* lebo mu boly organické (SNN 1845, 133—134). Aj Samo Bohdan *Hroboň* mu v tom pomáhal už na tatrínskej schôdzke filozoficky a dokladmi zo sanskritu. Vyskytly sa aj estetické stránky problému, takže básnikom dovolili oba tvary (ratkovskí) a na tomto kompromisnom stanovisku ostala aj schôdzka výboru Tatrína 1846, kde Chalupka, poverený napísať návrh na ďalšie detaily, prebojoval potrebnosť *ľ* a *ae* (= ä) spolu s Hodžom. Všetko, aj tvary s *l, u, ľ, ä* ponechali „literárnemu pokroku" a času. Hodža sa k tomu vrátil vo *Věštine,* ktorý korigoval v Levoči Francisci.

Dojmy rušného tatrínskeho rokovania ostaly Chalupkovi v pamäti. Preto písal[4] Hroboňovi 16. klasňa 1845, že reč je živý organizmus, hýbajúci a meniaci sa, preto nechce dať slovenčine zmeravieť a normalizovať ju. *„Nahže žije život stromu, ktorí rasťje, konáre vyháňa, listom, kvetom a ovocím ich ozdobuje..."*

Dopúšťa aj štepenie, ale až potom, keď strom zmocnie; aj štepenie z iného stromu, ak je v tom záruka zošľachtenia. *„Len ňerozumňí zahradňík štepilbi planšje na lepšje."*

O jazyku napísal prevýznamné slová, ktoré podčiarkujeme:

„Teraz mislíme, že si aj páňi v Hlasoch visvetlja a pochopja formi našej Slovenčini, visvetlja si prečo píšeme: *dau, stáu, pohnuv* a ňje *dal, stál, pohnul,* visvetlja si prečo píšeme: *istjeho, dobrjeho* atď., *dlhí, hlboki* atď. ňebuďe ím už čudno prečo píšeme *sťa* mjesto *ako* aj *ležˇ* mjesto *ule,* prečo si moc ňezakladáme na réckej a rímskej časomere, trebas ona aj s pravďivím nárečím Slovenským dobre obstojí. Ostatňe táto časomera ňje je národňou formou pre naše básňictvo, ale touto je rím, do ktorjeho sú zaoďetje všetki naše národňje spevi." (Orol tatránski II, č. 40, utorok, dňa 1. mal. rujna 1846, str. 317b, v článku „Ústrojnosť a organism reči Slovenskej", s podtitulom „Víťah zo spisu oproťi Hlasom".)

Tu tiež (str. 317a) Ľ. Štúr ukázal na odchodnosť slovenčiny od češtiny a českomoravčiny, na blízkosť k staroslovančine a chcel *plnohlasnosť a dvojhláskovitosť,* preto písal dobrjeho, dobruo, viďeu, choďiu; tvary dobrého, dobró, videl... pokladal za horšie, lebo slovenčina nerada vidí „dlhje samohlásky", hlas zavretý a akýsi polonemý, má radšej dvojhlásky otvorené, hlasné. Tvrdé „ľ" vraj je „na konci hlas tvrdí, zaseknutí a odlomení, a za to *spevavá* Slovenčina ho premeňila vo „*v*", a s predchádzajúcou samohláskou do dvojhlásky, čím sa táto koncovka stala *ťekúcejšou* a omnoho *hudobnejšou.*" (Porov. aj I. č. 6, str. 43: „*v* (*u*) mjesto tvrdjeho *l* na konci slovjes: *dau, poslau* atď.")

Chalupka dal k týmto náhľadom Štúrovým *otáznik* (317 a porov. č. 39, str. 308 ako aj č. 35, str. 275).

[4] Sborník Matice slovenskej V (1927), str. 151—152.

‚V loni vizdvihla sa na reč literárňju viďječina Luptovská. Prirovnávajúc ju k ostatňím podnárečjam, musíme uznať, že je ona ľen Luptovčina, ba aňi ňje reč celjeho Luptova. Žjadon iní kraj neuzná ju za svoju.

Že na reči, aká je v Nitre a v Novinách, vaetšina Slovákov nepristáva, o tom sa presvedčiť móže každí, kdo sa ľen trochu po Slovensku ohľjadol. Budzme povoľní, a prijímajme jedňí druhích v lásce. Hlavatosť ešte ňikomu v šťasťje ňezakvitla. Máme kmeň, ňje Luptovčinu, ale — obsjahľejším menom ju pozovjem — prosredňju Slovenčinu.‘

Chalupka tak dôvodil, aby kmeň ostal nepohnutý, ale aby sme prijímali formy bližšie slovančine, lebo tým spisovný jazyk nič nestratí, len získa.

Aj keď Hroboň a ostatní neprijali všetky dôvody, aj keď Czambel[5] neskoršie odsúdil jeho poslovančovanie a archaizovanie slovenčiny, jednako Chalupkove dôvody patria k najkonkrétnejším a najzaujímavejším v celej pravopisnej a gramatickej škriepke tatránskej. Jeho a Hodžovo *ľ* i *ä* zvíťazilo, i keď nie na celej čiare; jeho požiadavka: neostať iba na liptovských tvaroch sa ujala; jeho tolerantnosť a zásady sa prijaly.

Chalupka v prebohatých rukopisných poznámkach jazykových zanechal vzácny materiál nielen k otázkam tatránskym[6], ale aj k slovenskej morfologii, syntaxi, kmeňosloviu (etymologii) a poézii. Vo svojich exemplároch „Orla tatránskeho“ naznačoval si niektoré výrazy a tvary, s ktorými nesúhlasil. Tak napr. v „Orle tatránskom“, kde má aj (so Štúrovým dovolením) svoj pravopisný úzus[7] pri básni *Syn vojny*, zaznačil si na niekoľkých miestach poznámky nesúhlasu[8], najmä pri *u, l* slovami „Veru ňje!“ a podobne. Chcel písať aj dobrýho (aj písaval krásnyho, milýho podľa ľudových spievaniek), čo neraz v poznámkach, náčrtoch i listoch lokálpatrioticky uvádzal.

---

[5] Porov. jeho článok O spisovnom jazyku Sama Chalupku v Almanachu mládeže slovenskej. Usporiadal a vydal Slovenský akad. spolok „Tatran“ vo Videni, Turč. Sv. Martin 1885, str. 160. — Viac na konci štúdie.

[6] Z roku 1845 je Chalupkov list A. H. Škultétymu o Tatríne, kde sa bolo treba „ureknúť“ a ujednostajniť „na dákich pravidlách mluvňickích“, lebo Štúrova mluvnica „ňeostojí, vaetšina ju zavrhňe“ a katolíci „sú napospol s jeho rečou ňje spokojní“. Chalupka chcel svojím návrhom (*l*, hňev, *ó*, *ae* a podobne) všetkým vyhovieť.

[7] Porov. Orol tatránski I, č. 30, utorok, dňa 19. kvetna 1846, str. 233 pozn. *): „Na vislovnú žjadosť p. spisovateľa tejto básňe prijímame ju ako báseň s malimi úchilkami od našej terajšej reči spisovnej, chťjac biť s timí, ktorí to istuo čo mi chceme, pred celkovitím sa naším v reči ujednostajňeňím — v takíchto vecach snášanlivimí. *P. S. O.*“

[8] Tamže I, č. 6, str. 43, č. 7, 51, II, č. 40, 317.

Samo Chalupka chystal slovenský *slovník* a správnu slovenskú *syntax,* tvoril názvy slovenských mesiacov, vojenské i administratívne názvoslovie, sbieral veľa osobných mien a priezvisk, chystal sbierku prísloví atď.

Vyslovil so Štúrom i Hroboňom pravidlo „njet dlúhej silabi za dlúhou" alebo „Za dluhou nikdá dluhá", ale ho i kritizoval, lebo i keď pridalo ľubozvuku, no porúchalo vraj ústrojnosť. Vpisoval si paradigmy substantív, skúmal množné genitívy, lokál na *-iech, -och;* skúmal „príložku" *ko, go, ho, cho* a podobne. Osobitnú pozornosť venoval svojej obľúbenej hláske *ae (ä).* Skúmal jej výskyt aj po *b* (dlhé *ä* v *baé* a *baéka,* skutočnosť aj *dnešná!*), *p, v, f, k, g, h, r, s,* ... Po dlhej slabike dával tiež *ae* (vábae), všímal si zmeny *l* na *u, v.*

Vo vojenskom názvosloví navrhoval „čestňík" (oficier), lebo *dústojník* vraj „u nás ňič ňeznamená". Chalupkovi neušly ani složené[9] slová (Dubodjel, Hladomra, velry*b,* Pivoda), ani tvar „podjavši", ani syntax prísloviek, predložiek, adjektív, čísloviek a „časníc" čiže slovies, ba osobitnú pozornosť venoval i predponám a deminutívam atď. atď.

Z prebohatého množstva materiálu vyberáme tu len niektoré náčrtky, napísané v súvise s Tatrínom, s polemikou s Hroboňom a vydávaním básní aj spevov. Keď Tatrín poveril Chalupku napísať o *ä* i *ľ,* zaznačil si celé desiatky príkladov a skúmal ich platnosť po všetkých možných hláskach, berúc príklady zo živej reči.

Po *b* uvádza *ae* = *ä* v slovách: *tebae, sebae, hlúbaeva, hrúbaeva, vábaec* (vábiac), *Porubaen; bábae, holúbae* a ďalej *baebaení, baé* (ovčí hlas), *baéka* (šuška so svrčiny) a *baekaní.*

Po *m: omaeť, maeť, maečkať, pamaeť, pamjatka, maeta* ‚menta', *maeťjem* (*zmaetok*), *mjasť, maedliť, maeso, maeď, maekkí, maekčiť, Drjetomaen, Luomaen ... stŕmaeva* (ale zábava), *mae* ‚ma'...

Po *p: stupaej, paeť* (*pjati*), *paeta, rozpaetí, Quadalupaen*(!), *Europaen; pupae* ...

Po v: *hovaedo* (*hovjadь*), *stavaeť, vaezím, vaezeň, ďevaeť, vrchovaeť, svaetí, rukovaeť, vaedňem, Jelšavaen, Detvaen* ... Pri slove *vaečší* (raz píše: *vaetší*) napísal: „(*Vaetší lepšje vetší*) vjac."

Chalupka sa nezastavil iba pri perniciach *b, m, p, v,* ale išiel ďalej, tak ako sa donedávna bojovalo podľa skutočného vyslovovania nielen v písaní a výslovnosti po *b, m, p, v,* ale aj po iných spoluhláskach.

Po *f: túfae, Jaffaen;*

[9] Pozri aj Spevy Sama Chalúpky 1868, str. 173.

po *k: kaemeň, kaečka, kaerovať, kaelavní, kaedím, kaencel, zákaez* (ale *Hlubočan, kjar, kjač*) i *kaech;*

po *g: gaerbjar* a *gaeršňa* (*gjaršňa*);

po *h: Haendel* (a *Hjaďeľ*);

po *r: búrae, súrae, kúrae, šíraeva;*

po *s: brúsae, skúsae* a *húsae, -aeťa.*

Neboly mu neznáme duplety *kaedím* a *čadím,* bo i *kaerb* a *čarba, kaečka* a *čaška*(!). Skúmal, kedy sa užíva *ja, á, ia, a, ae* v slovesných tvaroch (*utápaeť, upaeť, kravaecí, vábaecí, ukípaeť, upaeť sa*), aj inde (*bremae, šípae, inovaeť*), ba dal pozor aj na západné a východné slovenské dialekty a na rusínčinu. Zmenu *ae* na *e* uznal len na začiatku a v prostriedku slova, nikdy nie na konci. Hláska *ae* sa mu rovnala rusínskemu *ja* (я).

Hlavné nápravy reči, ktoré Chalupka aj Tatrínu odporúčal, boly tieto:

1. mäkké *l* treba písať a značiť (*ľ*);

2. *ae* písať aj v slovách vábae, slávae;

3. perfektum na *l,* a nie na *u* (*bol, robil*);

4. *v* namiesto *u* písať uprostred slova;

5. po mäkkej konzóne(!) v lokáli fem. a neutr. *-jach, -ach* (nikdy *-ách*), teda *na poľach, poljach,* nikdy *poljách.* Dlhého *á, ú* nieto (okrem *č, š, ž*) po mäkkom konsonante, teda *kostjach, dušjach, poľja, znameňjach* ap.; *hlavňju, dňešňju* atď.

6. Tvar *znameňje* nepokladá za slovenský, lež za *českopoľský,* ale je určitejší ako *-ja* (lebo je aj *sg.* aj *pl. -ja, znameňja*). Pri tomto tvare zaostril polemiku do slov, adresovaných Tatrínu: „Keď sťe to prijali, prečo bi ste ňemohli *l* v Perfecte."

7. V gen. pl. ženského rodu chce vkladnú hlásku *a,* v strednom rode tiež *a* (ide najskorej o tvary *forám, vidál, motovidál* atď.).

Chalupkovi neboly neznáme ani *nedostatky slovenčiny,* veď uvedomoval si aj *‚blahozvučie'* a *‚zlozvuky';* slovenčinu chápal *v rode slovanského „nárečia",* uvedomoval si jej *pomer k češtine,* ktorú ostro kritizoval: archaizmus na *ej* (*dobrey, meylím se*), *dvojsmysly* (*omlauwat,* po gemersky *omlávat,* u nás ‚ohovárať'), zastaralé *bych, bychom;* nadužívanie zložení. Češtine vyčitoval, že má slová *neskončený* namiesto *nekonečný,* s protetickým *w-: wokno, wosel, wosa* (aké by to bolo, keby sme my písali *wuostia, won ‚on', wonekdy*); bez prípony *-l* v mužskom rode *l*-ového príčastia: *sed, pad,* ktoré Slovák nemôže zniesť.

„My Slováci milujeme Activa, Češj passiwa: on byl zabit = *zabili ho* — tak i Subst. Passiva et actiwa."

Chalupka dávno pred literárnou slovenčinou robil teda češtinu slovenskejšou, chcel lepší genitív na *-ův* aj v akuzatíve (lékářův — lékáře); nepáčilo sa mu vyhadzovanie litier (pad', můž').

Chalupka sa už v tridsiatych rokoch usiloval o čistotu a poslovenčenie češtiny, celkom v duchu starých i novších Kollárových slovakizačných pokusov; no nenašiel ani *on* ozveny a sluchu na výkrik: „Nebuďte herdj, gakoby (wjtězové,) ste nás byli podnožili, aby sme se wám na milosť a nemilosť wzdali zpupně od nás žádágjce. — My musjme některé formy proměniti, gestliže z nesrozumitelnosti od našich káráni býti nechceme. —" Darmo volal „Držme se Čechůw", darmo — len slovenskejšou robil slovenčinu. Na Tatríne r. 1845 a po ňom Chalupka už podáva posudok *o slovenčine literárnej strednej* (zval ju „stredňja" i „prosredňja"), takej, aká bola v Novinách, mluvnici Štúrovej a novších vydaniach, od Hurbanovej Nitry počínajúc. Dal si otázku, „či je to pravá slovenčina" a odvetil záporne „Nje! Do ňej prináleží *ae: Ł.*" Stále a znova chce *ae* a *l, v* namiesto *u* a *dobrýho* má namiesto *dobrjeho.*

Chalupka sa však neuspokojil iba určením pravopisných, tvaroslovných a syntaktických zásad, ale išiel ďalej v kapitole *o vzdelávaní reči, k štýlu a k poetike.* Za najvzácnejšiu ctnosť reči, mluvy a spisby (= jazyka, vravy a literatúry) pokladal čo možno *najväčšiu srozumiteľnosť.* Preto si dával otázku, ako sa má reč usporiadať, lebo len v usporiadaní videl „organismus, sústavu reči".

Reč chcel vzdelávať predovšetkým *„sbjeraňím vidječin, cúďeňím, prijímaňím slov a tvaridál z inoslovančini, tvoreňím nových slov, uvádzaňím, zdomáčňovaním cudzích, osvežovaňím zastarelích a vihľadaňím takích, ktorje v našej reči boli, ale sa stratili a v iních rečjach sa zachovali."*

Chalupka sa tu znova oprel o osvedčené, už storočné tendencie a prax slovanských jazykov. Na ‚vidiečiny' mal bohaté „klasobraňje na Slovenstve", kde prechodí podrečie do iného: „Neľúbiš tvrdú hrst, voľ si gem. z m e ň — mrzutost = obida — cesta = púť, draha" etc. „Žjadaš vihnúť nemeck.: nje som v stave (ňje som štont) užij šariš.: *ňehodzen* (poľ. *njevart*). Prelej slovo do furmi slovenskej (*ňje hodzen* ale *hoďen*)."

Ináč bol za dvojtvary *kraji — kraju, čerevík, idúčki* atď.

V praxi mal častejšie čez. Cúdiť chcel formy a slová nepríhodné, spotvorené a cudzie, neurčité, ‚matné' a ústrojnosti odporujúce.

Prijímať chcel z inoslovančiny kollárovským postupom: pokračovať od bližších k ďalším: Čech, Polák, Rus, Illir. Slová maly byť aj u nás zakorenené a preliať sa „do našich for*ám*".

Ináč v pravopise šetril *slovospyt, etymologiu,* lebo to obťahčovalo naučenie cudzích rečí, i keď nebol len za etymologiu vždy a všade. Neradil však zapovrhnúť ani slovospyt. Ináčej bolo jeho vrúcnym želaním a uskutočňoval to i v praxi: „N*ah* sa reč slovenská ňesje ku slavjanskej dokonalosti" a *odsudzoval radlinčinu,* že je „nová maetenina".

Od jazyka išiel Chalupka aj k poézii. Už výber slov (žmeň), preberanie, cúdenie, čistenie, snaha po ‚blahozvučí' — maly ciele nadgramatické, literárne a estetické. Zamýšľal sa aj nad rýmami, práve pri *l,* a ukazoval, aké bohatstvo dáva *l* s inými hláskami, napríklad (*al, el, íl, ol, ul*): prív*al* — býv*al,* samop*al,* zakop*al,* jab*ál* — nab*ál,* kovad*ál* — nad*al,* met*ál* — vikvet*al,* samostr*el* — rozostr*el,* s*íl* — r*íl,* sok*ol* — zmok*ol,* vúk*ol* — tlúk*ol,* čerjes*ol* — doňjes*ol* a *úl* — *žúl.*

Takto sa stal Chalupka z najvšestrannejších staviteľov dnešného stredoslovenského jazyka ako teoretik i básnik a časť svojich výskumov podal aj Tatrínu 1846.

Z Hornej Lehoty písal 28. marca 1860 Pavlovi Dobšinskému, redaktorovi Sokola, že mu z básní poslal „daktorye maličkosti", lebo viacej na ten čas nemal, a čo mal — „bolo censurou neprešlo". *„Junáka"* si vyžiadala Božena Němcová pre Almanach Jeřábkovej; aj ho poslal, ale nedostal odpoveď, preto myslel, že Němcová odišla z Prahy. *Bolo i bude* „nebolo nikde tlačenô", ale sa — podľa Dobšinského — vraj táto báseň stratila. Chalupka sľuboval poslať viacej, ale prosil, aby „krem nevyhnutne asnaď potrebných, žiadne pr*ie*meny nečinil". Viktorín mu vo *Vaezňovi* „pokazil rymy, ba na jednom mieste i constr*uc*tiu;" — preto resumoval: „Račej buchn*a*t od Valibuka ako takú opravu".

O Hattalčine (sic!) napísal, že „nestojí jeden hvizdák[10]". Dobšinskému radil: „Držte sa strednej slovenčiny — Zvolen, Hont, Novohrad, Pešť, Báčka —, nemiešajte nárečia. Bastardstvo budúcnosti nemá."

Nebol proti „bi*ľ*", „milova*ľ*", lebo viedly k praobrazu Slovančiny(!), ale uznával, že aj stredná slovenčina „je porušená" — a treba ju viesť k pôvodným formám. „Hattalovčina vedie k neduoslednostiam, anomaliam, zmatku."

Chalupka vyznačil 11 bodov, ktoré sú čiastočne opakovaním polemiky tatrínskej z 1845 a v podstate náhradou za stra-

[10] Červavý orech.

tený alebo nám nezvestný list z 1868, z ktorého výlomky podali vydavatelia Spevov.

Samo Chalupka tvrdil aj 1860:

1. V strednej slovenčine dlhého *é* niet, lebo potom padá utešené pravidlo o dĺžkach: „Dluha za dluhou stáť nesmie." Čo znamená dobré a biedne? Veď „*ô* et *ye in* fone — *é*".

2. Inštrumentál je trojaký: vol*ý*, vol*mi*, vol*ami*, slov*ý*, slov*mi*, slov*ami*.

3. Len *-ie* je lepšie v sg. ako *-ia* pre plurál (znamen*ie* sg., znamen*ia* pl.). Ale ako bude od *kvieťa*, keď kviet*ae* a kvietě neobstojí, najmä keď *e* neoznačujú *ě*.

4. Nech si tlačiareň obstará hlásku *ae*, ale nie prišírokú, lebo je „potrebná", keďže „*ä* množí nevkusnye punktíky". — Treba písať št*ae*stný, v*uolae* atď.

5. Má sa písať dobr*ýho*, dobr*ýmu*, lebo dobr*yeho* je (v Ľuptove) len priechod, kým *-ýho*, *-ýmu* je praslovanské.

6. Dobr*é* (plurál) a *tie* písať treba lepšie dobr*ye*, t*ye*.

7. Aj *ě* treba značiť, aby nevznikol dvojsmysel krásne a krásně.

8. Nepísať ok*ie*nko, ale ok*yen*ko.

9. Nie stoj*á*, ale stoj*a*, lebo po *j* niet *á*.

10. V*aetšiu*, kol*iu* je lepšie ako v*aetšú*, kol*ú*.

11. Perf. masc. a neutra slovies píšme na *-i*, feminína *na -y* (volali, volaly). Tak to vyslovuje vraj „posi*a*l horní Novohrad*aen*" *a* Hont*aen*. Písať ako „češi" a Viktorín (= dnešný úzus) je nelogičné.

Tieto poznámky napísal S. Chalupka najmä podľa opráv vo *Vaezňovi*.

Vystupoval aj proti vtedajšej novej českej poézii, okolo 1860, lebo je to vraj „hnusn*uo*". Mal ideu vydať „Wýbor z poezie slovenskej" a pripojiť aj „daktorye lepšie Zpievanky."

Vo V*ýbo*re nech autori básne sami opravia. Ani jeho... „nevyšly pr*i*činou cenz*u*ry vo forme tej, v ktorej... ich bol podal."

Konzekventným a konzervatívnym ostal aj pri vydávaní Spevov, keď trom vydavateľom napísal list o odchodnostiach v spisovnom jazyku. Vydavatelia rešpektovali Chalupkov úzus a uznali, že takým vydaním „očerstvejú snahy jazykozpytné". Aby sa kryli, uverejnili na šťastie výťah z Chalupkovho súkromného listu „doslovne" (Spevy Sama Chalúpky [sic!]... 1868, „Dôslov", 216—218).

1. Úryvok sa začína literou *ae* (rus. я), ako literou v slovenčine potrebnou, lebo „Nižná Orava, Ľubtov a Zvolen a. t. d. hovorí nie ľen: holúb*ae*, tel*ae*, jahn*ae*, chlápae, ale ai: pras*ae*, húsae, kur*ae*. Tam počuť nie len: trúb*ae*, blúd*ae*, túl*ae*, mam*ae*, kúpae, ale ai: búr*ae*, brús*ae*, jako to obdoba vyhlaedáva. My povedáme: *kaečka* (Schopf), *kaemeň, kaerovať* — a to je etimologicky dobre. —"

Kto vraj vie slovensky, ten bude vedieť, kam to *ae* položiť, kto nie, nech sa učí; veď mu to obľahčí spoznanie „iných Slov. nárečí". Literou *ae* odpadne veľká časť mnohých čiar a bodov, ktoré i písmo, ale najmä tlač náramne obťažujú.

2. „Dluhô *é* vo slovenčine niet;" — kto ho uviedol, uškodil určitosti, lebo lepšie je „To dobrô diet*ae* a tye dobr*ye* deti" ako dobré dieťa a dobré deti.

3. Pred krátkym *e* nie sú *d, l, n, t* vždy mäkké. Nezanedbávať čiarkovanie, aby nevznikol nesmysel a chybné čítanie, napr. *krásne*. Rozlišovať *krásno* = pulchrum, *krásne* = pulchrae, *krásňe* = pulchre. Chalupka označil čiarkou *d, l, n, t* všade, kde maly byť mäkké. Prídavné mená skloňoval po zvolensky *(krásnyho, krásnymu)*.

„Perfecta masculinorum animatorum et inanimatorum" (V minulom čase mužské životné i neživotné) majú *-i* („chlapi a dubi stáli"), ženské a stredné *-y* („ženy, kuraetá stály"). Tak to pokladal za logičnejšie.

Napokon dal aj náznak *‚blahozvučia'* podľa ľudového úzu (dialektov). Radil písať serdce, slunko, ako sa hovorí „na východňom Slovensku", sluza „v hornej Orave", krev i kruv atď. Diftongovanie polosamohlások *ŕ, ĺ* videlo sa mu melodickejšie. Bol teda verným nasledovníkom Kollára a ostatných autorov o ľubozvučnosti a určitosti slovenčiny (Godra, štúrovci).

*

Samo Czambel, ináč rodák zo Slovenskej Ľupče, uverejnil v Almanachu mládeže slovenskej (1885) pod menom *J. Stránsky,* dva roky po Chalupkovej smrti, posudok jazyka Chalupkových Spevov z 1868. Upozornil na zaujímavý zjav, že u nás každý Slováčisko(!) bol dvojakou až trojakou osobnosťou, vedcom i básnikom, vedcom v poézii a poetom vo vede. Odsúdil jazykové osobitnosti Chalupkove, zväčša správne s filologického vtedajšieho stanoviska.

Sudcom Chalupkovým a trochu aj ironickým posmešníkom v celom probléme bol aj pomaďarónčený *Radvanský,* ktorého boly dojaly Chalupkove básne tak, že sa vyslovil: „krajšie,

milejšie verše som ešte na poli slovenskej literatúry nenašiel.“ Roku 1874 sa ten istý Radvanský ospravedlňoval ľupčianskemu Fuchsovi: *„Nepozastavujte sa na mojej ortografii, však Slováci sa držia za najslobodnejší národ, preto dajú právo každému písať tak, ako chce; zato som i ja v ortografii liberálny. Keď Chalupka má to právo s novou ortografiou vystúpiť, prečo by i ja, seniorálny inšpektor(!) a tak hlava seniorátu, to väčším právom urobiť nemohol?“*

Nie sú to síce slová v tóne generálneho inšpektora Zayho, ale ilustrujú dobre, ako sa na počínanie Chalupkovo dívali ľudia svetskí, neliteráti, zabúdajúci, že *dobrý spisovateľ má právo aj novotáriť, aby vznikla nová norma a pokrok* v živom a vyvíjajúcom sa jazyku. Chalupka podal už 1845, 1860 a 1868 veľa podnetov na tvary, ktoré iba dnes na čas alebo natrvalo odhadzujeme a ešte častejšie — prijímame.

Jozef Vavro:

ZÁMENO *SÁM, SAMA, SAMO.*

Zámeno *sám* nazýva sa v slovenských gramatikách obyčajne zámenom ukazovacím (pronomen demonstrativum). V Czambelovej Rukoväti hovorí sa o ňom aj v kapitole *Ukazovacie.* V ruštine napr. je *sam, sama, samo* „miestoimenie opre- v 3. vydaní na str. 145). Význam a funkciu zámena *sám, sama, samo* (sami, samy) však termín ukazovacie zámeno nevystihuje. Hádam výstižnejšie by ho definoval termín zámeno *určovacie.* V ruštine napr. je *sam, sama, samo* „miestoimenie opredeliteľnoje“ ‚určovacie‘.

Osobitnú sémantickú a syntaktickú úlohu má od zámena *sám* odvodený tvar určitého prídavného mena *samý, samá, samé.*

Zámeno *sám, sama, samo* (sami, samy) skloňuje sa ako číslovka *jeden, jedna, jedno* (jedni, jedny), prídavné meno *samý, samá, samé* zas ako adjektívum *pekný.* Lenže v nárečiach odchýlne menné tvary zámena *sám, sama, samo* v niektorých pádoch sa vyrovnaly s tvarmi složeného skloňovania adjektíva *samý, samá, samé* vplyvom ostatných foriem, ktoré sú pri obidvoch spoločné. Splývajú a tak sa pletú i v hovore a v literatúre (najmä užitej) *v mužskom rode* tvary nom. pl. (aj pri kvantite) v súvislosti s menami životnými a nom. i ak. pl. v súvislosti s menami neživotnými, *v ženskom rode* tvary nom., ak. sg. a nom., ak. pl., *v strednom rode tvary* nom., ak. sg. a pl.

Pri zámene *sám* a prídavnom mene *samý* sú tieto rozdielne tvary:

A. N. sg. *sám, sama, samo*
A. sg. *samého* (sám), *samu, samo*
N. pl. *sami, samy, samy*
A. pl. *samých, samy, samy*
B. N. sg. *samý, samá, samé*
A. sg. *samého* (samý), *samú, samé*
N. pl. *samí, samé, samé*
A. pl. *samých, samé, samé*

Doplnkom vo vete môžu byť správne len tvary zámena *sám* sub A. Príklady: *Samo* haraburdie ho nemýlilo (A), keby medzi ním neboly bývaly *samé smeti* (B). — Bratia nechali doma sestru *samu* (A). Sused mal na roli *samú hlinu* (B). — Dieťa sa bálo byť doma *samo* (A). Malý park bol v nedeľu *samé decko* (B). — *Sami* si to spravíme (A). Boli tam *samí dobrí Slováci* (B). — Ženy hrabaly *samy* (bez pomoci chlapov) (A). Boly tam *samé ženy* (len ženy, chlapov a detí tam vôbec nebolo) (B). — Vrabce nájdu si zbožie *samy* (A). Na streche boly *samé vrabce* (B). — Deti sa hraly *samy* (A). Na ihrisku bolo vidieť *samé deti* (B). — Našla doma svoje sestry *samy** (A). Na stole ležaly *samé knihy* (B). — Nenechala nikdy deti *samy*[1] (A). V slovníku sú *samé slová* (B).

A. Zámeno *sám, sama samo* (sami, samy) má rôzne významy a významové odtienky.

1. Znamená to, čo nem. *allein*, rus. *odin*, maď. *egyedül*, to jest *jeden, bez druhého, osamote.* Tu sa dá nahradiť adjektívom *samotný.* Vyjadruje stav samoty, opustenosti, ktorý sa dakedy ešte zdôrazňuje, stupňuje zdvojením, opakovaním *(sám a sám)* alebo zosilnením vo forme paronomázie *(samučičký sám).* Príklady: „... Viete, prečo sa ja musím ponáhľať. Tetka je chorá a *sama!*" (Tim. V, 63), Verí (Baťa), že keby sa dievčatá dôsledne pridržaly jeho rady, vrátila by sa doba, „keď sa ocítol šťastný ženich prvý raz so svojou nevestou *sám so samou* až po sobáši a povedal známy výrok: Konečne *sami!*" (Slovák 9, I. 1944, str. 6a), „Rád by som s vami prehovoriť pár slov." „Nech sa páči — hoci celú reč." „Ale tu — nemožno — lebo — rád bych *sám* —" (Vaj. II, 13 — Bežo), Čo tam počjať, keď je šuhaj / *Sám* ak palec jeďiní (Kráľ, Ň. básne 178), Ja *sám* som, dumám, dumám / a vietor tiahle spieva žalmy (Krasko, Básne

* Azda jasnejšie a výraznejšie: Našla doma svoje *sestry samotné.* — *Red.*

[1] Zámenný tvar *samy* v tomto postavení je dosť neobvyklý, keďže v nárečiach je silne zaužívaný tvar adjektívny: Nechala som doma deti *samé,* prípadne *samotné.*

46 — Mazáč), — Sme celkom *sami,* — zvestovala mi. Tatušo odcestoval (Gašpar, Červ. koráb 85 — MS 1931), Smutno mu (Paľkovi) je *samému* doma a na Maroša, kým príde zo školy, dlho čakať (Rázus I, 96 — 1940), „My sme milovali, / i nás milovali, / kým sme boli malí, / kým nás neposlali *samých* vo svet šíry... (Lukáč, Hymny 58 — 1934), Najstarší brat Ivan ostal *sám* v dome starom (Kuk. IV[1], 5); Som *sám a sám,* jak tu, hľa, stojím (Hviezd. I[3], 42 — 1924), Od tých čias býval zadumaný, vychádzal *sám a sám* do hôr (J. M. Hurban, Slovenskí žiaci 126), Slaninová .... Moja jediná dcéra takto opustená, nikým nepovšimnutá, *sama-samučičká* v tej hroznej hore (Stodola, Minister 27) ap.

Adj. *samotný* je odvodené od podstatného mena *samota* a zato správne ho užívame len v tom význame, kde je zjavne základ *samota:* malá Gabina sa prebudila. Matka nebola po jej boku — ležala *samotná* na veľkej posteli (Gardista, 9. I. 1944, str. 9a), nestretol som ani živú dušu. Boli sme *samotní* v divej pustatine, ja, mokrý na kosti, a môj úbohý kôň (9c), „Mladé dievča, ktorej záleží na dobrej povesti, nemá chodiť *samotné* lesom s mladým mužom tiež *samotným.*" (Slovák, 9. I. 1944, 6a), (Trnka) vše miesto kmotra vypil (hriate), keď sa *samotný* z cesty vrátil (Kuk. III[2], 218), On vidí iba svoj hriech a jej nešťastie. Nevládze už niesť tej ťarchy *samotný.* Neúprosný zákon ho núti hľadať dušu, ktorá prevezme diel ťarchy (126), A keď ju pod večer stretol *samotnú* na chodníku... sama nevie ani teraz, čo všetko pohovoril (Kuk. IV[1], 70), Popoludní toho istého dňa sedela Darinka *samotná* v prednej izbe pri obloku (Vans. I[2], 35), Anna bavila sa na priedomí a ja som bola *samotná* (Vans. III, 36), Tam pred sklepom videly malé dedinské dievčatko *samotné* sedieť na vozíku (Šolt. III, 29 — 1929), Anne sa zakaždým uľavilo, len keď zostala *samotná,* cítila, že to už s ňou ďaleko nepôjde (Taj. I, 29), Zrádzal si ma, vyvolával výstupy, celé týždne doma nechával *samotnú*... (Čechov-Tajovský, Medveď 5), Ľahko je zostať *samotným.* Utiahni sa do seba a obmedz sa na svoju chyženku (Vaj. II, 22 — Bežo), Prichádzaly okamihy, kde ona v zahrade pod stromom, alebo v svojej izbe *samotná* sediac hlávku svoju do bielučkých rúčok zvešúvala, myslela i myslela (Kal., Pov. II, 22), Milko je len smutný a *samotný.* Príde k nemu Dlhohorský a opýta sa ho: „No akože? Ste si už rozmysleli?..." (Kal. III[2], 103), Aj nedávno ma vzali do reči s naším Janom. A veď celé leto spáva na salaši *samotný,* len cez zimu čo spáva v zadnej izbe (Kavec, V rud. hmlách II, 55), len on (mesiac), chudák, čo o tom nepovie nikomu, *samotný* ju sprevodil do nového domu (Botto,

... sedáva (Kráľ, Ň. básňe

Špevy 18), V kuchiňi pri ohňi / *Samotní* sedáva (Kráľ. Ň. básňe

Adjektívum *samotný* zachováva ešte aj archaický význam ‚osamele', úzko súvisiaci so základom *samota:* otcovia idú do sveta, / matky sa na poli krušia, / drobunké deti medzitým / *v samotných prípeckoch* čušia (Vaj. IV, 143 — Bežo), Ľahol do postele a chce čítať, ale kniha bola nudná, hoci bol to Scheffelov „Ekkehard", dávna potecha jeho *samotných hodín* (VI. 234), Na druhý deň prišla telegrafická ... štaféta zatvoriť Zarándyho do *samotného* zátvoru (magánzárka) (XII, 59).

V nárečiach (Spiš) má ešte aj význam ‚slobodný, neženatý', aký je doložený aj v literatúre: „A či tam (u Jabíčkov) boli (apa) včera?" „Tam ver'! To povedali, že *samotní* nebudú ďalej — že sa oženia! (Tim. II, 67).

Adjektívum *samotný* možno striedať so zámenom *sám* iba v tomto význame (pod 1.), v inom význame jeho užívanie je chybné, napr.: A tieto slová zástupcu „samotného Pána Ježiša" sú nám ... potvrdením toho (Kalendár Katolíckej jednoty na rok 1944, str. 55) m. *samého*. Kapustu sám bača varil — v kyslej žinčici ... „Samotná" by sa nedala jesť — s neslanými zemiakmi bola dobrá (Kuk. X, 41) ap.

2. Zámeno *sám* pri zdôrazňovaní má často význam ‚*sám jediný, nikto iný*' alebo adverbia *jedine* (len), napríklad: odzvonili, / domov delník pospiecha ... *Len ja sám* som, *opustený* / na mňa nikto nečeká, / iba smutné štyri steny (Krasko, Básne 53), *Sama jediná Elenka naša* / skrúca sa a obzerá sa (Sládk., Sobr. básne 199). Písať teda máme v nárečí slovenskom, lebo je ono nárečie osobné, svoj okremný život majúce a reč vlastná ľudu nášho, ktorú on *samu* dokonale rozumie a ktorá *sama* k jeho srdcu i k jeho mysli najlepší prístup má (Štúr, Nárečie sloven. 92 — 1943), „A nežiadam si s ňou bohatstva, nič iné, *len ju samú*(!)[2], jej priamu, čistú ... dušu ..." (Vans. I², 122), „... kraviar Kubo z našej dediny je nikto iný, *len ja sám,* ako ma tu vidíte ..." (Dobš. Pov. II, 108 — 1928) ap.

3. Vyjadruje vyslovene osobnú účasť podmetu na slovesnom deji, vyzdvihuje činiteľa, pôvodcu deja a má význam adv. *osobne: Ja sám* som to povedal (Czambel, Rukoväť³ 145), *Sama* od neho nič nepýtala, lebo jej to hrdosť nedovoľovala (Urban, Ž. bič⁶ 170), Strážmajstra Angyala žiadal si *Okolický sám* (290), oddala sa kárať Vieročku ... že sa nevie *sama* učesať a že je už veľká (Tim. I², 31), *On sám* ich (topánky) napraví a to za-

[2] Tu je zjavný vplyv tvaru adjektíva *samý* na dlhú kvantitu zámena.

darmo (Alexy, Zlaté dno 67), A vravia ľudia, že *Matiaš kráľ / Sám* s vysokých tých rád vysiela skál / Na zboj takéto sokoly (Sládk., Sobr. básne 188 — 1939) ap.

4. Zámeno *sám* obyčajne v doplnku vyjadruje samostatnosť, dobrovoľnosť, spontánnosť činnosti (deja), čo vyjadrujeme príslovkou *dobrovoľne,* a viaže sa v takejto funkcii často s prostými alebo predložkovými pádmi zvratného zámena (*sám od seba, samo od seba, samo sebou* ap.): *Samo sa to* nespravilo, voľakto len musel pri tom byť (Rázus I, 122 — 1940), Prišlo to všetko tak akosi náhle*: nohy sa samy* zdvihly, niesly ich mimovoľne do Kramárovho dvora (Urban, Ž. bič[6] 77), „Dobro pochádza z neba — *dobro samo sebou* sa šíri, *samo* si najde i zástancov..." (Kuk. III[2], 142), *sám od seba* chytil sa do práce (207), Chrenková nemala človeka, ktorý by jej bol povedal, čo verejná mienka vraví o nej. *Ona sama od seba* neprišla na to (Kuk. VIII, 40), *Kone,* necítiac ťarchy, *samy od seba* zastaly (Vaj. VIII, 25 — Bežo), Za vodopádom ma *voda sama* vyniesla na povrch (Ondrej., Afr. záp. 72), Koreň zmúdrel *od samo*(!) *seba* (Hronský, Žltý dom 183), Len tak *od samo seba* by sa to nebolo nakopilo (204) ap.

Sem patrí aj výraz *samo sebou sa rozumie:* že medzi každou (nôtou) „Dávno Bešeňová" sa ozývať musela, *rozumie sa samo sebou* (Kal., Reštaurácia 80 — 1940), Jej mať podotkla, že *sa to rozumie samo sebou* (Jégé, Kuruci 19 — 1931) ap. V tomto spojení slovenskejší by bol analytický, rozvedený tvar *samo od seba* miesto *samo sebou: To sa samo od seba rozumie.* (Porov. SR I, 191.)

5. So zvratným zámenom *sa, seba* atď. vyjadruje vzťah činnosti deja, stavu na sám podmet alebo predmet (pri väzbe *dvojitého datívu, akuzatívu* ap.). Cítiť tu zväčša isté zdôraznenie: Nielen *sama sa* pobúrila, ale pobúrila i otca (Gašpar, Červ. koráb 136), Ale nebol si ani *sám sebe* podobný. Oči vyvalené... (Kal. II[3], 13), Ale zlatník... nechal *ho sebe samému* (Hurban, Olejkár 11 — MS 1929), Spadávala s neho akási umelá škrupina, ktorá krivila jeho pohyby a odcudzovala ho *sebe samému* (Urban, Z tich. frontu 17), „... Potom *sama v sebe* mudruje: kam sa hrabeš adjunktík?..." (Blaho, Slabí 123), — Na jar načim povytínať tŕne. Škoda medze! — povedal *sám sebe,* ale tak, aby ho počula i Karolína (Gabaj, Otec Tim. 12), Mária bežala *pred samou sebou,* ale nemohla ubehnúť (Vaj. III, 272 — Bežo), *Sama si sebe* v pamäť vodila, / Komus' tie vence určila (Sládk., S. básne 49), Satan je taká nešťastná vláda, / Čo *sama seba* klame, okráda (43), Ďjeučatom ňerobiu žiadne ešťe slubi, — / Bo *on sám* sa lutovať *samjeho* ňelúbi

(Kráľ, Ň. básne 134), Keď vdova Ilčíčka počula, že jej syna odobrali... ocitla sa v rozpore *sama so sebou* (Urb., Ž. bič[6] 40), Jediným kladom hnusnej svetovej ruvačky bolo, že vojaci začali nachodiť *sami seba* (187), Pri práci nezahynieme, ale spevnieme a budeme i žiť i nadobudneme si vážnosti *u samých seba* aj u druhých (Štúr, Nárečie sloven. 107 — 1943), My Slovania... sme ako starí Heléni národ kmeňovitý... My sme ešte *sami* svet *v sebe* (113), Hlásky sú dôležité čiastky reči, ale *samy pre seba* v reči najmenej významné (155), „Modli sa ty *sám za seba,* ty kujon" (Kalinč., Svätý duch 22 — 1930) ap.

6. Zdôrazňuje zámeno osobné, meno a má význam prísloviek *‚aj, tiež, ba aj, dokonca aj'* ap.: *Ja sám* ‚aj ja', *sám on* ‚dokonca aj on' ap. Príklady: Konečne vyprázdnila sa izba. Na ostatku vyšiel z nej *sám gazda.* (Kuk. I, 96 — 1910), *Ja sám* som bol rozhorčený nad tým (129), *Sám* tú farbu z očú stratil som v ostravských putykách a z očú teraz trčí strach (L. Novomeský, Nedeľa a romboid 53), Neraz i *v samom chráme* pristihla jeho pohľad, ako visí na nej (Kuk. IV[4], 60), *Sami znalci,* špecialisti obdivovali bohatstvo prameňov, ktoré užil pôvodca Starožitností (Škult., O Slov. 152), *Starý pán sám* rád počúval plynnú reč Jarošovu (Vaj. II, 8 — Bežo), *Sám Stanislav* s potešením hľadel na svoju prácu (Vaj. V[4], 112 — 1936), Neodpovedal. Otázka sa mu videla cynickou, hoci inokedy *sám* dával podobné otázky (Jesenský, Demokrati II, 30), „... Často tí, ktorí by mali brániť práva svätého kostola, *sami* ich porušujú z lakomosti". (Záborský, Panslav. farár 78) ap.

V záporových vetách zámeno *sám* za spojky *aj, tiež* dostáva význam *ani* a často kladie sa predeň na zdôraznenie: V búrkach, mrakách, ňepohodách / Vjeru Slovenstva kážeťe — / Vjetor volno pofukuje, / *Sami ju, sami ňevjeťe* (Kráľ, Ň. básne 26), Snáď *nevedeli ani sami,* / kde, kedy, jak poznali (Hviezd. I[3], 52), *Sám nevie,* prečo to urobil (Alexy, Zlaté dno 73), Jej ujec spravoval jej majetok, matka mu dala úplné plnomocenstvo — a tak šafáril, že *ani sám nevie,* čo si zachráni (Vans. I[2], 122) ap.

7. Často sa užíva vo význame spojení: *čo sa týka* alebo *ako taký, so zreteľom na niečo* ap.: *Ja sám* som tam ešte nebol (úzus), Má teraz hrozný strach, hlavne z *Lanštiaka samého* (Alexy, Zlaté dno 145), Mnohé korene sú už *samy slová* (Štúr, Nárečie sloven. 171), Čas dokáže, či my *samy osebe* dačo môžeme alebo nie (115), „... Ja cítim hnusenie, *ja som sama*

hnusná, a bojím sa, že i vy skoro pocítite odvrátenie..." (Vaj. III, 269 — Bežo), Jemné spôsoby sú ozdobou poriadneho, čnostného dievčaťa, lebo *„čnosť sama* uráža, ak je spojená s odpornými spôsobmi". (Milton) (Slovák, 9. I. 1944, 6c) ap.

Sem treba zaradiť aj zvrat *to samo,* (že) atď.: *To samo* by ešte ani nebola bývala chyba (Gašpar, Červ. koráb 121), Už *v tom samom,* že prichodí Petrovič, bola mýľka, i to vysvitlo, že dnes nie je prvého (Hron., Žltý dom 100), Už sme *tým samým* hodní trestu, že sa našiel, komu sa neľúbime (Záborský, Panslav. farár 17) ap.

8. Inokedy zas býva zámeno *sám* namiesto spojky *len, iba* (zavše v spojení s príslovkou *už*) a významom mu je blízke adjektívum *samý* s výrazom ‚číry, holý': Už *sám* ten *fakt,* že zatvorili Maticu, stačí, aby sme ich nemali radi (úzus), Divno, svojmu synovi Stanislavovi nevnukol takých citov: *zo samého strachu* o svoju dedičnú relikviu (Vaj. V⁴, 46 — 1936) a iné.

B. Prídavné meno *samý, samá, samé* býva vo funkcii prívlastku:

1. označuje množstvo, záplavu, hojnosť, plnosť, čo sa dá vyjadriť aj výrazom: *všetko len* ap.: „Ako je pekne, pole *samý slávik.* Stojže!" (Tim. V, 63), Čarvagovcov bolo v jeho dedine hodne, a to *všetko samý* pšochár a troškár (Gašpar, Červ. koráb 95), „A preds' sú *samá láska* vaše knižky." (Smrek, Básnik a žena 72), Tvár jej bola *samé sebavedomie a jasot* (Tim. VI, 12), Luďja len *haraburdi samje* vimíšlajú (Kráľ, Ň. básne 135), Skladanský bol zvláštne složené indivíduum; zdalo sa, v ňom spojily sa všetky silné vlastnosti troch europských rás, keď i nie *všetko samé najlepšie* (Vaj. X, 111 — Bežo) ap.

2. Dakedy veľmi blízky predošlému je význam ‚číry, čistý, holý, nesmiešaný': Priehlbnianska dolina obohnaná bola dvoma reťazami veľmi príkrych vŕškov *zo samej hliny* (Vaj. IX, 27 — 1937), „...Tu sme obtočení *samými odrodilci,* a vlastne ani nevieme, kto sú to tí ‚rýdzi', ako našich Pergerová menuje..." (Tim. V, 99), Ale verte mi, že na svete niet odpornejšieho, ako *samé čierne vrany.* Rovnako krákajúce a rovnako hľadajúce zdochlinu (Gašpar, Červ. koráb 51) ap.

3. Stupňuje význam, vyjadruje blízkosť a zastupuje možnú príslovku *až, celkom:* Zohvihol tú (sklenicu), ktorá bola *na samom kraji,* a položil ju na stôl (Hron., Žltý dom 187), „...Ja cítim, ako vniká / *k samému srdcu* zlatá jeho dýka..." (Smrek, Básnik a žena 29), V temnom kúte *pod samou strechou* (je) bedna so šrôtom (Vaj. VI, 76 — Bežo), Ira čítala román celý deň, *od samého rána* doteraz (Tim. VI, 8 — 1929), Len *pod*

samým ránom čo zaspí (Maroš) (Rázus I, 89 — 1940), Druhý spoločník postával za mestom ... *až do samej* noci (Tomášik, Malkotenti 47 — 1935), Vozy zatiahly až *pod samý* vysoký múr, *k samému hradu* (Vaj. V, 164 — 1936), Adelin voz musel bežať *pri samom samučkom kraji* mlynského potoka, aby nevrazil do prvej páry grófových koní (162) ap.

4. Býva pri zriedkavejšom tvorení *superlatívu:* Prišiel *samý prvý*[3], *samý posledný, ostatný* do kostola (úzus). Teda len pri číslovke *prvý* a pri adj. *ostatný, posledný,* prípadne i *krajný* a *prostredný.*

Dnešná spisovná norma netrpí spojenia *„t e n s a m ý"* ap. namiesto správneho *ten istý* atď. Na začiatku samostatnej slovenskej literatúry čítame tento germanizmus, pravda, aj u popredných spisovateľov: robili bratia naši katolícki „to samé", čo aj my robíme a robiť chceme, horeli za „tým samým", za čím aj my horíme, na srdci nosili „to samé", čo aj my na srdci nosíme! (Štúr, Nárečie sloven. 100 — 1943), „Tú samú" harmóniu poznali dedovia naši i v sedem hlavných planetách (Hostinský v Orle 1872, 92b), Omodej ešte „toho samého" roku (1311) ... usmrtený bol (V. Pauliny-Tóth, Trenč. Matúš 47 — 1871), Otvoril bol v „ten samý" deň ráno starú kasňu (Vaj. V, 68 — Bežo) atď.

Samo Mazúr:

BARDEJOV — BARDIJOV — BARDIOV.

(Dokončenie.)

Názov mesta Bardejova možno odvodzovať od obecného mena *bard,* ktoré znamená sečnú zbraň. V mestskom erbe[36], ktorý mesto dostalo r. 1453 od kráľa Ladislava Pohrobka[37], vidieť dve sečné zbrane, sekerky na dlhých poriskách, navzájom skrížené. Slovo *bard* je kultúrne slovo, ako napr. slová *kostol, škola, oltár, lampa, pumpa* ap. Slovo *bard* je živé slovo, ako to dosved-

[3] Kontamináciou *samz prvz* a predpony *naj-* vznikla príslovka *najsamprv.*

[36] Porov. fotografiu erbu mesta Bardejova napr. v diele Bartolomeja Krpelca, Bardejov a jeho okolie dávno a dnes, Turč. Sv. Martin 1935, str. 19, a farebnú reprodukciu erbu napr. na titulnom liste Sprievodcu sbierkami Župného muzea v Bardiove. Napísal Gejza Žebrácky. Nákladom Župného muzea v Bardiove 1936.

[37] Erbová listina, vydaná dňa 5. júna 1453, je uložená v bardejovskom múzeu pod č. 104, rám č. 9. Porov. Sprievodcu po výstavke listín Župného muzea v Bardiove. Košice 1926, str. 27.

čuje i Kálal[38], ktorý ho cituje zo Sasinka. Ako živé slovo vyskytuje sa i vo východnom a západnom Novohrade.[39] Slovo *bard* poznal i Bernolák a uvádza ho vo svojom Slowári.[40] Význam tohto slova vysvetľuje po latinsky ako *‚culter, incisorius, quo maxime laniones utuntur ad ossa secandă'*, po nemecky *‚Schneidmesser'*. K tomuto pripojuje i hláskoslovne prispôsobenú maďarskú formu *bárd* s vysvetlením *‚vágó kés'*. Ako synonymum uvádza slovo *bart*. Slovo *bard* majú aj iné kultúrne jazyky, napr. francúzština vo forme *barde*, nemčina *barte*[41] ap. V živej maďarskej reči slovo *bárd* je známe a Dr. Adolf Pechány jeho význam vysvetľuje slovenskými pochopmi *sekáč, kresačka, sekera.*[42]

Z tohto obecného slova *bard* mohlo vzniknúť sufixom *-ia* priezvisko **Bardia* na spôsob mnohých iných priezvisk, napr. *Fraštia, Furia, Halahia, Holenia, Matia, Paldia*[43], *Pasia, Petia* ap. Z formy **Bardia* sufixom *-ov* možno si predstaviť vznik mena nášho mesta, teda *Bardi(a)+ov > Bardiov.*

Od tohto ešte pravdepodobnejší je vznik od osobného mena *Bardy*. I tu je základ slova *bard.*

Výklad vzniku tejto formy osobného mena priniesla už Slovenská reč (X, 255). Vzniklo tým istým vývojom, ako napr. osobné meno *Holuby: Holub;* latinizovaná nominatívna forma *Holubius* na označenie syna mala spojenie *filius Holubii* a z neho vzniklo vynechaním *filius* nové osobné meno *Holubii > Holubij > Holubý > Holuby.* Slovenčina je dosť bohatá na osobné mená tohto typu, t. j. doznievajúce na *-y*, napríklad: *Alexy, Fábry, Gály, Gregory, Holuby, Jozefy, Krčméry, Luby, Pauliny, Pretóry, Škultéty, Ursiny, Viktory, Vozáry*[44] ap. Miestny názov k osobnému menu *Bardy* vznikol potom sufixom *-ov*, teda *Bardy+ov > Bardyov*, písavaný od najstarších čias popri forme *Bardyow* i vo forme *Bardiow*, ktorá sa najčastejšie užívala a v dnešnej ortografii ako *Bardiov* bola úradnou i v prvých rokoch po r. 1918.

[38] Miroslav Kálal, Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, Banská Bystrica 1924, str. 17.

[39] Za informáciu ďakujem p. Bart. Krpelcovi v Bardejove.

[40] Slowár Slowenskí Česko-Latinsko-Nemecko-Uherskí: seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum auctore Antonio Bernolák nobili pannonio szlaniczensi. Tomus I. Budae 1825, str. 41.

[41] Pochodí z nemčiny alebo z francúzštiny (G. Bárczi, Magyar szófejtő szótár, str. 16). — Viď SR X, 255.

[42] Dr. Adolf Pechány, Slovník maďarský a slovenský, Budapešť 1906, II. diel, str. 24.

[43] Slovák, 1. I. 1944, str. 17.

[44] O niektorých z nich písala už Slovenská reč. Porov. SR VIII, 191, X, 255.

Na východnom Slovensku sú topografické mená veľmi často zakončené na *-ov*, kým na strednom Slovensku častejšie na *-ovo*. Ako príklady uvádzam tieto názvy obcí z Bardejovského okresu a z jeho susedných okresov Šarišsko-zemplínskej župy:[45] *Bardejov, Becherov, Gaboltov, Gerlachov, Hervartov, Klušov, Komárov, Kružlov, Kurov, Lenartov, Lukov nad Topľou, Lvov* (Livov), *Malcov, Osikov, Rešov, Rokytov, Tarnov, Zborov* (Bardejovský okres); *Blažov, Ďačov, Kyjov, Nižní Slavkov, Mošurov, Olejníkov, Olšov, Orlov, Renčišov, Sabinov, Uzovský Šalgov* (Sabinovský okres); *Bajerov, Boliarov, Brestov, Bujakov, Bzenov, Drienov, Hrabkov, Lačnov, Prešov, Radačov, Trebejov* (Prešovský okres); *Brezov, Chmeľov, Kručov, Lascov, Lopuchov, Ruský Kručov, Štefurov* (Giraltovský okres).[46]

Formy na *-ovo* vyskytujú sa na Orave, v Liptove, v Turci *(Trebostovo, Trnovo)*, v Gemeri, vo vých. Zvolenskej (okres Brezno nad Hronom), v Novohrade (v záp. Novohrade už aj formy na *-ov*) a čiastočne vo vých. Honte *(Cerovo* a *Drienovo)*. V ostatných častiach Slovenska je rozšírená iba forma na *-ov*.[47]

Z literatúry poznáme štyri formy s vokálom *i*, dve formy bez intervokálneho *j*: *Bardiov* a *Bardiovo* a dve formy s intervokálnym *j*: *Bardijov* a *Bardijovo*. Formy na *-o (Bardiovo* a *Bardijovo)* sú zaiste umelé, pochodia z XIX. storočia. Forma *Bardiovo*[48] vyskytuje sa v diele Dr. Gustáva Reussa. Na umelú formu *Bardiovo* poukazujú i Reussove ďalšie formy na *-o*: *Prešovo* (15) (dnešný *Prešov*), *Ďurďovo* (145) (dnešný *Ďurďoš*, ľudove *Dzurdzoš*), *Čerhovo* (152) (vrch *Čergov*), ktoré dnes všetky naisto doznievajú na *-ov*. Okrem toho formu *Bardiovo* našiel som v latinskom schematizme z r. 1831.[49] Formu *Bardijovo* pozná Dr. Jozef Škultéty[50], azda práve vplyvom diela Dr. Reussa.

[45] Príklady citované z knihy Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a Prehľad obcí a okresov, odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Vydal Štátny štatistický úrad, Bratislava 1939.

[46] Príklady zo Stropkovského okresu necitujem, nakoľko zapadá viac do nárečovej oblasti rusínskeho jazyka.

[47] Porov. poznámku 45.

[48] Dr. Gustáv Reuss, Května Slovenska čili Opis všech jevnosnubných na Slovensku divorostaucích a mnohých zahradních zrostlin podlé saustavy De Candolle-ovy. V B. Šťávnici 1853, str. 15, 58, 164, 224, 261 a inde.

[49] Schematismus ecclesiarum et scholarum in inclyta et venerabili superintendentia Cis- et Trans-Tibiscana evangelicorum aug. conf. editio altera pro anno MDCCCXXXI. adjecta sunt summaria reliquarum trium superintendentiarum. Cassoviae 1831, str. 11: *Bardiowo*. (Dlhé *i* v tejto forme je istotne tlačová chyba.)

[50] Redakcia Slovenskej reči (Dr. Anton Jánošík) z 13. júla 1942, in. litt.

Forma *Bardiov* po prvý raz sa vyskytuje už r. 1434 v písaní *Bardiow.*[51] Z tohto storočia zistil som ju ešte sedem ráz: *Bardiowa*[52] pol. XV. stor., *Bardyowa*[53] 9. apr. 1455, *Bardyowa*[54] 1. júl 1455, *Bardyowa*[55] 3. júl 1455, *Bardiowcy*[56] koncom XV. alebo zač. XVI. stor.; s intervokálnym *j* (v ortografii *y*): *Bardyyowa*[57] koncom XV. stor. a *Bardyjow*[58] 22. jan. 1499.

Už v XVI. storočí bola v Bardejove knihtlačiareň, v ktorej sa tlačily knihy i v českej reči. R. 1581 bol tu vytlačený Lutherov katechizmus, ktorý na titulnom liste má uvedenú formu *v Bardigowe.*[59] Tento doklad je jeden z najcennejších, lebo vznikol na pôde samého Bardejova, takže nemôže byť pochybnosti o tom, že nie je taký, ako ho ľud vyslovuje, totiž s vokálom *i.*

Z XVIII. storočia poznáme formu *Bardiov* i *Bardijov.* Formu *Bardiov* pozná Matej Bel[60], formu *Bardijov* má Ladislav Bartholomeides.[61]

Z XIX. storočia možno citovať veľké množstvo dokladov na formu *Bardiov,* resp. *Bardijov.* Načim tu ešte zdôrazniť, ako som to už vpredu uviedol, že túto formu užívali nielen Slováci, ale i Česi, resp. Slováci po česky píšúci.[62] Tak zo Slovákov

---

[51] Tóth Sándor, Sárosvármegye monografiája, III. diel, Budapest 1912, str. 338.

[52] Středověké listy ze Slovenska, Bratislava—Praha 1937, vydal Václav Chaloupecký, str. 45, č. 42.

[53] Tamtiež, str. 69, č. 77.

[54] Tamtiež, str. 73, č. 81.

[55] Tamtiež, str. 73, č. 82.

[56] Tamtiež, str. 171, č. 206.

[57] Tamtiež, str. 170, č. 205.

[58] Dr. Iványi Béla, Bártfa szabad királyi város levéltára, I, str. 504.

[59] Dr. Martin Luther, Katechysmus, To gest: Kratičke obsazenij a wýklad přednich Cžlankuw Wyrij a Náboženstwij Křestianskeho, čemuž se Lidé Křestiansstij a zwlastě Dijtky w Sskolách počátečné wyvčugij. Wytissteno w Bardigowe Skrz Dauida Guttgesella M. D. LXXXI. — Faksimile titulného listu je uverejnené napr. v knihe Júliusa Adamiša, Štyristoročná pamiatka Malého katechizmu Dra Martina Luthera, Liptovský Svätý Mikuláš 1929, str. 69.

[60] Compendium Hungariae geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographicae, Matthiae Bel, in partes IV. utpote, Hungariam, Cis-Danubianam, Trans-Danubianam, Cis-Tibiscanam, Trans-Tibiscanam, et comitatus divisum. Posonii MDCCLIII, str. 78. — To isté dielo, Posonii MDCCLXVII, str. 115. — To isté dielo, Posonii et Cassoviae MDCCLXXVII, str. 198: *Bardiow.*

[61] Ladislava Bartholomeidesa Geograffia aneb Wypsánj Okrsslku Zemského s sseti Mappami wlastnj Rukau geho wyrytými, B. Bystrica 1798, str.: *Bardigow.*

[62] Viď pozn. 2, 3, 4, 5, 6 a 7.

okrem už spomínaných Bartholomeidesa a Licharda poznajú v tomto storočí formu *Bardiov,* resp. *Bardijov* Anton Bernolák [63], Ján Kollár[64], Reuss[65] *(Bardiovo),* Palkovič[66] a i. Formu *Bardiov* má i Ottův slovník naučný[67] a pozná ju i Ľud. Nagy.[68]

Z XX. storočia do r. 1918 uvádzam tu už spomínaného Dr. L. Niederleho[69], Dr. Sama Czambela[70], ktorí túto formu vo svojich spisoch používajú. Má ju i Malý Ottův slovník naučný dvoudílný.[71] Po r. 1918 forma *Bardiov* stáva sa úradnou[72], neskoršie, ako už bolo spomínané, bola nahradená formou *Bardejov.* Z prvých rokov po r. 1918 spomeniem Jiráska[73], Škultétyho[74] ako vydavateľa Rukoväti S. Czambela, Klímu[75], ktorí túto formu poznali. Ba i po zavedení formy *Bardejov* za úradnú

---

[63] Viď pozn. 40.

[64] Ján Kollár, Schematismus generalis ecclesiarum et scholarum evang. aug. conf. in Hungaria.... Pestini 1838, str. 175: *Bardiow.*

[65] Viď pozn. 48.

[66] Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten zunächst für Schulen durchaus neubearbeitet, auch mit einem vollständigen deutschen Wortregister versehen, und auf eigene Kosten herausgegeben von Georg Palkowitsch... Erster Band. Prag 1820, str. 31: *Bardigow.*

[67] Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Třetí díl, 1890. Vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze, str. 307, 310: *Bardiov.*

[68] Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Auctore Ludovico Nagy. Tomus I. Budae 1828. Str. 270: *Bardigow.*

[69] Viď pozn. 7.

[70] Dr. Samo Czambel, Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Svätý Martin 1906, str. 310: *Bardijov,* str. 483: *Bardiov.*

[71] Malý Ottův slovník naučný dvoudílný. Příruční kniha obecných vědomostí. Redaktor Fr. Ad. Šubert. Díl I. 1905. Majitel, vydavatel a nakladatel J. Otto. V Praze. Karlovo nám. 34. Ve Vídni I., Glückgasse 3. Str. 237: *Bardějov,* správně *Bardiov* (!!).

[72] Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z r. 1919. Vydalo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska. V Bratislave 1920, str. 86.

[73] Viď pozn. 13 a 15.

[74] Dr. S. Czambel, Rukoväť spisovnej reči slovenskej, 3. vydanie. Turč. Sv. Martin 1919, str. 266: *Bardijov.* Takto Škultéty aj v diele O Slovákoch I, str. 309: *v Bardijove.*

[75] Stanislav Klíma: *Slovenská vlasť* s 50 obrázkami, plánom Bardiova a 6 mapami. Praha 1921, str. 239: Bardiov... Prešov-Bardiov... Plán mesta Bardiova. — Ilustrovaný průvodce po Slovensku s mapou Slovenska a Tater. Uspořádali Fr. Bílý a Stanislav Klíma. Nakladatelství Šolc a Šimáček spol. s r. o. v Praze 1922, str. 86: *Bardiov.* — Dopněk Ilustrovaného průvodce po Slovensku. Napsal Stanislav Klíma. V Praze 1925, str. 5: *Bardiova* (gen.), str. 13: *Bardiov.*

forma *Bardiov* vyskytuje sa napr. v Kočího Malom slovníku naučnom[76] z r. 1929, čo je dôkazom toho, že ani u Čechov forma *Bardejov*, čes. *Bardějov*, nebola vžitá.

I Matica slovenská užívala formu *Bardiov*, resp. *Bardijov* hneď od prvých rokov po prievrate.[77] Roku 1931 v prvých Pravidlách slovenského pravopisu[78] neuvádza ani jednu formu, ale druhými Pravidlami slovenského pravopisu[79] z r. 1940 uzákoňuje formu *Bardejov*.

Na týchto príkladoch chcel som ukázať, že forma *Bardiov* vyšla z ľudu a ľudom je i dnes užívaná, je forma známa od najstarších čias dejín Bardejova cez všetky storočia až po dnešné časy. Forma *Bardejov* je umelá, neživá, užívaná iba v úradoch, ľudom neužívaná a v ľude nevžitá, teda cudzia. (Takto to vidí aj Juraj Raab, ev. farár bardiovský; Nár. nov. 26. XI. 1941, str. 5.)

Ostáva ešte lepšie si všimnúť formy *Bardiov* a *Bardijov*. Ktorá z týchto dvoch foriem má mať miesto v spisovnom jazyku? Ľud Bardejova vyslovuje meno svojho mesta *Bardiou*, bez intervokálneho *j** a tvrdo. S intervokálnym *j*, ba často i mäkko, vyslovujú ho ľudia študovaní, prišlí z iných krajov Slovenska, všetci tí, ktorí nepoznajú pôvodnú výslovnosť.

Pri etymologii formy mesta *Bardiov* uviedol som dve možnosti vzniku zo spoločného koreňa *bard:* z predpokladaného osobného mena **Bardia*, alebo z osobného mena *Bardy*. Obidve formy svojím zakončením sú cudzie, no vzniklé zo slova, ktoré patrí aj do slovenského slovného pokladu. Pri výslovnosti cudzích slov alebo slov s nezvyčajnou skupinou samohlások (a taká je i vo forme *Bardiov*) vsúvame intervokálne *j* medzi samohlásky, ak netvoria dvojhlásku, aby sme odstránili hiát a tým si výslovnosť uľahčili, napr. *fotografija, legitimácija, kalvárija, revolúcija* ap. Za tieto formy má spisovná slovenčina v písme tvary bez intervokálneho *j*, teda *fotografia, legitimácia, kalvária, revolúcia* ap. Tak si to môžeme vysvetliť aj pri formách *Bardiov, Bardijov*. Forma *Bardiov* je spisovná. Keď

[76] B. Kočího Malý slovník naučný. Kapesní vydání, I. díl. Praha 1929, str. 162: *Bardiov*.

[77] Viď SMS I, 30; II, 109; VI, 11, 32, 34, 127; SMS XIII, Jazykoveda, 63.

[78] Viď Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská. Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931, str. 93.

[79] Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská 1940, str. 140.

* O tom so stanoviska fyziologického bolo by možno silne pochybovať, keďže v susedstve dvoch samohlások zpravidla vzniká priechodná hláska, obyčajne *-j-*, čo ďalej naznačuje aj sám autor. — *Red.*

teda nechceme narušiť úzus o písaní takých slov v spisovnej slovenčine, ktoré majú samohlásky na dotyku dvoch slabík, treba za spisovnú formu prijať iba formu bez intervokálneho *j*, teda formu *Bardiov*, vo výslovnosti *Bardijoų*. Z tejto formy je potom adjektívum *bardiovský* (vyslov *bardijoųskí*) a meno obyvateľov *Bardiovčan, Bardiovčanka*.

Na správnosť formy *Bardiov* ukazuje i tá okolnosť, že z nej máme odvodené priezvisko *Bardiovský*.[80]

Stanislavova etymologia úradného názvu mesta *Bardejov* ukázala sa s hláskoslovného stanoviska pochybná a tým padá hlavný argument proti forme *Bardiov*, ktorú si už toľko rokov zpät žiadajú obyvatelia tohto mesta.

Poznámka. — Podľa štúdie Sama Mazúra Stanislavova etymologia formy *Bardejov* od krstného mena *Bartolomej*, hoci ináč založená na bohatom porovnávacom slovanskom materiále, má so stanoviska hláskoslovného svoje slabiny. Treba uznať, že tvar *Bardejov* ako úradný názov mesta dostal vedeckú oporu v samej Stanislavovej etymologii, no ostal nevysvetlený súvis so znakom mesta, ktorým je *bard* ‚sekáč, sekerka'. Stanislav pri svojej etymologii mal sa vyrovnať aj s týmto znakom, ktorý neraz zjavnejšie ukáže na pôvod, etymologiu mena mesta ako nejaké vedecké predpoklady. Napríklad znak mesta Malacek *prasa, sviňa* poukazuje aj na pôvod a funkciu prvotnej osady, patriacej k hradnému pánstvu (Pálffy). Pomenovanie pochodí od maďarského slova *malac*, slovenský názov osady s takou funkciou býva *Svinná*. (Porov. názov obce *Svinná* v okrese Bánovskom a Žilinskom.) I pri mene mesta *Bardi(j)ov* zaiste treba predpokladať súvis znaku s jeho pôvodom, na ktorom založil svoju etymologiu Samo Mazúr. Proti forme *Bardejov*, i keď nie je taká veľmi odchýlna, staval sa i stavia jazykový inštinkt ľudu toho kraja, ktorý sa ťažko vzdáva pôvodnej, vlastnej formy *Bardiov*, podľa výslovnosti *Bardyov—Bardyjov*. V najnovšom čase použil ju Dr. Pavel Bujnák (Stručné dejiny literatúry československej po Štúra, str. 19: Z Košíc a *Bardyova*). Úradný názov *Bardejov* nepozdával sa tamojšiemu obyvateľstvu a jeho predstaviteľom za ČSR a nevidí sa mu ani teraz. Mohlo by sa už prestať experimentovať s názvom tohto mestečka a ponechať mu na pokoji pôvodný názov *Bardiov*, prípadne *Bardyov*, vo výslovnosti *Bardyjov*.

Proti terajšiemu úradnému názvu *Bardejov* ako cudziemu stavia sa aj fakt, že od neho niet pôvodného priezviska, zalo-

[80] Mária *Bardiovská*, úradníčka mest. úradu v Prešove, Andrej *Bardiovský*, Veľký Šariš.

ženého na prídavnom mene tohto mesta, kým od tvaru typu *Bardiov* je pôvodné priezvisko *Bardiovský*. Na obranu tvaru *Bardiov* poslúži tiež pripomenúť, že dosiaľ nik sa nechystal naprávať formy miest *Ružomberok, Kežmarok, Pezinok, Malacky,* i keď je zjavný ich neslovenský základ, iba zakončenie je slovenské. Pri tvare *Bardiov* ide vlastne len o neobyčajné, zriedkavé zakončenie (porov. *Zniov),* ktoré ďalej ostáva temné.

Ak sa aj úradne vrátime k starému, pôvodnému názvu mesta, budú z toho len výhody; stratí sa rozpor medzi názvom mesta a znakom, ktorý pri Stanislavovej etymologii neprichodí vôbec do súvisu, a obyvateľstvo sa upokojí. Predstavitelia mesta vždy, keď išlo o zmenu názvu, statočne obhajovali domácu formu typu *Bardiov (Bardijov,* prípadne aj *Bardyov-Bardyjov)* ako za ČSR v Slováku (Gejza Žebrácký), teraz zas v Národných novinách (26. XI. 1941, str. 5; 27. II. 1943, str. 1) J. Raab, B. Krpelec, zato dovoľujem si navrhnúť, žeby raz už úradne vrátila sa východoslovenskému mestečku vlastná forma *Bardiov,* prípadne *Bardyov.* (Porov. k tomu ešte poznámku: K tvarom *Bardejov-Bardijov,* SR IX, 182.) — *Red. Jánošík.*

Anton Jánošík:

SKLOŇOVANIE CUDZÍCH PRIEZVISK NA *-ER* A *-EL.*

(Dokončenie.)

Skloňovanie cudzích priezvisk na *-er* natoľko sa javí jednotné, že pri nich možno predpokladať tendenciu jednotného skloňovania. No pri skloňovaní cudzích priezvisk na *-el* niet jednotnej tendencie; samohláska *e* sa nevysúva v nepriamych pádoch všetkých týchto priezvisk. V jadre je tu dvojaká tendencia: pri jedných samohláska *e* sa vysúva, v druhých zas ostáva.

Pevná samohláska *e* v nepriamych pádoch zpravidla sa ukazuje pri tých cudzích priezviskách na *-el,* s ktorými sa dostávame do styku len v najnovších časoch ako s celkom neznámymi alebo u nás vo verejnom živote zriedka sa vyskytujúcimi. Obyčajne prichodia v súvislosti s jednotlivými odbormi ľudskej činnosti. Zato všeobecne sa nevysúva samohláska *e* pri francúzskych priezviskách na *-el,* ako ani pri iných zriedkavých cudzích s touto príponou, ktoré zväčša poznáme iba z kníh a z publikácií, napríklad: *Blondel-Blondela, Brunel-Brunela*[1], *Claudel-Claudela, Duhamel-Duhamela, Farel-Farela*[2],

[1] Ch. M. Des Granges, Histoire de la littérature française, vyd. 32, str. 607, 663.

[2] Dr. Jozef Špirko, Cirkevné dejiny II, 164. — Ďalej skratka Špirko.

Rudel-Rudela[3], *Sorel-Sorela; Nobel-Nobela, O'Connel-O'Connela* (Špirko II, 378) ap. Pri anglických priezviskách sa zpravidla koncové *-l* zdvojuje: *Cromwell-Cromwella* (Špirko II, 182), *Botwell-Botwella* (188), *Maxwell-Maxwella*[4], *Tyrrell-Tyrrella* (405), *Wawell-Wawella* ap.

Osobitnú skupinu tvoria nemecké priezviská a našou úlohou je zistiť, pri ktorých týchto priezviskách sa zpravidla samohláska *e* vysúva a pri ktorých zas ostáva.

Aj pri nemeckých priezviskách na *-el,* ako bolo pri cudzích priezviskách na *-er,* zpravidla zachováva sa samohláska *e* v takom mieste, kde by jej vysúvaním nastala nepohodlná, prípadne ťažko vysloviteľná spoluhlásková skupina. Taká skupina zaiste vzniká pri dvojslabičných priezviskách v nepriamom páde po vysúvaní samohlásky *e,* ak pred príponou *-el* vyskytuje sa zdvojená spoluhláska. Tu by sme dostali ťažko vysloviteľnú skupinu troch spoluhlások a zato jednu zo zdvojených spoluhlások už fyziologicky pevne prikladáme k prípone *-el,* ak zdvojenú spoluhlásku chceme výrazne vysloviť; týmto samohláska *e* dostáva sa do silnej pozície, utvorí plnú zavretú slabiku s príponou *-el* a zato sa nevysúva: *Hammel-Hammela*[5], *Hummel-Hummela* (Gardista, 24. XII. 1943, str. 4c), *Rippel-Rippela, Rommel-Rommela* (Nár. noviny, 3. IV, 1943, str. 1b), *Scheffel-Scheffela* (Vaj. VI, 234 — Bežo), *Schrammel-Schrammela* (Bratislava), *Simmel-Simmela*[6] ap.

Pri ostatných nemeckých priezviskách vo vysúvaní samohlásky *e* býva kolísanie podľa toho, či ide o priezvisko dlhšie známe, zaužívané tým, že nositeľ nemeckého priezviska žil aj so svojimi predkami oddávna v slovenskom prostredí, teda celkom udomácnené na spôsob ostatných cudzích slov s takouto koncovkou, alebo novšie, známe len z kníh alebo len z vedeckého odvetvia a inej činnosti. Ony nemaly sa ani kedy prispôsobiť k domácim podstatným menám alebo k cudzím udomácneným s touto príponou. Napr. priezvisko nemeckej filmovej herečky býva uvedené v tvare Lola *Müthelová* na slovenských plakátoch filmu Policajná služba hlási... Celú príponu *-el* tiež zachovávajú priezviská: *Eifel-Eifela* (veža), *Beimel-Beimela* (Vaj. XVI, 50), *Beyel-Beyela* (Hruš., Dej.[2] 226), *Danihel-Da-*

[3] Dr. Mikuláš Bakoš, Teória literatúry, Trnava 1941, str. 96: trubadúra Jaufré *Rudela.* — Ďalej skratka Teória.

[4] Igor Hrušovský, Vývin vedeckého myslenia, Trnava 1942, str. 66: *Maxwellova* fyzika poľa.

[5] Zaiste ide tu o obmenu nemeckého priezviska *Hammer.* Porov. ďalej aj *Rippel* k *Ripper.*

[6] Dr. Štefan Osuský, l. c. 272: Juraja *Simmela.*

nihela[7], *Henkel-Henkela* (Špirko II, 199), *Keintzel-Keintzela* (Nár. noviny, 16. XII, 1943, str. 4a), *Reihel-Reihela*[8], *Sauckel-Sauckela* (Slovák, 4. I. 1944, str. 6), *Tetzel-Tetzela* (Špirko II, 129), *Walzel-Walzela* (Teória 15), ap.

Pri niektorých cudzích priezviskách možno zistiť dvojaké skloňovanie. Často v takomto prípade ide len o subjektívne skloňovanie, závislé len od osoby, ktorá narába so skloňovaním patričného priezviska. Ale i pri tom všetkom celkove možno vyjadriť obidve tendencie pri skloňovaní takto: Nemecké priezviská na *-el* celkom cudzie, neznáme zpravidla sa skloňujú bez pohyblivého *e* v nepriamych pádoch, naproti tomu priezviská známe, udomácnené obyčajne sa skloňujú s vysúvaním samohlásky *e* na spôsob domácich alebo obecných podstatných mien toho istého zakončenia: *kŕdeľ-kŕdľa, sopeľ-sopľa, šmirgeľ-šmirgľa* ap. Takto napr.: *Ceizel-Ceizla* (Špirko I, 29)[9], *Dünnagel-Dünnagla* (Vaj. XIV, 85), *Nagel-Nagla*[10], *Hackel-Hackla* (Vaj. XVII, 190), *Keitel-Keitla, Kugel-Kugla*[11], *Mendel-Mendla*[12], *Škarnicel-Škarnicla*[13], *Seipel-Seipla* (Špirko II, 351), *Spiegel-Spiegla* (340), *Weigel-Weigla*[14] ap.

Azda najčastejšie a najistejšie sa vyskytuje skloňovanie s vysúvaným *e* pri tých udomácnených nemeckých priezviskách, pri ktorých pred koncovkou: *spoluhláska+el* je otvorená slabika, to jest základná slabika končí sa na samohlásku, a tak nevzniká pri skloňovaní v nepriamych pádoch skupina troch spoluhlások. Lenže všetky priezviská nemusia byť všade jednako v jednotlivých oblastiach slovenských nárečí udomácnené

---

[7] Priezvisko *Danihel* zaiste predstavuje obmenu biblického *Daniel* s hiátovým *-h-*.

[8] Priezvisko bývalého starostu mesta Trenčína. No už tvar priezviska *Reichel* medzi ľudom skloňuje sa aj s vysúvaním samohlásky *e: Reichel-Reichla, Reichlová* (Turiec) obyčajne so zmäkčenou spoluhláskou *-ľ*.

[9] Takto skloňovali aj priezvisko voľakedajšieho farára v Kostolných Myticiach (okres: Bánovce).

[10] Priezvisko voľakedajšieho krajčíra Žida v Bánovciach; výslovnosť: *Nágel-Nágla.*

[11] Prezvisko z Trenčína, vo výslovnosti: *Kúgel-Kúgla.*

[12] Priezvisko známe v Turci (Sučany, Turč. Sv. Martin); vo výslovnosti spoluhláska *-d-* býva tvrdá.

[13] Západoslovenské priezvisko *Škarnicel* je známe zo Slováka (31. X. 1943, str. 8) a je zaiste obmenou stredoslovenského tvaru *škarnicľa* ‚papierové vrecko'. Porov. za tvar (tá) *adresa* západoslovenský tvar (ten) *adres*, (tá) *fajta* — (ten) *fajt* ap.

[14] Priezvisko nebohých rodičov a brata básnika toho istého mena, ktorý sa podpisuje *Veigl* bez samohlásky *e* podľa nemeckej výslovnosti; jeho brat na firemnej tabuli má zas nápis *Veigel* (Bánovce). Ináč ide o staré známe nemecké priezvisko.

a tak nemusí byť všade jednaké ich skloňovanie. Napr. nejednako sa zachováva samohláska *e* prípony *-el* v priezvisku *Haeckel* u Osuského (*Haecklov,* l. c. 253) a u Špirku (pod vedením *Haeckela,* l. c. II, 401), v priezvisku *Hegel* u Osuského (*Hegla,* l. c. 232), Krčméryho (Pre *Hegla,* Krčm. II, 39) a u Igora Hrušovského i iných[15], v priezvisku *Scheffel* u Vajanského (*Scheffelov,* VI, 234 — Bežo) a u Vlčka (*Schefflovej,* Dejiny z r. 1923, str. 365); podobný tvar priezviska *Schäffel* Krčméry skloňuje *Schäffla* (Krčm. II, 15), hoci ináč pri zdvojenej spoluhláske *f* pred príponou *-el* býva skorej skloňovanie so zachovaním samohlásky *e: Schäffela* ap. I tvar priezviska slovenského jazykospytca *Czambel* vidieť neraz skloňovať dvojako: *Czambel-Czambla* a *Czambel-Czambela.* V staršom čase obyčajne sa skloňuje priezvisko *Czambel* s ponechaným *e,* napr. u Vajanského v Národných novinách[16] a u Škultétyho v Slovenských pohľadoch[17]. Aj sám Samo *Czambel* používa takéto skloňovanie na titulnom liste svojho diela: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Práca dra. Sama *Czambela.* Všetci tí, ktorí po prvý raz prichodia do styku s priezviskom *Czambel,* skloňujú ho na spôsob celkom cudzích priezvisk, pri ktorých nehýbeme príponou *-el,* lež k celému tvaru priezviska pripojujeme pádové prípony: *Czambel,* gen. *Czambela,* dat. *Czambelovi* ap. Ináč oboje skloňovanie obstojí podľa oboch tendencií, uplatňujúcich sa pri skloňovaní týchto priezvisk.

Doteraz v slovenčine nejaví sa tendencia jednotne skloňovať aj cudzie priezviská na *-el* bez vysúvania samohlásky *e,*

---

[15] Porov. Igor Hrušovský, l. c. 58: Podľa *Hegela* a Jozef Koreň, Dr. Ján Menšík, Milan Pišút, Hroboň (poznámka 12 v 1. časti štúdie, str. 74).

[16] Porov. Národnie noviny XX (1889), číslo 51: Povolaných ľudí máme: Vlčka, *Czambela,* Škultétyho a iných (2c), Národnie noviny XL (1909), číslo 150: Stopy krátkeho života *Czambelovho* (1b). No v knižnom vydaní článkov za redakcie Andreja Mráza je opravené toto skloňovanie s vysunutou samohláskou v genitíve: *Czambla* (sväzok XVII, 93) a za tvar prisvojovacieho prídavného mena *Czambelovho* je *Czamblovho* (sväzok XVI, 151).

[17] Porov. SP XXX (1910), str. 62: — Drobnejšie práce † S. *Czambela* v Slovenských Pohľadoch. V nekrologu S. *Czambela* v Národných Novinách (1909, číslo 150) spomenul som..... Ale *Czambelov* je i článok *Čo je slovenčina?* .... Rubriku slovenského jazyka otvoril som v Pohľadoch s *Czambelom* v usrozumení. — Také skloňovanie je aj v spomenutom článku † Dr. Samuel Czambel v Národných novinách (1909, číslo 150): na veľkú knihu *Czambelovu*.... na prácu *Czambelovu* (2a).... vyšla *Czambelova* rozprava... *Czambelova* literárno-historická rozprava (2b).... povedali sme o *Czambelovi* (2c)... Z neveľkého spisu *Czambelovho* (3a)... svoje spojenie s *Czambelom*.... na *Czambela* (3b).

aká sa javí pri priezviskách na *-er*[18]. Pri obidvoch príponách *-er, -el* rovnako sa nevysúva samohláska *e,* ak ide o novšie, málo známe priezviská, kým pri starších priezviskách na *-el,* zaužívaných v slovenskom prostredí, obyčajne nastáva vysúvanie. Tie prípady priezvisk na *-el,* v ktorých sa uplatňuje vysúvanie samohlásky *e,* treba zaradiť do skupiny naisto starších priezvisk, ktoré s domácimi priezviskami a všetkými ostatnými podstatnými menami toho istého zakončenia tvoria pre skloňovanie celok, naproti tomu priezviská, pri skloňovaní ktorých ostáva nepohnutá slabika: *spoluhláska+el,* patria zas do skupiny cudzích, prevzatých a udomácnených slov typu: *flanel-flanela, hotel-hotela,* kde nenastáva vysúvanie samohlásky *e.*

Z tohto celého vychodí, že pri skloňovaní cudzích priezvisk na *-er* a *-el* je jednotná tendencia nerušiť jedine príponu *-er,* i keď prevzaté obecné podstatné mená dôsledne sa prispôsobily k domácemu systému skloňovania podstatných mien s vysúvaním samohlásky *e: liter-litra, luster-lustra, sveter-svetra* ap. Tu nebýva shoda medzi skloňovaním cudzích priezvisk a apelatív s tou istou koncovkou *-er.* V tomto smysle bude treba doplniť aj štylizáciu poučky na strane 91 Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940; pri nej prípony *-el* a *-er* treba si všímať osobitne, keďže nie je pri nich spoločná jednaká tendencia. Návrh na štylizáciu:

1. Priezviská cudzieho pôvodu na *-er* skloňujú sa zpravidla s ponechávaním plnej prípony *-er: Schiller,* gen. *Schillera,* dat. *Schillerovi; Wagner,* gen. *Wagnera,* dat. *Wagnerovi; Fischer,* gen. *Fischera,* dat. *Fischerovi* ap. Sú pri nich len niektoré prípustné zaužívané výnimky: *Rieger,* gen. *Riegra,* dat. *Riegrovi,* inštr. *Riegrom*[19]; *Čiger,* gen. *Čigra,* dat. *Čigrovi; Schneider,* gen. *Schneidra,* dat. *Schneidrovi* ap., ktoré sa udržiavajú len knižným vplyvom.

2. Priezviská na *-el* majú v podstate dve tendencie v skloňovaní: Prvotná tendencia strácať samohlásku *e* v nepriamych pádoch javí sa len v nemeckých priezviskách, ktoré sú dávnejšie udomácnené alebo zaužívané s týmto skloňovaním v slovenskom prostredí: *Nagel-Nagla, Mendel-Mendla, Seipel-Seipla* ap. Druhá tendencia zachovávať samohlásku *e* uplatňuje sa najmä tam,

[18] Terajšie Pravidlá českého pravopisu v súvislosti s priezviskami na *-el* uvádzajú len príklady bez vysúvania samohlásky *e: Behaghel-Behaghela, Fischel-Fischela* (l. c. XXXVI). No v slovenčine podľa terajšieho stavu úzu nemožno na spôsob Pravidiel českého pravopisu uvádzať jednotné skloňovanie pri cudzích priezviskách zakončených na *-el* bez vysúvania samohlásky *e.*

[19] U Igora Hrušovského je tvar, zapadajúci do všeobecného jednotného systému s nevysunutou samohláskou *e:* s Lad. *Riegerom* (l. c. 50).

kde by vznikla prípadná nepohodlná alebo ťažko vysloviteľná skupina spoluhlások: *Hummel-Hummela, Knittel-Knittela*[20], ďalej pri priezviskách, len v novšom čase prevzatých, zriedkavých, a to nemeckých, francúzskych a iných napr.: *Claudel-Claudela, Marmontel-Marmontela*[21]; *Nobel-Nobela* ap.

Takto pri skloňovaní cudzích priezvisk na *-el* niet presne vymedzenej tendencie. V tejto práci išlo aspoň zväčša naznačiť systém v skloňovaní cudzích priezvisk na *-er* a *-el*, ako sa odzrkadľuje v terajšom čase. Z nej je zjavné, že pri cudzích priezviskách na *-er* javí sa jednotná tendencia zachovávať celú príponu *-er* bez zmeny, kým pri priezviskách na *-el* nadobro jednotnej tendencie niet. Týmto osvetlením celého zjavu skloňovania cudzích priezvisk na *-er* a *-el* padá domnienka, ako by len skloňovanie s vysúvaním samohlásky *e* bolo správnejšie, slovenské.

ZO ŠKOLSKEJ SLOVENČINY.

B + Z, profesori obchodnej akadémie:

VÝSLOVNOSTNÁ A KONVERZAČNÁ STRÁNKA ŠKOLSKEJ REČI.

(Dokončenie.)

7. S nesprávnymi tvarmi stretávame sa aj pri adjektívach prisvojovacích. Častá je najmä chyba: *Hviezdoslavove dielo*[20]; *matkine pole* a pod. (miesto spisovného *Hviezdoslavovo, matkino*). V tomto nom., ak., vok. sg. r. stredného upotrebujú žiaci skoro dôsledne namiesto spisovných prípon *-ovo, -ino* analogické prípony *-ove, -ine*. Koperdan to vysvetľuje analogiou podľa množného čísla: nesprávne „Hviezdoslavove dielo" — ako správne *Hviezdoslavove diela;* nesprávne „matkine pole" — ako správne *matkine polia.* Istejší je tu vplyv složeného skloňovania, ktoré je už aj tak zastúpené v deklinácii prídavných mien prisvojovacích: *Hviezdoslavove dielo* — nové *dielo* (dial. *nove*); *matkine pole* — *zelené pole* (dial. *zeľene*). O vplyve tvarov složeného skloňovania na menné svedčia aj pravopisné chyby*:

[20] Doklad *Knittel* chybne sa dostal do skupiny týchto prezvisk na *-er* v prvej časti štúdie (SR XI, 75).

[21] Ch. M. Des Granges l. c. 656.

[20] Na ňu upozorňuje aj Koperdan l. c. 27.

* Bolo by treba dôkladne pouvažovať, či by nebolo lepšie a praktickejšie uznať aj tieto analogické tvary popri iných už zavedených za spisovné, ako nacvičovať žiakov dnes už takmer umelé tvary. — *Red.*

Hlinková ulica, bratoví synovia, sestriné deti a pod. (miesto: *Hlinkova, bratovi, sestrine*).

8. Zriedka počuť: *Teraz budem chodiť* „na nich" vo spojitosti: *na maliny* miesto: *na ne*. Zámeno *on, ona, ono* má v ak. pl. r. muž. neživot., v ak. pl. r. žen. a stred. predložkový tvar *ne: medzi ne, na ne, po ne, za ne,* naproti tomu r. muž. život. má predložkovú formu *nich: medzi nich, na nich, po nich, pre nich, za nich*. Správne povieme: Myslím *na nich* (keď ide napr. o spojenie: *na bratov*), ale už: Myslím *na ne* (v spojení: *na krásne lesy, na sestry, na veľké mestá* ap.). V ak. pl. je pre všetky rody spoločná bezpredložková forma *ich* a podľa nej sa nesprávne upotrebúva aj jej predložkový tvar *nich (na nich* ap.) spoločne pre všetky rody. Tvary *ich-nich* sú podobné, kým tvar *ne (na ne* ap.) pri porovnaní s bezpredložkovým tvarom *ich* vidí sa veľmi odchýlny, hoci je aj on organický.

9. V žiackej knižnici počuť často: *Ja som mal len dva knihy* miesto *dve*. Je to vplyv nárečia, v ktorom má základná číslovka *2* pre všetky rody tvar *dva*.[21] Aj v ľudovej piesni sa spieva: *Ma Ciganka dva perini* ... Nespisovný tvar „dva" v podobných prípadoch (r. muž. život., žen. a str.) je v školskej reči veľmi rozšírený. Kedy-tedy počuť aj chybu: *dve sošity* (miesto *dva*). Na najnižšom stupni vyskytnú sa aj tvary: *päť knihy* miesto *päť kníh* (dial. *pejc kňihi), dvadsať kusy* miesto *dvadsať kusov* (dial. *dvacec falatki*)* a pod.

10. Záporný tvar 3. os. sg. *neni* uznávajú Pravidlá (str. 273) iba v reči básnickej, no jednako ho počujeme veľmi často v škole, ba má prevahu nad tvarom *nie je*.** Napr.: *To neni možné* (miesto *nie je), Neni ani dosť peňazí na to* (miesto: *Niet ani*+gen.), *V obchodoch neni teraz toľko tovaru* (miesto: *nieto*).

Povie sa správne: *Nie div,* že ... miesto: *neni divu,* že ...; Czambel (Rukoväť 288) vysvetľuje to takto: *„Neni divu* — je možné len ako negácia kladného: *Je div*. Ináč logicky neobstojí. Vyslovujúc podivenie, nemôžeme povedať: *Neni divu!* (Lebo div je možný.) Vtedy povieme: *Nie div* (nie je div)". Priam tak sa zavrhuje ako nesprávne „niet divu" (správne: *nie div;* Tvrdý l. c. 91). Pravidlá (str. 167) už píšu len: „niet divu", spr. *nie div* a neuvádzajú vôbec frázu „nie je div", ktorá

---

[21] Porov. dial.: *dva stromi, dva kravi, dva dzeci* (Koperdan l. c. 30).

* Ide tu o genitívny pl. tvar, analogicky utvorený podľa koncovky *i-* kmeňov: *kostí*. Tak je tomu aj u staršej generácie v západných nárečiach (Bánovce): *Má peď izbi* (spisovne *izieb*). — *Red.*

** Podobne aj v iných nárečiach. — *Red.*

je aj tak iba rozšírením spojenia: *nie div*[22]. Porov. aj kladné vety: *Veru div, že... Div neplakal* (bez: *je*; Tvrdý l. c. 91). Hovoríme teda: *Div* (nie: „je div"), preto aj: *Nie div* (nie: „niet divu"). Taktiež nie: „je možno", ak „je možno", „nie je možno" („neni možno"), lež iba: *možno, ak možno, nemožno* (bez sponového slovesného tvaru *je*). Napr.: *Možno to urobiť aj takto* (nie: „Je možno"). Podobne pri neurčitkoch: *badať, počuť, vidieť* ap. (nie: „je badať" ap.). Tak isto: *treba, netreba* (nie: „je treba", „nie je", „neni treba"). Aj synonymná príslovka *načim, nenačim* je bez spony. Ba aj nesprávne rusizmy: *dlžno, nádobno* (Pravidlá str. 167, 262). Priam tak: poľ. *trzeba*, rus. *nado (nadobno), nužno* a pod.

V češtine badať kolísanie so sponou a bez nej. Tak čítame napr. v akademickom Přír. slov. jaz. českého (str. 439): *dlužno*, adv. (rusizmus) ‚nutno, třeba'. Uvedené príklady vo vetách majú však: *dlužno* aj *je dlužno*. Robieva sa tu aj rozdiel medzi: *třeba* (třebas, třebaže), nespisovné sloven. *trebárs* ‚hoci' a *je (jest) třeba*, sloven. *treba*[23]. V slovenčine máme iba slovo *treba* ‚opus est, es ist nötig'; nemusíme tu teda nič rozlišovať, čo je tiež argument pre tvar bez spony. V čase minulom a podmieňovacom spôsobe za správne sa pokladajú tvary: *bolo treba, bolo by treba*, za nesprávne: *trebalo*, trebalo by (by trebalo)*. Napr.: *To trebalo urobiť dávno, To by trebalo urobiť inakšie.* Ľudová alternácia: treba—trebalo (t. j. v oboch prípadoch bez spony) je tiež oporou pre podobu *treba* (bez *je*) v spisovnej slovenčine. Chybný tvar *je treba* (so sponou) má zasa oporu v správnom minulom a budúcom čase a podm. spôsobe: *bolo, bude, bolo by treba* (so sponou).

Chybný zápor typu: *To sú neni bohatí ľudia* (miesto: *To nie sú*) počuli sme len asi 2 razy v škole (žiak bol zo záp. Slovenska; porov. Czambel l. c. 119).

11. Dialektické tvary slovies I. tr. vzoru *trieť: trec, trem, treš* atď. prenikajú často aj do školy v podobe: *treť, trem, treš* atď. (miesto: *trieť, triem, trieš* atď. s predĺženou kmeňotvornou príponou prítomníkovou).

Pri II. tr. (vzor: *padnúť*) počuť často vplyvom nárečia v minulom čase: *padnul som* (spis. *padol som*), *zľaknul sa* (dial. *zľeknul še;* spis. *zľakol sa*), *sadnul si* (dial. *šednul sebe;*

[22] Forma *nie* vznikla stiahnutím z pôvodného *nie+je*, E. Smetánka, Čsl. časování str. 251; *nie je* < *ne+je+je*.

[23] Porov. napr. J. Rank, Všeobecný slov. příruč. jaz. čes. a něm. I, str. 705; J. Sedláček, Kapesní slov. lat.-čes. a čes.-lat. II, str. 269n.

* Podstata formy nie je náležite známa. Možno, že tu ide o archaické slovesné tvary; v takom prípade by obstály. — *Red.*

spis. *sadol si*) a pod., t. j. kmeňotvorná prípona *-nu-* ostáva aj pri vzore: *padnúť*, nielen *minúť*.

V III. tr. zachytili sme napr. nesprávnu 3. os. pl.: *rozumia* (spisovne: *rozumejú;* dial. *rozumeju*). Je to vplyv ostatných osôb, v ktorých sú všade tvary s novším stiahnutým *-ie* (nie s pôvodným *-eje: rozumiem, -ieš* atď.), ako aj vplyv 3. os. pl. s náležitou koncovkou *-ia: vidia, trpia* a pod. Na náležitú spisovnú formu 3. os. pl. *rozumejú* a pod. (s pôvodnou nestiahnutou príponou) poukazuje podobne nestiahnutá forma rozk. spôsobu: *rozumej!*, v ktorej sa zachováva nestiahnutá forma, ako aj v 3. os. pl. *(rozumejú;* Pravidlá str. 105). Podobné ťažkosti majú s 3. os. pl. tohto vzoru aj na školách českých a poľských. Nesprávna česká 3. os. pl.: *oni rozumí* — správne: *rozumějí*. Nenáležitá poľ. 3. os. pl.: *oni rozumią* — správne: *rozumieją*. Aj praktická pomôcka pre nácvik správneho tvaru je tam podobná ako u nás (podľa rozk. spôsobu).

V V. tr. časujú žiaci niekedy nesprávne podľa vzoru *volať: merám, meráš* atď.; *stavám* (aedifico), *staváš* atď. (správne: *meriam, -iaš; staviam, -iaš* atď.; vzor: *vešať,* Pravidlá, str. 103). Podobne nesprávne: *večerám, -áš* atď. — správne: *večeriam, -iaš* atď. Tu už necítiť v spisovnej slovenčine pôvodnú mäkkosť hlások *r, v* (Czambel l. c. 103), ktorá žiada príponu *-iam* atď. Porov. však stav v iných jazykoch slovanských, ako aj sloven. tvary: *vymeriavať — vymeriavam, mieriť — mierim; večeriavať — večeriavam, večera —večere; staviavať — staviavam, postaviť — postavím* ap. Nesprávne časujú žiaci často aj vzor *brať: berem, bereš* atď. (spisovne: *beriem, berieš* atď.). Je to vplyv dialektu, kde sú podoby: *brac, berem, bereš* atď., alebo azda ešte Pravidiel z r. 1931, ktoré učily časovať: *brať — berem*,* str. 99).

12. Kedy-tedy počuť v škole (aj inde) vetu: *Čo „sa hraje" v kine?* (správne: *Čo sa hrá).* Je to vplyv češtiny, kde sú náležité popri tvaroch: *hrám, hráš* atď. (vzor: *dělati*) aj tvary: *hraji, hraješ* atď. (vzor: *láti*).[24] Spis. slovenčina pripúšťa iba tvary podľa vzoru *volať: hrám, hráš*[25] atď. Vyskytol sa v školskej reči aj tvar príč. min. činného *vzial* (správne *vzal*) a *vziaty* (spisovne *vzatý*). Je to vplyv neurčitku *vziať,* podľa ktorého žiak utvoril *l*-ové particípium v presvedčení, že sa ono

* Pri týchto tvaroch predĺžená kmeňotvorná prípona prítomníková *e* > *ie* sa vo všeobecnosti ťažko vžíva a neprenikla do všetkých tvarov tohto typu. — *Red.*

[24] Porov. Pravidla čes. pravopisu 27.

[25] Porov. Pravidlá sloven. pravopisu 199; E. Smetánka, Čsl. časovaní, str. 203.

musí vždy shodovať s kmeňom neurčitkovým, ako sa shoduje v prípadoch: *siať — sial, viať — vial* ap. Pôsobí tu aj stav v miestnom nárečí, kde máme tvary: *vžac — vžal* (spisovne: *vziať — vzal*). Spis. *vzal* má s hľadiska praktickej gramatiky proti neurčitku kmeň skrátený.[26] O pôvodnej krátkosti v príčastiach *vzal, vzatý* a analogickej dĺžke v neurčitku *vziať* (podľa čes. *vzíti*) píše Czambel (Rukoväť 105).

III. Skladba a slovník.

1. O vetosloví reči hovorenej píše Ant. Meillet: V reči tvoria sa iba vety prosté, ktoré nie sú zaťažené mnohonásobnými podradeniami.[27] Túto skúsenosť pripomíname často svojim žiakom, keď tvoria pri odpovediach vety pridlhé, zložité a nejasné. Varujeme ich najmä pred hromadením spojok a vzťažných zámen a rozširovaním viet na súvetia, v ktorých nevidieť neraz konca-kraja. Takéto soskupovanie vetných členov nazval Claude Augé[28] „enchevêtrement perfide" (zradné zauzľovanie). Znakom dobrého štýlu (najmä v prejavoch ústnych) je však jasnosť, stručnosť a prirodzenosť. Zložitosť vedie často k nesrozumiteľnosti. Teda v reči užívajme alebo len rozvité vety jednoduché, alebo kratšie a dobre usporiadané súvetia.

2. Iba v úlohách (nie v reči) lepšie si všimneme zložené vety s neprirodzeným usporiadaním vetných čiastok: Voda, ktorá *sa* veľkou silou *vyznačuje,* a neraz veľa škôd *zaviní*... miesto: Voda, ktorá *sa vyznačuje* veľkou silou a *zaviní* neraz veľa škôd. Alebo: V tomto *život obchodný opisujúcom románe* vyskytuje sa... miesto: V tomto *románe, opisujúcom život obchodný,* vyskytuje sa..., prípadne: V tomto *románe, ktorý (čo) opisuje život obchodný, vyskytuje sa.*[29] V živej reči skôr zachovávajú žiaci prirodzený slovosled. Jednako však počujeme kdetu bočné vety s nezdôraznením prísudkom na konci, napr.: Prosil ma, aby som ho hneď zajtra *navštívil* (správne: aby som ho *navštívil* hneď zajtra), Povedal, že aj so svojím bratom *príde* (správne: že *príde* aj so svojím bratom). Alebo: Patrí

---

[26] Porov. Ján Damborský, Krátka mluvnica sloven., str. 160.

[27] Originál: En parlant, on ne fait guère que des phrases simples qui ne se chargent pas de subordinations multiples; Les langues dans l'Europe nouvelle, 2. vyd., 1928, str. 173.

[28] Porov. Antonín Bernášek, Francouzská čítanka pro třetí a čtvrtý ročník obchodních akademií, Praha 1929, str. 82.

[29] O jasnosti a zreteľnosti slovenskej vety, ktorú možno dosiahnuť tak, že sa jej členy pristavia podľa prirodzeného poriadku a smyslu, píše Czambel (Rukoväť 227n).

sem aj Kukučín, ktorý *sa* o vývin realizmu v našej literatúre *zaslúžil* (správne: ktorý *sa zaslúžil* o vývin realizmu v našej literatúre).

Tieto a podobné prípady možno vysvetliť tak, že si žiak dobre nepremyslel vetný celok a neuvedomil prirodzenosť a logiku slovosledu, alebo sa mýlne domnieva, že umelý poriadok slov vo vete je podmienkou dobrého štýlu. Mohol by sa teoreticky dopustiť vplyv nemeckého slovosledu v bočných vetách, napr.: Erlauben Sie, dass ich Ihnen meinen Freund *vorstelle* (správne po slovensky: aby som vám *predstavil* svojho priateľa, nie: aby som vám svojho priateľa *predstavil*). Alebo: Es gibt kein Leid, das kein Ende *hätte*. (Po slovensky zpravidla: Niet utrpenia, ktoré by *nemalo* konca. Zriedka: ktoré by konca *nemalo*.) Bolo by však treba prakticky zistiť, či nemčina naozaj pôsobí na žiakov v takom stupni, t. j. či sa častými prekladmi naozaj oslabuje v takej miere smysel pre prirodzený sloven. slovosled.

3. Veľmi často používajú žiaci spojku *že* tam, kde je nepotrebná a chybná, najčastejšie v spojeniach: „že aby", „že ako", „že či", „že čo", „že kedy", „že kde", „že kto", „že prečo" ap. (Zauner l. c. 67). Počujeme napr.: Neviem, „že kto" to poslal (správne: *Neviem, kto* ...), Pýtal sa nás, „že prečo" to robíme (správne: *Pýtal sa nás, prečo* ...), Nepočul som, „že koľko" to stojí (správne: *Nepočul som, koľko* ...), Žiada, „že aby" sme mu dali tovar na úver (správne: *Žiada, aby sme* ...) atď. Nesprávna spojka *že* upotrebúva sa, ako vidno, na začiatku viet predmetných, najmä v reči nepriamej[30] a stojí zväčša po slovesách: *odkázať, povedať, prosiť, pýtať sa, spýtať sa, ukázať, vedieť, žiadať* ap. alebo po ich príslušných záporných podobách. Takto hovoria žiaci pravdepodobne podľa domáceho úzu. Porov. napr. dialektické vety východoslovenské: *Ňeznam, „že kedi" pridzem domu. Povidz mi, „že jak" še maš. Naj povedza, „že dze" un biva.* Tieto príklady počuli sme v mestskom prostredí, a to so spojkou *že*, aj bez nej. Czambel[31] má zo Šariša napr. vety: Ta še pital, *že chto* na peňeži hodzi (= chodí)? Mocno še zastaral a pital še, *že preco* na ňeho miśľi? Oňi še dohvarali šicke, *že co* budu robic. Raz pital še ho princ, *že co* še tak smuci? V Czambelových ukážkach je však aj veľa spojení bez spojky *že*. O chybnom upotrebúvaní spojky *že* v tomto spojení hovoria aj Pravidlá, pravda, s hľadiska celoslovenského.

[30] Porov. Tvrdý l. c. 826 n.
[31] Slovenská reč, str. 255, 259, 271, 281.

Spojku *že* v uvedených prípadoch vysvetľujú odborníci vplyvom maďarčiny[32]. V maďarčine sú napr. vety: Nem tudom, *hogy hová* ment az orvos (nesprávny preklad: Neviem, „že kde" išiel lekár, správne: *Neviem, kde...),* Nem tudom, *hogy hogy* tanul ez a leány (nesprávny preklad: Neviem, „že ako" sa učí toto dievča, správne: *Neviem, ako...*). Tieto vety uvádza síce A. Nagy[33] a pripomína, že sa spojka *hogy* nesmie prekladať do nemčiny (*hogy = dass = že),* ale podobnému hromadeniu tejto spojky (Häufung dieses Bindewortes) načim v maďarčine nakoľko možno vyhýbať. Spojka *že* je však potrebná a oprávnená vo vetách: Povedal, *že keď* sa vráti, vybaví aj túto vec, Vravel, *že keby* nemohol prísť, pošle aspoň zástupcu, Oznámil nám, *že ak* nezaplatíme do troch dní, bude nás žalovať. Tieto vety môžeme, pravda, usporiadať aj takto: Povedal, *že* vybaví aj túto vec, *keď* sa vráti. Vravel, *že* pošle aspoň zástupcu, *keby* nemohol prísť. Oznámil nám, *že* nás bude žalovať, *ak* nezaplatíme do troch dní.

4. Po slovensky je chybné: Vrátil som všetky knihy „až na jednu" (správne: Vrátil som všetky knihy *okrem jednej),* Na schôdzku prišli (nie: „dostavili sa"!) všetci „až na dvoch" (správne: *okrem dvoch).* Predložkovú väzbu „až na", ktorá je zjavne prekladom nemeckého *bis auf,* nahradzujeme v tomto význame predložkou *okrem* alebo inokedy priechodníkovou väzbou *nehľadiac na,* spojkou *hoci, i keď* ap. Porov. napr.: „Až na niektoré podrobnosti" súhlasíme s návrhom (správne: *Nehľadiac na niektoré podrobnosti,* súhlasíme..., *Okrem niektorých podrobností* súhlasíme...), S jeho robotou sme spokojní, „až na to", že ju odovzdal neskoro (správne: S jeho robotou sme spokojní, *nehľadiac na to,* že... alebo: *hoci* ju..., *i keď* ju...). Aj synonymné väzby: *odhliadnuc od niečoho* (nem. *abgesehen von etw.,* maď. *eltekintve vmitől), s výnimkou+gen.* (nem. *mit Ausnahme,* maď. *kivételével), vyjmúc, vynímajúc* (nem. *ausgenommen.* maď. *kivéve*) nahradíme správnymi slovenskými výrazmi: *nehľadiac na+ak., okrem+gen., hoci, i keď* ap. Tak si to žiada rečová svojskosť a všetky frazeologické príručky.

Písali sme už o užívaní predložky *voči* (SR IX, 304). Skoro to isté by sme mohli povedať aj o tzv. nepravej predložke *kvôli,* utvorenej z predložkovej väzby *k vôli* (takto osve písaly ešte Pravidlá z r. 1931, str. 165), ktorá sa stala príslovkou a potom aj predložkou. Aj slovo *kvôli* užívame pri osobách, t. j. tvoroch, ktoré majú vôľu, a inokedy zpravidla nie (kladieme

[32] Czambel, Rukoväť 326; Tvrdý l. c. 826 n.

[33] Ungarische Konversations-Grammatik, Methode Gaspey-Otto-Sauer, str. 250.

tu zväčša predložku pre). Napr.: Rozhnevali sa „kvôli" majetku (miesto: *pre* majetok; o predložke *pre* viď: A. Jánošík, *SR IX*, 228). Podobne nesprávne: „kvôli" jasnosti, úplnosti, zreteľnosti ap. miesto: *pre* jasnosť atď. Porov. však s tohto hľadiska Pravidlá z r. 1940 (str. 237: „kvôli — *najmä* pri osobách") s Pravidlami z r. 1931 (str. 165: „k vôli — *len* pri osobách").

O nesprávnych predložkách a predložkových väzbách možno so stanoviska školskej praxe opakovať vôbec všetko, čo o nich píšu Pravidlá z r. 1940 na str. 106n. V škole treba totiž ustavične bojovať so zaužívanými chybnými výrazmi a spojeniami, ako *cieľom (za účelom) zisku* (miesto: *pre zisk); následkom choroby* (miesto: *pre chorobu); cez všetky zákazy* (miesto: *proti všetkým zákazom* alebo *i pri všetkých zákazoch)* atď. Sú to často chyby, ktoré sa vyskytujú aj v nesprávnej češtine.

5. Niekoľko letmých poznámok o iných nesprávnych slovách a väzbách. Nie: „snáď", lež: *azda, hádam, možno;* nie: „ovšem", lež: *pravda, pravdaže, akože;* nie: „ponevač", lež: *pretože, lebo, keďže.* Príslovka „ovšem" nezodpovedá slovenčine ani tvarom. Je utvorená takto: predl. *o*+*vьšemь* (lok. sg. neurčitej číslovky[34]). Po slovensky muselo by vlastne byť: **ovšetkom,* porov. *nadovšetko, predovšetkým* (čes. *především,* poľ. *przedewszystkiem*). O spojke „ponevač" hovorí Czambel (Rukoväť, str. 296), že vety s ňou sú „kunštovné". Príslovka „snáď" nemá u nás opory v slovách *snadný, snadnejší, usnadniť* ap., s ktorými súvisí (porov. J. Holub l. c. 262), lebo tieto slová v slovenčine sa pokladajú za nesprávne* a miesto nich sa odporúča: *ľahký, ľahší, obľahčiť.*

Nie: „sdeliť", „sdelenie" (po nemecky: *mitteilen, die Mitteilung),* lež: *oznámiť, upovedomiť, odkázať, zvestovať — oznam, oznámenie, zvesť, správa* ap.[35] V obchodnej korešpondencii prekladáme preto: *Wir teilen Ihnen mit, dass ... — Oznamujeme Vám, že...* alebo: *Dávame Vám na známosť, že...* (nie: „sdeľujeme"...).

Nie: „Neviem" zdvihnúť stoličku, „Neviem" ho nájsť, „Ne-

[34] J. Holub, Stručný slovník etymologický jaz. čsl.[2], str. 327 n.

* Z týchto tvarov bolo by užitočné ponechať v spisovnej reči adj. *snadný,* ktoré je hodne rozšírené v západných nárečiach popri adj. *ľahký* a má osobitný význam, vzťahujúci sa na veci abstraktné: To je *snadná vec,* Položil som to na *snadné miesto,* a nemôžem to nájsť. Adj. *ľahký* je len protiva adj. *ťažký.* (Porov. francúzske adjektíva: *facile* ‚snadný' a *léger* ‚ľahký' čo do váhy, vážnosti, ďalej *difficile* ‚nesnadný' a *lourd* ‚ťažký'.)

[35] Porov. J. Škultéty, SP z r. 1904, str. 809—812.

viem" zaspať ap., lež: *Nemôžem zdvihnúť* stoličku atď. Správne je však: *Neviem odpovedať* na túto otázku, *Neviem to vypočítať, Neviem* (hovoriť) *po anglicky* ap. Teda: *neviem* ‚nemám potrebné vedomosti, nemám potrebnú duševnú schopnosť' (čes. *neumím,* poľ. *nie umiem); nemôžem* ‚nemám potrebnú silu, nemám potrebnú schopnosť telesnú, obratnosť, možnosť, šťastie' ap. Porov. však nem. *können* ‚môcť' alebo aj ‚vedieť' (toto po česky *uměti,* poľ. *umieć,* nie: *věděti, wiedzieć*). Porov. aj významy maď. *tudni.*

Nie: Ako si to vlastne „previedol"? Alebo: „Prevádzame" veľké reformy. Správne: Ako si to vlastne *vykonal, vybavil, urobil, spravil, vypracoval, uskutočnil? Uskutočňujeme, uvádzame* (Tvrdý l. c. 489), *robíme* veľké reformy. V správnej slovenčine *previesť, prevádzať* = l. ‚cez niečo viesť, vodiť' (napr. slepého z jednej brány do druhej, Czambel l. c. 299); 2. ‚oklamať, podviesť'.

Nie: „Musí to byť" dobrý človek, lež: *Je to iste (akiste, zaiste, podistým, istotne)* dobrý človek (Czambel l. c. 285).

Nie: „Nechal som si urobiť" topánky (po nemecky: *Ich habe mir Schuhe verfertigen lassen),* lež: *Dal som si urobiť* topánky.

Nie: Vlak „zvykne chodiť" neskoro. Je to zakorenený vplyv nemčiny aj maďarčiny; správne: *Chodieva* (alebo *chodí často, obyčajne, zpravidla* ap.) *neskoro.* Alebo: Môj brat „zvykol čítať" celý večer (miesto: *číta va,* alebo: *číta často, obyčajne* ap. *celý večer*). Slovenčina (spolu s inými slovanskými jazykmi) má tu naporúdzi výhody slovesného vidu: *chodiť — chodievať — chodievavať* ap. Iné jazyky musia použiť vo význame správneho slovenského: Brat *čítava* (nespr.: „zvykne, zvykol čítať") osobitné sloveso: lat. *soleo, solēre, consuesco, consuevi;* gr. *εἴωθα, εἰώθειν* ; nem. *pflegen zu;* maď. *szokni;* franc. *avoir coutume, l'habitude de* (staršie franc.: *souloir* > lat. *solēre*); tal. *soglio, solere;* rum. *a obicinui;* angl. *to be in the habit (to have the habit) of doing, to be used to do* ap.

6. Do školskej reči vnikajú kedy-tedy aj niektoré nárečové slová. Často počuť napr.: Prídem *doraz* (spis. *hneď, zaraz),* Daj mi to, ale *takoj!* ‚hneď, už aj' (význam časový). Býva *takoj* pri nás ‚hneď" (význam miestny). Slovo *takoj* dostalo sa napr. aj do Hviezdoslavovej Hájnikovej ženy (Tvárou mrak — zamenil *takoj* zápyr studu[36]). Alebo: *Ta* ja neznám (spis.: *Nuž...;* porov. Koperdan l. c. 36 n). A išiel *het, hetka* ‚preč' (vlastný dial. záznam z Košíc: Naj už idú *het!).*

O cudzích slovách v školskej slovenčine povieme nakrátko:

[36] Čít. štud. ml. II, str. 19.

Načim ich užívať alebo neužívať v rozsahu ozajstných potrieb daného spoločenského jazyka. Prečo upotrebúvať nasilu napr. slová: *direktíva, komunikácia, legácia* ap., keď s istými významovými odtienkami môžeme povedať: *návod, pokyn, smernica; premávka, doprava; vyslanectvo* ap.? Ako však neužívať slová: *telefon, tragika, vitamín* ap.? V škole radíme vše žiakom, aby si pamätali cudzie slová, čo ich aj neužívajú v slovenčine, lebo sú ony oporou pri štúdiu cudzích jazykov (je to dôležité najmä pre žiakov, ktorým chýbajú základné vedomosti z odboru jazykov klasických). Kto vie napr., že namiesto slovenského prídavného mena *povinný* možno (netreba však!) upotrebiť cudzie slovo *obligátny,* naučí sa ľahko, hoci neštudoval latinčinu, že slovenské *povinný* = franc. *obligatoire,* tal. *obbligatorio,* rum. *obligatoriu,* angl. *obligatory,* ba aj nem. *obligatorisch (obligatorischer Lehrgegenstand,* A. Macht, Slk.-nem. slovník, str. 303) atď.

Uviedli sme niektoré podrobnosti o výslovnostnej a konverzačnej stránke školskej reči na východe. Niektoré znaky žiackej reči sú typické pre náš kraj (Šariš), iné sa vyskytujú aj na strednom a západnom Slovensku. Skoro všetky súvisia však viacej-menej s praktickou slovenčinou vôbec, keďže nejedna chyba, vypozorovaná v reči školskej, nájde sa podistým aj v ostatných oblastiach praktického upotrebenia slovenčiny.

Ján Chripko:

SEKUNDÁRNE INTERJEKCIE.

Slová normálnej oblasti v istých okolnostiach nadobúdajú sekundárne interjekcionálnu funkciu. Stáva sa to tak, že niektorý výraz z oblasti slov normálnych ustrnie, jeho hláskový sklad v povedomí príslušníkov jednotného jazyka sa pociťuje za veľmi výstižný a sémanticky súci vyjadriť istú myšlienku. Je to práve opačný prípad k zjavu, kde sémantická funkcia nejakej interjekcie sa stiera, keď sa stiera i expresívnosť jej hláskového skladu a tak — pomocou sufixov a formantov — prechodí z interjekcionálnej oblasti do oblasti slov normálnych.

S hľadiska vetoslovného sekundárne interjekcie práve tak ako interjekcie primárne majú povahu jednočlenných viet so všetkými prívlastkami, svedčiacimi o nedokonalosti týchto viet. Nedokonalosťou myslím nemožnosť vyjadriť napr. taký vzťah, ako je osoba, rod, číslo, čas — čo všetko iná veta vyjadruje. I pri všetkej gramatickej nezreteľnosti zdá sa, že sekundárne interjekcionálnych tvarov neubúda (chápanie absolútne), práve tak, ako neubúda primárnych interjekcií.

Dynamizmus života ako celku je neustále rodenie a odumieranie jeho individuálnych prejavov. Tento dynamizmus i v jazyku ako v jednej kategórii života dá jednej interjekcii zahynúť, druhú tvorí. S chronologického stanoviska ťažko posúdiť dĺžku trvania niektorej danej interjekcie.

Treba zdôrazniť, že vývoj a tvorenie sekundárnych interjekcií je asi pozvoľný. Pozvoľný je priechod z oblasti slov normálnych až do utvorenia a sémantického ustálenia danej interjekcie. Slovo normálne pre svoju expresívnosť sa stáva v povedomí hovoriaceho časťou oblasti interjekcionálnej a až potom odstránením prvkov afixálnych stáva sa interjekciou.

Keď uvážime, že interjekcionálna oblasť sa vyznačuje nepomerne vyšším stupňom emocionality, pochopíme, prečo sekundárnymi interjekciami sa stávajú vokatívy a imperatívy. Vokatívom a imperatívom chceme niečo dosiahnuť; vôľa je našou hybnou silou. Vysoký stupeň emocionality dostane vonkajšie zvýraznenie. Takými emocionálnymi výrazmi sú napr. vzývanie bohov (modlitby), alebo naopak, zlorečenia. Od vokatívu alebo imperatívu nesie sa „nákaza" na celú vetu — viacčlennú, ak taká je, a tak sekundárne stávajú sa interjekciami celé vety. Ako jediné slovo môže byť vetou (napr. vety nominálne), tak viacčlenná veta môže sa cítiť v povedomí hovoriaceho ako jeden interjekčný výraz.

Niekedy ťažko určiť, či daná interjekcia je primárna a či sekundárna. Kořínek napr. upozornil, že i tvar na pohľad veľmi jednoduchý môže byť pôvodom sekundárny. Uviedol, že miera, podľa ktorej primárnou interjekciou je tá, ktorá sa dá gramatikalizovať, nie je správna, pretože sekundárna interjekcia sa môže dať práve tak gramatikalizovať.

Čo do pôvodu sekundárne interjekcie sú:

a) verbálne,
b) nominálne,
c) iné.

Zdá sa, že verbálne interjekcie sú najčastejšie.

a) *Sekundárne interjekcie verbálne.*

Interjekcia *hia, hja:*

V povedomí hovoriaceho táto interjekcia sa zdá primárna. Sémanticky je jej veľmi blízka interjekcia *hm;* blízka je jej i tým, že sa zdá primárna. Príklad: *Hia,* bývajú i vzdušné, nemakateľné, neodvážiteľné motívy, o ktorých sa vašej školskej, „vecnej" múdrosti ani nesnívalo! (Vaj. X, 208 — Bežo). Tu sémanticky interjekciu *hia* by mohla nahradiť interjekcia *hm.*

Sekundárne interjekcie môžeme práve tak ako primárne rozdeliť na impulzívne a tie ďalej sa senzitívne, emočné atď.

Hja je intelektívno-emočná. Napomáha vyjadrovať:

údiv so súcitom: Kurt... videl Lízu zabočiť za roh... — a udychčaný... stojí pred ňou... teraz tu stojí Líza a hľadí na neho vytreštenými očima... „*Hja,* ale Kurt? Čo to má znamenať?" (Torberg-Knap, Žiak Gerber zmaturoval 70),

neúprimnosť, váhanie: „Kedy máš pre mňa čas?" „*Hja* — to je ťažké —" (Torberg-Knap 71),

povýšenosť: „*Hja,* — kto nie je súci, nech nejde na strednú školu." (Torberg-Knap 187),

mravné odsúdenie: „Môj syn — môj syn radostný!..." To bola stará totka. Všetci sa jej ustúpili a so sústrasťou sdieľali jej bôľ. Múdry starejší poznamenal: „*Hja,* trest boží — trest boží! Podpaľači mu neujdú!" (Kuk. I[4] 88),

neľúbosť, výčitka: „Mohol by, mohol, keby chcel". „*Hja,* ten je z tých, čo sa ponúknu, alebo domyslia! Tomu iba keď sa rozkáže", riekol rychtár (Kuk. II[4], 27),

zatrpklosť: Každý myslí na seba, modlí sa o seba. *Hja,* egoizmus je to hrozný, kde ide o život! (Kuk. III[3], 72),

vysvetlenie: Po tejto smutnej prehliadke uznal, že ak chce volom rohy mastiť, musí najprv mlieko zmútiť; i posošil sa, popľul si dlane a chytil sa do nemilej práce... *Hja,* to všetko k vôli rohom (Kuk. III[3], 141),

zápor: „Pravdaže, nie je moja (jalovica), preto si pýtam nazad peniaze". „*Hja,* ale ja peňazí nedám, lebo tie sú moje". (Kuk. III[3], 171), „Ja som počula, že sa dákosi premenil". „Pravdaže. *Hja,* nebude zo psa slanina", vraví druhá, ktorá dakedy tiež držala dcéru svoju potajme za Boľa (J. Čajak, Pred oltárom 119),

nevôľu s iróniou: „A malý Paľko ako sa zamazal a celý je mokrý. *Hja!* mama vašq nemá času na vás dozrieť..." a vzdychla si (J. Čajak 99).

Vidieť, že interjekcia *hja* stráca vetnú platnosť, stáva sa deiktickou a jej smysel sa dá vystihnúť len z kontextu.

Interjekcia *hjaj* vyjadruje:

výstraha: „*Hjaj,* páni bratia, len si pomyslite, či ste to kedy slýchali? Sedliak božie stvorenia, ale huncút od narodenia. Len si pomyslite, prišiel odo mňa dlh pýtať..." (Kal., Reštavrácia[3] 59 — 1919),

mudrovanie: „*Hjaj,* vidíte, páni bratia", zas prevezme reč Matiaš, „chudobnému i z hrnca vykypí, a tak čo by aj chcel niečo shospodáriť, nuž nemôže..." (Kal., Reštavrácia[3] 59),

zlosť: „... *Hjaj,* sto striel sa tebe v materi, pomyslel som si, nuž či ty neznáš, že každé dotknutie sa zemianskeho tela päť zlatých stojí?..." (Kal., Reštavrácia[3] 105).

Z príkladov vidíme, že interjekcia *hja, hja, hjaj* sa používa pri oznamovaní najčastejšie. Menej často pri väčšom hnutí mysle. Etymologicky *hja* patrí k imperatívu *hľaď!* Koncové *-ď* sa stemňuje, až zaniká: *-ľ-* sa mení v *-j- (i).* Umožňuje to palatálnosť obidvoch konsonantov a tak máme *hja* za *hľa,* ako opačne je napr. vo východnej slovenčine *ľalito* za *jalito.*

Iným variantom imperatívu *hľaď* je *ľa* a reduplikované *ľaľa,* prípadne *ľaľať.* Samo *hľa* (čes. *hle*!) je veľmi časté. *Hľa* prešlo čisto foneticky v *ľa* (začiatočné *h-* zaniklo). V češtine z reduplikovaného *hlehle* disimiláciou dvoch *h* vzniklo *hlele* a z tohto disimiláciou dvoch *l* vzniklo *hele* i *heleď.* V slovenčine netreba vysvetľovať tvar *ľa* len z reduplikovaného *hľahľa (hľahľa < hľaľa < ľaľa).* Naopak *ľa* vzniklo rozhodne len z jednoduchého tvaru *hľa(ď).*

Pôvodne má *hľa* význam demonštratívny, potom i deiktický. Je pri ňom aj hnutie mysle, ale menšie než pri *ľaľa,* ktoré je skoro úplne emočné.

Hľa demonštratívno-pôvodné v súvislosti s *miestom: Hľa,* s okien ľadové už zmizly kvety / a živé snežienky nám rastú v hore (Smrek, Básnik a žena 23), *Hľa,* tu je obchod kvetinársky: / kúpim ti ružu krvavú / za prvý tvoj bozk čistej lásky (Smrek, Cválajúce dni 44), Zlodej i láska chcú byť večne skrytí tmou, / *hľa,* ako protestuje motýľ nad lampou (Novomeský, Otvorené okná 13), Počítam všetkým vrásky na čele, / tlakomer bolestí. / *Hľa:* chlapov tváre svraštelé: / skladané sukne nevesty (46), *Hľa,* chodníček, tam tŕniček, / tam je šípa, tam je kríček (J. Kráľ, Balady 33), Dnes v údolíčku neľzä osamieť, / *hľa,* dievčence sa hrnú od muziky (Rázus, Šípy duše 37);

s časom: Koho sa spýtať? Svätých v orloji, / koľko je hodín asi? / *Hľa,* babie leto blúdi po kraji. / Jak šedivejú časy! (Novomeský, Otvorené okná 7), Blahoslavení, ktorých duch je prostý. / Môjho však deformujú skúsenosti / a múdrosť prekliata. / *Hľa,* tak čas letí... (Smrek, Básnik a žena 70), „.... *Hľa,* včera celý deň vozili drevo až hen z Ráztok, prišli uzimení, nuž nie div, keď i zaspali trocha". (J. Čajak, Pred oltárom 84), „... A tá", myslel na Aničku, „tá tiež skoro zabudla. *Hľa,* teraz sa už s druhým vodí, inému sa dá objať, bozkať. Eh! nemáš ty nič." (110);

s výstražným porovnávaním: Pán farár tiež pekne kázal... ľudia sú len ako tráva zo dňa na deň. *Hľa,* i táto mladá spolusestra naša, jediná nádeja rodičov... klesla do tmavého hrobu (J. Čajak 226);

s iróniou: „Zaiste dostal duplovanú štólu, *hľa,* akú jej pesničku vybral", odvetila druhá (J. Čajak 225).

Prípad, keď sa stiera význam demonštratívny, ale nie úplne — takéto zjavy sú na priechode: *Hľa,* ste tak sama! Ťažko sa vám vníma, / jak majestátna, krásna je tá zima, / tie hebkým perím zašatené sady! (Smrek, Básnik a žena 9).

Hovoriaci zdôrazňuje ďalšiu vec, takže *hľa* je tu už viac len deiktické. Tak sa stáva, že *hľa* je skoro bez farby: „Vidíte, že sa ešte nadchnúť viete! / *Hľa,* nahodilé postretnutie naše / čoskoro privedie vás do extáze (Smrek, Básnik a žena 15).

Význam *demonštratívny s emočným prifarbením:* A ako sa díval na Maťkove háby! „*Hľa,* z toho je už pán, a ja som len v gätkách!" (Kuk. I⁴, 14), „Neposielaj ma, Pane, / *hľa,* sputnané mám dlane / ja neschopný som diela, / vyvoľ si bohatiera..." (Lukáč, Spoveď 107);

význam *demonštratívny:* Podal mi ruku / a zaviedol ma (život) na vrch: / „*Hľa,* moja ríša: guľatá zem..." (význam *hľa* je *ecce)* (Poničan, Som 11), „*Hľa,* moje dary: chuť rastlín, mäsa, / života pohyb, zátišie lesa..." (11);

význam *prenesený:* Nie, v našich srdciach nemá miesta lkanie, / veď kto nás vidí, na ústach nám pozná, / že trhali sme ťažké strapce hrozna / a prežívame svoje vinobranie. / *Hľa,* naše šťastie dozrelo jak réva (Smrek, Básnik a žena 50).

V balade zvyšuje baladickú intenzitu: „Ťažko som ťa, horko, chlapče, dochovala, / a *hľa,* čoho som sa, biedna, dočakala!..." (J. Kráľ, Bal. a piesne 68 — 1929), *Hľa,* polnoc bije — víchrica nastáva, / hrob sa otvorí — starúšik povstáva (75).

Vyjadruje *istú gradáciu:* Hosť vchádza za hosťom a do venca sa vpletá — / tu hviezda umenia, tam chýrny veľduch sveta, / a teplá nálada — *hľa,* sviežo kútmi vanie (Rázus, Šípy duše, 25), — Človiečku, haj — / pozor si daj! / Hrsť blata, druhá... / — *Hľa,* kto sa rúha! (86);

memento: Žien húfy dráždia ma, sú záhadné ich smiechy, / ich telá sťaby mramorové obelisky, / ja k nim sa s tvojou vášňou približujem vždycky, / (*hľa,* vykľičily tebou zasadené hriechy!) (Lukáč, Spoveď 24);

ľúbosť: Hľa, takú ženu, o takejto snívam (Smrek, Básnik a žena 16).

Význam adverbiálny *teda*: Tak, *hľa,* Slovák nedbá, čo si inde myslia o ňom. Len nech má doma „poctivosť". (Kuk. VIII², 11).

V spojení *a hľa* spojka *a* musí sa cítiť potom interjekcionálne: *A hľa,* tamto mraky husté — veľké — čierne — / ako sa skláňajú, jak kane požerné (J. Kráľ, Bal. a piesne 78), *A hľa,* predsa jest bohatier, čo sa ešte nebojí (Kuk. III³, 59).

Reduplikované *hľa-hľa* zvyšuje hnutie mysle a vyjadruje:

prekvapenie: Hľa, hľa, či ste to vy? V takejto hodine / Dvanásť rokov prešlo, čo ste už v cudzine (J. Kráľ, Bal. a piesne 47).

hľaďže — riadny imperatív (s enklitickým *-že*): A kto lásku nezná ceniť, / ten nič nikdy nemiluje — / *hľaďže* mater: jedno dieťa / svojou dušou vykupuje! (J. Kráľ, Bal. a piesne 108).

ľa v súvislosti s odporom: „Dievča je vari ešte nie súce na vydaj — primladé", nadhodil rychtár. Koreňka sa zasmiala. „*Ľa,* kedy sa má vydávať, ak za mladi nie?..." (Kuk. XII, 227).

ľaľa — reduplikované *ľa* užíva sa:

v hneve: Päste nad hlavami, hrozia Zárubovi. Ten stojí, odpľúva si a čaká... pokračuje Záruba, „nevidím dodnes šajnového groša od obce. A tak ja pýtam, čo je moje,..." „Nám, *ľaľa,* minca bije!" „Bolo si vtedy vystíhať!" „Ani babky! Chlapi, poďme!" (Kuk. III³, 60),

v rozpomenutí: „No-no. Nepríde sa pochváliť!" hreší ho starý. Nevidno na ňom hnevu, ani premeny. „Odkedy — *ľaľa,* od soboty ste neboli u nás!" (Kuk. VI², 61), „Ba, ženy — ja povedám, že sa čosi stane! *Ľaľa,* keď tá hviezda bola sa tiež ukázala s tou dlhou metlou: nebola vám hneď vojna? Už čosi bude". (Kuk. VII³, 40),

v radosti: všetko je biele, bielučké, / ach, / *ľaľa,* i kostolný dach, ba i veže (Smrek, Cválajúce dni 3),

v údive a ukazovaní: Na vode šírej dač tak ak' klepec / krútiac sa, mechriac sa pláva: / *ľaľa,* veď je to ak' koníčatko — / veď je to človečia hlava! (J. Kráľ, Bal. a piesne 11),

v hneve s výčitkou: — *Ľaľa* ho! — ozvala sa Vatralka. A mne ani nemukol (Kavec, Grapy 126).

Tu nemáme čiarku, ani sem logicky nepatrí, pretože *ho* je predmet ku „slovesu" *ľaľa.* Tu práve vidieť slovesný pôvod interjekcie *ľaľa.* Ale v povedomí hovoriaceho je výraz *ľaľa ho* sekundárnou interjekciou, v ktorej *ho* je druhou časťou interjekcionálneho výrazu. Funkcia predmetu sa úplne stiera, práve tak, ako napr. v sekundárnej interjekcii *ideš mi ho!* ktorú

gramaticky môžeme rozložiť na indikatívny imperatív (či imperatívny indikatív) *ideš* + etický datív *mi* + predmet *ho*, ktorý je náležitý napr. vo výraze *vidíš ho!* Teda tu k interjekcii *ľaľa* zámeno *ho* je náležitý predmet, pretože je to vlastne *hľaď ho!* Na statok sa volá *hore ho!* Tu sa verbalizuje adverbium, čo je umožnené jeho interjekcionálnou funkciou. Všetkých týchto výrazov sa užíva sekundárne ako interjekcií.

Údiv, spojený s konečným vybavením predstavy: „Ľaľa — nože, no! Poznal som ho konečne. Nikto iný, ako pán Hudis, exekútor (Kuk. III², 20).

ľaľať (ľa + hľaď — znelé *ď* > neznelé *ť):* Hej, halo, halo, vráťte sa, chlapci! *Ľaľať,* prázdnym bralo! (Rázus, Bača Putera 46). Čajak zaznačuje s etymologickým koncovým *-ď: ľaľaď:* „... Ach, ty starý! či si len zaprášený. *Ľaľaď,* aká ti slama visí na golieri, nemohol si sa trochu oprášiť?" (Pred oltárom 83).

ľaďže ho: Ľaďže ti ho, akí fajnoví páni! (Fr. Kráľ, Cesta 25).

Zo štylizácie celej vety vidieť, že výraz: *ľaďže ti ho* je ustrnulý.

(Pokračovanie.)

Gabriel Povala:

NÁVRHY NA FILOZOFICKÚ TERMINOLOGIU.

Nemalý problém slovenskej vedy je nedostatok terminologie. Pre národ však ostáva potreba tvoriť vedu a kultúru v slovenčine. Niet reči, v ktorej by národ viac tvoril ako vo vlastnej. Ale sme o slovenčine počuli, že je chudobná! Toto tvrdenie je neoprávnené. Toto tvrdenie, a čo len zdanie, pochádza z nepoznania slovenčiny. Chcem ukázať opak a zadosťučiniť prianiu filozofov, predkladám na uváženie svoje návrhy. Metódy svojej práce som širšie rozvinul v SR VIII, str. 193. Len jedno pripomínam, že v reči ľudu sú roztratené celkom filozofické termíny, len ich treba poznať a vyniesť na svetlo.

(V zátvorke sú slová, významom najbližšie patričnému slovenskému výrazu.)

actus — čin; mravný čin = skutok (tiež *factum*)

actualis — trváci, teraz jestvujúci, prítomný, skutočný, pôsobiaci

effectus — účinok

efficere — učiniť; vykonať, vytvoriť, stvoriť (creare), tvoriť (procudere), spôsobiť

analogia — ponáška

analogus — ponášavý; analogicus — ponáškový

analogus esse — ponášať sa
accidens — prípadok?
substantia — podstata
causa — príčina, vina (culpa)
principium — prvoť, prvok (elementum), počiatok (initium), zásada (norma, axioma)
primum principium — prvopočiatok; prvoť
principalis — prvotný, prvý (primus), hlavný, predný.

Actus: Prekladá sa tiež *kon;* je to novotvar od slovesa *konať*. Nemožno proti nemu nič namietať. Ak sa prijme, obohatí slovník. Má však nevýhodu, že je novotvar, a preto neobyčajný a nemá vymedzené miesto medzi ostatnými slovami, blízkymi významom. Neobstojí úsilie, ktoré mu chce dať abstraktný význam. Také prípady nepoznáme, lebo konkrétnosť a abstraktnosť pochodí od prípon, nie od koreňov. *Dlh, pád, stav* môžu byť rovnako abstraktné ako konkrétne; výlučne abstraktné sú so zodpovedajúcou príponou: *dlžnosť, pripadnosť, predstavivosť*. Ďalej má nevýhodu, že dosiaľ nejestvujú tvary pre skutočnosti, ktoré z tohto všeobecného pochopu vyplývajú: *agens, actio, activus, actualis. Čin* ich má: *činnosť, činný* (pre *actualis* utvorí ešte budúcnosť). Okrem toho má výhodu, že sa užíva na vyjadrenie blízkych pochopov: *agere — facere,* medzi ktorými je veľmi malý rozdiel, korý aj my môžeme inými slovami bohato vyjadriť. *Skutok* podľa zaužívania rezervujeme pre *mravný čin.* Ceníme si najmä shodu našej terminológie so skutočnosťou, že fakty medzi sebou súvisiace môžeme vyjadriť slovami toho istého koreňa: *činiteľ, príčina činí, činom* je *činný, učiní účinok* (*agens, causa agit, actu est activus, efficit effectum;* latinčina má tu nevýhodu: tri korene).

Analogia: Dosiaľ lepšie domáce slovo nejestvuje ako *ponáška;* je vzaté zo slova *ponášať sa,* ktorým sa vyjadruje zdedenie vlastností od rodičov. Neznamená *podobať sa,* lebo *podobné* vlastnosti môžu byť získané cvičením (*napodobňovaním*), kým *ponášku* jednotlivec už dostane, nie je jeho zásluhou. Ako analogiou vystihujeme závislosť účinku od príčiny, tvora od Boha, čiastočnú podobnosť a čiastočnú rozdielnosť účinku a príčiny, tak ponáškou vyjadrujeme závislosť dieťaťa od rodiča, čiastočnú podobnosť, ale aj rozdielnosť medzi nimi, lebo dieťa ako samostatný tvor je od rodičov veľmi vzdialený. Ako *analogia* bytia medzi tvorom a Bohom je daná jej pôvodcom, tak aj *ponáška.*

Accidens: Ani pre toto nemáme lepšieho slova ako *prípadok.* Treba čakať na podarenejší termín. Slovo *pripadať* je vý-

znamove už zaťažené, lebo znamená ‚patriť' *(pripadá mu čiastka)*, ‚prihodiť sa' *(prípad, pripadný)*.

Principium: Len jediné slovo poznáme, ktoré k tomuto najlepšie pristane: *zprvoti*. Doslovne po latinsky: *ex principio* (*in initio* ‚na začiatku, na počiatku'). Je to složená príslovka z predpony *z* a z genitívu podstatného mena *prvoť*. Hovorí sa tiež *odprvoti, prvotiny*. Teda *principium* = *prvoť*.

Prvoť je správne tvorené. Koreň je ten istý, ktorý v slove *prvý* (*prv-*). Podobne v lat. *principium* koreň je *pri(mum)* — *incip(ere)*, vlastne *prvopočiatok*. — Prípona *-oť* v slovenčine jestvuje, hoci len v niekoľkých prípadoch, sem patria: *Novoť* (obec na Hornej Orave), *Hrochoť* (pri Detve), to isté: *hrochoť* (zamrznutý sneh), *sihoť* ‚ostrov'. Od tejto skupiny slov sú tvorené aj prídavné mená: *prvotný, druhotný, novotný, mrkotný*. Teda v slovenčine je takéto tvorenie oprávnené. Zo staroslovienčiny nepoznáme príkladu. Prípona *-oť* môže byť celkom samostatný sufix, ktorý by bol príbuzný sufixom *-tь* (tvorí mená činiteľa alebo činnosti: *čьstь* > *česť*, *sъmrtь* > *smrť*, *zavistь* > *závisť*), *-adь (mokraď)*, *-ostь*, *-ota* (abstraktá: *milostь* > *milosť*, *dobrota*).

Prvoť je cenný termín v slovenčine.

Poznámka redakcie k termínom *vytvoriť, ponáška, prvoť:*
V rade slovies a tvarov *vykonať, vytvoriť, stvoriť, tvoriť, spôsobiť* sloveso *vytvoriť* odporúčame nahradiť tvarom *utvoriť*, aby sme slovesu *vytvoriť* v slovenčine uchránili osobitný slovenský význam ‚vylúčiť, vysotiť, vysúdiť', aký máme napr. v dokladoch: Ivan je teraz *vytvorený* z našej bývacej izby (Šolt. III, 267), Poznačený je, ani prašivá ovca, *vytvorená* z košiara (Kuk. II[4], 22), Vysúdená je, *vytvorená* — púšť, tŕnie a bodľačie ju čaká (Kuk. IV[4], 82), Reč slovenská zo škôl *vytvorená* (Škult., O Slov. 35), Pri smrti ho otec z dedictva *vytvoril* (Matúška, Sobr. spisy bás. 98), nenie *vytvorená* možnosť, že... (Kmeť, Veleba Sitna 80) ap. Druhotný význam je špeciálnejší a knižný; znamená ‚vylúpiť, vylúpiť sa', ako v príklade: O chvíľu hmla hustla a z nej *sa vytvorila* slza (Kuk. V[4], 114).

Grécky termín *analogia* v slovenskej vedeckej spisbe (vo filozofii ako aj filologii) sa zamieňa termínom *obdoba*, ktorý sme prevzali z českej terminologie. Autor zaň navrhuje domáci termín *ponáška*. Treba uznať, že termín *obdoba* má výhodu, že je už všeobecne zaužívaný.

Autor nominatívny tvar *prvoť* pokladá za potrebné objasniť a obhajovať, keďže sa samostatne sotva kde vyskytuje. Uvádza ho síce Kálal (554) s významom ‚prvopočiatok', ale to

zaiste len ako základný tvar k defektívam genitívu: *z prvoti, na prvoti, od prvoti.* Z nárečí ho poznáme zväčša len v spojení: *od prvoti,* prípadne *od samej prvoti* (Bánovce), kde je dosť zjavný prvotný tvar ako aj význam základného podstatného mena, ‚prvopočiatok'. Doklad na spojenie *od prvoti* má aj Hviezdoslav: kde on *od prvoti* slúžil, / kde započal i dokonal (I[3], 42). Samostatný tvar *prvoť* vo význame ‚prvotiny' užil Hviezdoslav: tu oltár postavil, tam pastvinami žertvoval *prvoť,* kúril kadidlami (III[3], 28). Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú len adverbiálnu formu *zprvoti* ‚zprvu'. V navrhovanom termíne forme *prvoť* dostáva sa prvotný, náležitý význam a tým nepriamo sa vyzdvihuje aj zabúdaná archaická forma adverbia *zprvoti.*

Eugen Jóna:

PAVOL A *PAVEL.*

Na otázku, ktorý z oboch tvarov tohto mužského krstného mena je správny, možno na prvý pohľad ľahko odpovedať poukázaním na posledné vydanie Pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom (z r. 1940), kde nachádzame iba tvar *Pavol* oproti vydaniu z r. 1931, kde zas bola len forma *Pavel.* Hoci sa písalo *Pavol* popri *Pavel* i pred r. 1940, ani podnes neujal sa tvar s *-o-* všeobecne, najmä v tých oblastiach nášho života, v ktorých úradná jazyková norma nepokladá sa za absolútne záväznú. Tento stav nemôže si nepovšimnúť naša praktická jazykoveda, ale musí sa otázkou znovu zaoberať a prípadne zmeniť svoje stanovisko.

Osobné mená, t. j. krstné mená a veľká časť priezvisk od nich odvodených, u nás aj u iných kresťanských národov sú pôvodu biblického, gréckeho a latinského, len v malej miere domáceho, národného. Zpočiatku každý človek mal len jedno meno, ktoré dostával pri krste. Od XII. storočia šľachtici pridávali si ku krstným menám druhé meno podľa svojich sídel a majetkov s latinskou predložkou *de,* nemeckou *von,* českou a slovenskou *z* ap. Od XIV. a XV. storočia i mešťania a dedinský ľud ku krstnému menu pridávali si na rozlišovanie druhé meno, obyčajne prezývku podľa charakteristických vlastností duševných, telesných, podľa mena otcovho alebo matkinho, podľa rodného miesta, zamestnania a pod., ako *Krátky, Dlhý, Chudý, Malec, Surový, Straka, Vrabec, Hudec* atď. Najviac priezvisk je podľa krstných mien v tvaroch deminutívnych, hypokoristických a rozličným spôsobom zmenených, ako napr. *Ján, Janík, Janko, Jankovič, Janoviak* a iné. Od čias Jozefa II.,

ktorý o menách vydal osobitný patent (r. 1786), dvojčlennosť osobných mien bola uzákonená.

Kresťanstvo prišlo k nám z východu i zo západu a tak niektoré mená majú dvojakú podobu, ako vidieť i zo starodávnych pozostatkov *Klement:Kliment*.[1] Slovenčina si hláskovú podobu prejatého mena prispôsobila k vlastnému hláskovému systému a vlastným zákonom. Ako máme z latinčiny prostredníctvom nemčiny prevzatý *oltár* (lat. *altare*), tak aj z *Andreas* máme *Ondrej (Ondro, Ondrík, Ondrejko, Ondriš, Ondráš* atď.). Ale vplyv znenia so začiatočným *A-* v latinčine a iných jazykoch bol taký silný, že aj u nás sa vyvinula forma *Andrej*.[2]

Podobných dubliet je viac, napr. aj *Jur:Ďuro, Anna:Hana*, a súvisia azda aj s dvojitosťou našej kultúrnej orientácie v minulosti: s orientáciou slovensko-českou a slovensko-uhorskou. Iného druhu sú dublety *Fedor:Teodor, Ján:Ivan* ap. na jednej strane a *Vojtech:Belo, Belo:Albín* ap. na druhej strane.

Krstné meno *Pavol:Pavel* má základ *pavl-* a súvisí s gréckym *paulos* ‚malý, nepatrný' (lat. *Paulus*, nem. a angl. *Paul*, franc. *Paul*, tal. *Paolo*, špan. *Pablo*, maď. *Pál*). V najstaršom spisovnom jazyku slovanskom — v staroslovienčine — bol tvar *Pavlъ*, t. j. bez tzv. vkladnej samohlásky medzi *v* a *l*.[3] Vo všetkých ostatných slovanských jazykoch vyvinula sa vkladná hláska, a to *-e-* v ruštine *(Pavel)*, poľštine *(Paweł)* a češtine *(Pavel)*, len v lužickej srbčine je vkladné *-o-* *(Pawol)*, v srbčine a chorvátčine zas *-a-* *(Pavao)*. V slovenčine je doteraz kolísanie *Pavol:Pavel*. Prečo bolo a je tu kolísanie?

V slovenčine, najmä po roku 1918, na pozadí češtiny ukazovala sa jasne tendencia nahrádzať, kde sa dalo, *e* hláskou *o*. V niektorých nárečiach tento zjav je starší, spôsobený zväčša analogiou (napr. *poľo, srdco* za spis. a praslovanské *pole, srdce*). Ale v spisovnej slovenčine, ako to ukážeme inokedy obšírnejšie, ide o akýsi živý zákon, o zmenu či vlastne substitúciu *e* > *o*. U Čechov, hovoriacich po slovensky, to bolo mechanické (porov. podobný prípad *číslo* zmenené na *„čieslo"*), takže nesprávne nadmieru nahrádzali české *e* hláskou *o*, ako napr. „Dobro(!) si to povedal" m. *Dobre si to povedal* ap. No aj u Slovákov, ktorí čítali české texty a hneď si ich prekladali, skutočne alebo aspoň v duchu, vyvinul sa protiklad české *e*:slovenské *o* podľa prípadov *veš:voš, lež:lož, ven:von, žebrák:žobrák* ap. V duchu tejto

[1] Porov. J. Stanislav, Kultúra XV, 1943, 457 nasl.

[2] Pravidlá slovenského pravopisu (z r. 1940) v slovníku majú oba tvary ako správne, ale na str. 293 — neviem prečo — majú poznámku: „Andrej je úradné krstné meno."

[3] Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Viedeň 1862.

tendencie praktická jazykoveda nahrádzala slová s *-e-* tvarmi s *-o-*, často, pravda, jednotlivými zásahmi nedôsledne, ako napr. *spravodlivý* za staršie *spravedlivý*, ale *ospravedlniť, ospravedlnenie* sa ponechalo s *-e-*.[4] Tak to bolo aj pri adverbiách na *-o, -e* po *v- (milostive:milostivo)*, kde sa dávala prednosť tvarom na *-o*[5], i keď sú s hľadiska historického obe formy odôvodnené a úzus často práve tvarom na *-e* dával prednosť. V poslednom čase[6] v jazyku náboženských kníh katolíckych osobitná komisia ustálila formy na *-e (milostive* atď.).

Takto musíme chápať kolísanie *e:o* v mene *Pavel-Pavol*. Aj v spisovnej slovenčine, shodne s češtinou, poľštinou a ruštinou, bolo najskôr znenie tohto mena *Pavel*. A Bernolák v svojom slovníku[7] za spisovnú formu pokladal *Pavel, Pavla* a formy *Pavol,* deminutívne *Pavolček, Pavolek* označuje ako vulgárne. Štúrovský slovník Štefana Jančoviča[8] má proti maďarskému *Pál* slovenské *Pavel, Pavla*. V rokoch matičných, predvojnových i povojnových častejší tvar bol *Pavel*[9], hoci nie je neznámy ani *Pavol*. V slovníkoch sa to prejavilo tak, že P. Tvrdý[10] uznal oba tvary za správne, prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu (z r. 1931) malo len *Pavel,* druhé vydanie iba *Pavol,* pretože forma *Pavol* dobre zapadá do systému slov typu *orol, orla, posol, posla* atď. proti českým formám *orel, posel* atď. Proti tomuto rozhodnutiu stavia sa nielen duchovenstvo kato-

[4] Pri *spravodlivý:spravedlivý* bral sa ohľad na málo užívané slovo *skrivodlivý;* no pri novej revízii Pravidiel slovenského pravopisu bude treba s ohľadom na *ospravedlniť* vrátiť sa k tvaru s *-e-*, ktorý je aj v ľudovej reči.

[5] Pravidlá slovenského pravopisu, str. 104.

[6] Porov. Kultúra XV, 1943, str. 618.

[7] Slowár Slowenskí Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí III, 2055.

[8] Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovňík. 1863.

[9] Prax rokov matičných javí sa takto: Národní kalendár II. na rok 1867 v menoslove hodnostárov a výborníkov Matice slovenskej (str. 287) má: Blahor. p. *Pavel* Mudroň, pravotár v T. Sv. Martine; časopis Orol III, 1872, str. 15: *Pavel* Dobšinský, str. 27: *Pavel* Hečko atď.; Letopis Matice slovenskej V, 2, str. 96: *Pavel* Križko, str. 138: *Pavel* Dobšinský; VI, 2, str. 116: *Pavel* Mudroň, *Pavol* Mác; VII, 2, str. 94: *Pavol* Mác, *Pavol* Mudroň; X, 2, str. 96: *Pavel* Roy (v obsahu *Pavol* Roy) atď.

V povojnových rokoch Matica slovenská vydala Ľudovíta V. Riznera Bibliografiu písomníctva slovenského (diel I., r. 1929, teda pred vydaním Pravidiel slovenského pravopisu), kde toto meno je dôsledne vo forme *Pavel:* I. *Pavel* Bartoš, *Pavel* Blaho, *Pavel* Bazovský, *Pavel* Beblavý, *Pavel* Černák, *Pavel* Doležal; II.: *Pavel* Hečko, *Pavel* Hrivnák, *Pavel* Chalúpka, *Pavel* Jozefy, *Pavel* Országh Hviezdoslav atď.

[10] Slovenský frazeologický slovník, 2. vyd., 1933.

lícke[11] i evanjelické[12], ale aj súkromníci, obchodníci ap. Niektorí obchodníci[13] ani po upozornení nechceli zmeniť svoje firmy s menom *Pavel* na *Pavol,* práve tak ako duchovným nejde vysloviť meno veľkého apoštola s *-o-*. Zdá sa im vulgárne pre asociáciu s *volom (Pa+vol).*

Pravdepodobne tu pôsobí rušivo aj krstné meno *Karol,* ktoré podľa posledného vydania Pravidiel slovenského pravopisu nemá pohybné *-o-,* skloňuje sa *Karol, Karola,* hoci Tvrdý skloňoval *Karla.* Pri porovnaní s menom *Pavol, Pavla,* ktoré má pohybné *-o-,* nezdá sa toto riešenie rozumné. V miestnych menách na strednom Slovensku sú zachované tiež dve podoby tohto mena: *Károľ* (miestne meno v Novohrade — *na Károli*) a *Karlová* (v Turci a inde; s tým súvisí aj priezvisko *Karlovský*). Prvá podoba jasne svedčí o maďarskom a prípadne latinskom vplyve (*Károly,* lat. *Carolus*), takže pre nás je slovenská forma s pohybným *-o-*. Takto dvojica mien *Karol, Karla* a *Pavol, Pavla* by mala pevnejšie miesto v spisovnom jazyku a nebolo by nežiadúcej asociácie s *(pa)-volom.*

Pravda, ani forma *Pavel* nie je neprijateľná. Najdôležitejším argumentom pre ňu je úzus, t. j., že sa používa i proti spisovnej jazykovej norme, a to vedome i nevedome. Má oporu vo vlastných menách, najmä udomácnených cudzích, ako *Seipel-Seipla, Ceizel-Ceizla, Nagel-Nagla, Kugel-Kugla* ap. (tak kážu skloňovať Pravidlá). Preto môžeme tu v SR, ktorá má — okrem iného — vysvetľovať a dopĺňať Pravidlá slovenského pravopisu, dopustiť za takéhoto stavu vecí popri *Pavol* i tvar *Pavel* pre spisovný jazyk.

Pri menách *Pavol* a *Karol* ide vlastne iba o ich hláskovú ústrojnosť. No pri našich krstných menách, ako sme tu nazna-

---

[11] Podľa slov vdp. Jozefa Pietrika, nebohého farára v Opatovej pri Trenčíne († 21. novembra 1943), katolícke kňazstvo trenčianskeho dekanátu inštinktívne sa stavalo proti tvaru *Pavol.* Vyzval Dr. A. Jánošíka, redaktora SR, aby vo svojom časopise obránil formu *Pavel* aspoň pre cirkevnú reč. I Milkin vo svojom preklade II. časti Písma svätého (v Trnave 1914) dôsledne má sv. *Pavel.* — Kalendár Svätovojtešský, Trnava 1944, má už dôsledne *Pavol* podľa Pravidiel slovenského pravopisu.

[12] V schematizme ev. cirkvi, vydanom v Tranovskom ev. kalendári na r. 1944 (str. 196 a nasl.), je forma *Pavel* dôsledne pri všetkých menách: Dr. Vladimír *Pavel* Čobrda, *Pavel* Neckár, *Pavel* Ružek, *Pavel* Petrík, *Pavel* Tomko, *Pavel* Sabó, *Pavel* Lacko atď. asi 50 mien. V Novej smluve (v Novom zákone) z r. 1942 je dôsledne *Pavel,* ako bolo i v Svätej Biblii z r. 1937 (v Prahe nákladom Biblickej spoločnosti britickej a zahraničnej).

[13] Napr. v Turč. Sv. Martine.

čili, je veľa nedoriešených otázok vážnejších a hlbších. Bude asi potrebný zásah úradnej moci s náležitou autoritou, pravda, po porade s odborníkmi lingvistami a kultúrnymi historikmi, ako aj s praktikmi matrikármi.

Poznámka redakcie. — V cirkevnej reči, nakoľko býva veľmi zdržanlivá pri jazykových novotách, sme za podržanie tvaru *Pavel* ako cirkevného archaizmu. Stredoslovenský tvar *Pavol* so svojím zakončením *-ol* vyníma sa rušivo najmä v spojení dvoch svätých: *Peter-Pavol.* Pre harmóniu popri tvare *Pavol* žiadala by sa aj forma *Petor,* prípadne *Pietor* (porov. priezvisko voľakedajšieho redaktora Národných novín). Ide tu o ten istý jazykový zjav.

Valeria Polakovičová:

FUNKČNÉ VYUŽITIE SUPERLATÍVU V NOVINÁRSKOM ŠTÝLE.

V spisovnom jazyku sa určujú jazykové prostriedky podľa cieľa, ku ktorému smeruje jazykový prejav. Spisovný jazyk má rozsiahlejšie úlohy ako jazyk ľudový, preto jeho funkčné i štylistické rozvrstvenie je bohatšie. Jednotlivé účely spisovného jazyka vyžadujú rozmanité využitie jazykových prostriedkov či už lexikálnych, syntaktických, hláskoslovných alebo morfologických v jednotlivých jazykových štýloch. Štýl vedecký napríklad má cieľ vyjadriť súvislosť a zložitosť myslenia čo najpresnejšie, a tak intelektualizácia spisovného jazyka uskutočňuje sa v štýle vedeckom v najvyššom stupni. V novinárskom štýle, v ktorom nie je dôležitá číra presnosť, ale len určitosť[1] jazykového prejavu, intelektuálna stránka nie je natoľko vyhranená ako v štýle vedeckom. Teda v štýle novinárskom, ako v štýle s funkciou prevážne oznamovacou, dopúšťa sa väčšia voľnosť jazykového prejavu čo do adekvátnosti k spracovávanej téme. Okrem toho v novinárskom štýle sa oznamovacia funkciu najrozmanitejšie križuje s rozličnými inými funkciami, preto tým skôr sú v ňom možné i najrozmanitejšie výrazové spôsoby a formy, ktorými sa zvukove realizuje myšlienka, smerujúca k danému účelu.

Nás teraz zaujíma využitie superlatívu ako spôsobu pre vyjadrenie dôrazu alebo citu v novinárskom štýle, nakoľko odpovedá jeho použitie príslušnej funkcii, aká je jeho účinnosť.

[1] Havránek, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, Praž. lingv. Kroužek, Praha, 1932, str. 58.

Superatív, ako i komparatív, patria do tej kategórie slov, ktoré k plnému významu potrebujú doplnenie. Pravidelným zjavom pri doplňovaní významu určitého superlatívu alebo komparatívu býva označenie porovnávaných vecí[2], napríklad: svätý Otec *najzaslúžilejších zo zaslúžilých* poctil (Sl. 10. III. 1943, str. 3), Na 2000 km dlhom východnom fronte vznikly teraz na základe posledného bojového vývinu *štyri veľké bojové oblasti:* 1. *Najnovšia* z týchto oblastí siaha.... (G. 18. I. 1944, str. 1b).

V novinárskych článkoch sa pomerne často vyskytuje superlatív bez označenia porovnávaných predmetov, takzvaný superlatív absolútny[3] s funkciou významovej intenzifikácie. Superlatívom sa prevyšuje obvyklý priemer niečoho, zosilňuje sa sémantická stránka slova, adjektíva alebo adverbia, ba celého výrazu: Tí páni sledujú len ich osobný, úzky a *najegoistickejší* záujem (G. 8. V. 1942, str. 5), Nebolo by od veci vytýčiť zásadu, že každý, kto podá udanie, ktoré sa neukáže správnym, inšpirovaným iba neoprávneným prospechom, bude bezohľadne, prísne a *čo najverejnejšie* potrestaný (Sl. 5. III. 1940, str. 1).

Najmä z významu poslednej vety vidieť, že úmysel porovnávací ustupuje do pozadia a superlativu ostáva len funkcia zosilňovacia. Vo výraze: *bude... čo najverejnejšie potrestaný,* kde doplnok *potrestaný* je v úzkom syntaktickom spojení so superlatívom *najverejnejšie,* je silne znásobená neurčitá, neznáma predstava verejného trestu. Adverbiálne určenie, vyjadrené formou superlatívu, nemá teda iba funkciu bližšie určovať predstavu trestu, lebo k špecializácii významu príčastia minulého trpného by postačil pozitív adverbia *verejne.* V obidvoch uvedených príkladoch intenzitu významu podporuje vystupňovanie myšlienky klimaxom, ktorého vrcholom je superlatív, podčiarknutý zámenom *čo.* Použitie superlatívu je odôvodnené, lebo pisateľ sa usiluje pôsobiť na čitateľov cit.

V. Mathesius v citovanej štúdii konštatuje, že spôsob zosilňovania absolútnym superlatívom nevnikol do prostej reči hovorovej. Za to však pri pozorovaní novinárskych článkov možno zistiť, že absolútny superlatív v tejto funkcii je tu hojne zastúpený. Známe je vyjadrenie citového prízvuku superlatívom v článkoch príležitostných: päťdesiatročný generál patrí medzi *najvynikajúcejších* dôstojníkov tureckej armády (Sl. jedn. 15. I. 1944, str. 3).

Adekvátne sa používa superlatív, zveličujúci predstavu, v novinárskych článkoch, ktoré majú cieľ vzbudiť v čitateľovi

[2] Fr. Oberpfalzer, Jazykozpyt, str. 178.

[3] Vilém Mathesius, Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové, Slovo a slovesnost, IV, 1938, str. 193.

pocity ľúbosti alebo neľúbosti (čes. *libosti*) napr.: Maďarská veda vedela niektoré veci vbiť do hláv všetkých Maďarov tak dokonale, že jednoducho nevedia pochopiť tie *najzákladnejšie* veci (G. 14. I. 1944, str. 3b).

Superlatív ako prostriedok intenzifikačný sa šikovne využíva v nadpisoch k článkom. Napríklad článok, propagujúci liečebný ústav Kvetuša v Piešťanoch, má nadpis: Tam, kde liečia *najmenších* reumatikov (G. 14. I. 1944, str. 8).

Absolútny superlatív v nadpise článku zo športovej rubriky upúta pozornosť i tým, že je časťou nedokončenej vety: *Najťažšie* sekundy... a adekvátny je i preto, lebo vystihuje obsah témy, ktorú článok podáva: Populárni športovci bývajú často žiadaní, aby vyprávali o svojom *najväčšom* okamžiku alebo výkone, ktorý za svojej športovej kariéry prežili (G. 14. I. 1944, str. 8b). Ináč v športových správach sú superlatívy veľmi časté: tento zápas sme prehrali *najtesnejším* výsledkom (G. 15. IV. 1943, str. 7), Slovenské národné mužstvo sa pustilo hneď od počiatku s plnými silami, s veľkým elánom do ťažkého boja so snahou docieliť *čo najlepší* výsledok (G. 15. IV. 1943, str. 7).

Zvláštne zosilnenie významu absolútnym superlatívom sa deje vtedy, keď superlatív je utvorený z pozitívu, sémanticky blízkeho slovu, s ktorým je vo vete v úzkom spojení: stojíme pred započatím jarných prác. Preto treba si uvedomiť, na čo sa musí naša starostlivosť rozprestierať, aby sme s pomocou božou *najistejšie* zabezpečili živobytie spoluobčanov (Sl. 10. III. 1943, str. 1). Sloveso *zabezpečiť* predstavuje sémanticky určitú istotu a adverbium v superlatíve predstavu zosilňuje.

Iný typ využitia superlatívu v štýle novinárskeho článku pre citové zdôraznenie máme v príklade: Prežili sme štyri roky, *najťažšie* štyri roky svetových dejín (G. 11. III. 1943, str. 1). Zopakovaním základnej predstavy nastáva významové odtrhnutie a vsunutý superlatív vystupuje intonačne i myšlienkove do popredia.

Superlatívy na zosilňovanie často sa hromadia v novinárskom štýle, a to obyčajne v type parataktického dvojčlenného spojenia dvoch rovnocenných vetných členov v atributívnom celku: je to zvláštne sformovaná družina z desiatok skupiniek *najbezočivejších a najbezohľadnejších* individuí (G. 11. IV. 1943, str. 6). Význam zosilňuje i výber superlatívov, ktoré v kontexte sa stávajú sémanticky blízkymi: medzi týmito národmi panuje *najväčšia a najdokonalejšia* shoda náhľadov (Sl. 13. IV. 1943, str. 4).

Pre hromadenie superlatívov s funkciou intenzifikácie svedčí typ, v ktorom sa absolútne superlatívy v synonymických variáciách paralelne opakujú: Kde sa na stranu *najviac* útočilo, kde padaly *najťažšie* údery, kde bolo treba *najtvrdšie* bojovať, tam sme stáli pevní (Sl. 10. III. 1943, str. 3).

Výstižne použitý superlatív býva výrazovým prostriedkom účinne slúžiacim danej funkcii jazykového prejavu. Mnoho ráz však sa náležitá účinnosť superlatívu stráca, a to vtedy, keď sa istý superlatív používa v textoch až do zautomatizovania, tým viac keď je nezbytnou súčiastkou štylistickej formulky, typickej pre novinársky štýl. Napríklad: Hoci (sovieti) útočili v oblastiach útokov väčšinou so značnou presilou, dosiahli iba niektorých miestnych úspechov, zaplatených *najťažšími stratami ľudí a materiálu* (Sl. pr. 19. I. 1944, str. 1), spojenecké vojská bojujú s *najväčším vypätím síl* (Sl. 21. VII. 1943, str. 1). Na všetkých úsekoch východného frontu opakovali sovieti aj včera svoje pokusy vniknúť masovými silami a *za najsilnejšieho dosadenia* tankov, delostrelectva a bojových letcov do obranného frontu (Sl. pr. 19. I. 1944, str. 1), Poľská emigrantská vláda zmocnila londýnskeho korešpondenta bazilejského časopisu „Nationalzeitung" uverejniť vyhlásenie, že doteraz postúpila až po *najkrajnejšiu* hranicu, aby umožnila dohodnutie (G. 19. I. 1944, str. 3).

Dôrazová účinnosť superlatívu sa automatizuje v štylistických šablónach, ktorými oplýva najmä štýl informatívnej časti našich novín. Takýmito a podobnými formulkami (ako sa napr. vyskytujú na začiatkoch odsekov: *Ako oznamuje zpravodajská kancelária* ... alebo vsunuté vety: — *ako sa dozvedáme zo spoľahlivých prameňov* — atď. atď) blíži sa jazyk novinársky jazyku kancelárskemu, úradnému, ktorý prejavuje tú istú konzervatívnosť v tom, že sa pridržiava zaužívaných ustrnulých zvratov.

Superlatív vyhovuje rozličným účelom v štýle novinárskom, naopak zas prispieva k rozšíreniu štylistických automatizácií tohto štýlu.

Nebolo by na škodu, keby naši novinárski zpravodajcovia začali si osvojovať aktualizujúcejšie štylistické prostriedky, hoci isté je, že rozličné prekážky, najmä časová obmedzenosť, im prácu v tomto smere hatí.

Skratky:
Sl. = Slovák.
G = Gardista.
Sl. pr. = Slovenská pravda.
Sl. jedn. = Slovenská jednota.

ROZLIČNOSTI.

púzdro = puzdro. — Tvar *púzdro* s dlhou kvantitou je len poslovenčená česká forma *pouzdro*. Zpravidla za české dvojslabičné podstatné mená s dlhou kvantitou býva v slovenčine krátka kvantita, porov. české *bláto* a slovenské *blato, sláma — slama, hrouda — hruda* a tak *pouzdro — puzdro*. (O tom Bartek v Sborníku na počesť J. Škultétyho, str. 660.) V slovenských nárečiach tvar *puzdro* žije ako archaizmus a používa sa ho aj ako nadávky: *Také puzdro*. Pravidlá slovenského pravopisu uzákonily slovenský tvar — s krátkou kvantitou *puzdro*. Tak ho vždy používať.

zdarilý = zdarený, zdarný, podarený, vydarený. — Forma prídavného mena *zdarilý* v slovenčine pre jej príponu *-lý*, ktorá je všeobecná iba v češtine, sa pokladá za neslovenskú; za ňu možno položiť príčastie minulé trpné *zdarený* a adj. *zdarný* od toho istého slovesa *zdariť*. Tvar *zdarný* sa používa najmä v súvise so živou bytosťou, ako aj tvar príčastia min. trpného od slovesa *podariť* vo funkcii prídavného mena; ináč býva adjektívny tvar *zdarený* alebo *vydarený* od slovesa *vydariť*. Takto vo vete: Na základe mnohých „zdarilých pokusov" shľadal, že krkavec a sivý papúšok majú... vyvinutý smysel pre čísla (Slovák, 5. I. 1944, str. 5c) by sme čakali: *zdarených pokusov*, prípadne *vydarených pokusov*. (Porov. SR VIII, 126.)

síliť? — Sloveso *síliť* s predĺženou kvantitou nie je správne slovenské, lež iba s krátkou kvantitou *siliť*, najmä známe so zvratnou formou *siliť sa* s významom ‚nútiť sa, nútiť', napr.: *sili sa* do roboty (úzus), *silí sa* k úsmevu (Timr. VI, 19) ap. Ak ide o význam ‚nadobúdať sily, vzmáhať sa', vtedy v slovenčine sa užíva sloveso, odvodené od prídavného mena *silný*, ako *silnieť, zosilnieť* ap. Podľa významu patrí aj do vety: V nemeckých kruhoch dokonca „síli" náhľad, že v južnom Anglicku... (Slovák, 4. I. 1944, str. 1b) slovesný tvar *silnie*. Porov. aj u Vajanského: *rástol* a *silnel* plam lásky (XI, 24 — Bežo). O zloženine *zosilnieť* za nesprávne *zosíliť* SR (X, 368) bola sa už zmienila.

srovnať a porovnať. — V slovenčine medzi týmito slovesami je podstatný rozdiel, na ktorý bola už poukazovala SR (III, 251). Sloveso *srovnať* so svojou činnosťou zpravidla vzťahuje na jeden predmet, ako aj jeho synonymá *narovnať, vyrovnať* (niečo), no pri slovesách *porovnať* alebo *prirovnať* prichodia aspoň dva predmety: niečo *porovnať s niečím* alebo *niečo prirovnať k niečomu*. Českému tvaru *srovnati* so svojím významom najbližšie odpovedá slovenský tvar *porovnať* s tou istou predložkou *s*. Takto príde aj do vety: Ale nič sa nedá „srovnať s dňom neskorej zimy" (Slovák, 1. I. 1944, str. 7d) sloveso *porovnať*.

album, gen. *alba?* — Cudzie slová s koncovkou *-um* zpravidla sa skloňujú v nepriamych pádoch s vysúvaním koncovky *-um*. No v dvojslabičných cudzích slovách tohto typu sa javí istá tendencia

skloňovať ich bez vysúvania koncovky, ako v prípade *konzum:* nom.-ak. *konzum,* gen.-dat. *konzumu,* lok. *konzume,* inštr. *konzumom,* nom.-ak. pl. *konzumy* atď.; *dátum,* nom.-ak. *dátum,* gen.-dat. *dátumu* ... (SR X, 299) a podľa nich aj *album:* nom.-ak. *album,* gen.-dat. *albumu,* lok. *albume,* inštr. *albumom,* nom.-ak. pl. *albumy,* gen. *albumov* ... atď. Keďže tento domáci zjav dá sa zistiť pri troch slovách, možno ho už pokladať za systém jazyka. Takto *album* skloňuje Štefka Markovičová v článku Nad rodinným *albumom* (Slovák, 9. I. 1944, str. 9d). Okrem pádu *albumom* má tam gen. pl. *albumov.* Časopis Gardista užíva skloňovanie s vysúvaním koncovky *-um: bez alba* (Nový rok 1944, str. 14b), *s albom* (14a), *albá* (14a), ktoré je nielen proti systému jazyka, ale aj proti Pravidlám (129).

(*tá*) *výstroj?* — Podstatné meno *výstroj* dnes vo svojom prvotnom význame zriedka sa vyskytuje, lebo jeho funkciu prevzalo vplyvom obchodu kultúrnejšie české slovo *výbava.* Prv, keď slovenská dedinská mať vydávala dcéru, dala jej *výstroj,* teraz dostáva *výbavu.* I vojakov vystrájajú do boja a dávajú každému *výstroj.* Vo vojenskej terminologii slovo *výstroj* zachováva si svoj pôvodný pochop, lenže chybné je používať ho so ženským rodom, ako napr. Ercé v Slováku: Prilba je dôležitou ... súčasťou „poľnej výstroje" (9. I. 1944, str. 4ab). V slovenčine podstatné meno *výstroj* je mužského rodu, ako sú ostatné deverbatíva, tvorené od slovies IV. triedy so zakončením na spoluhlásku, napr.: *pôdoj* od *podojiť, pôrod — porodiť,* a tak aj *výstroj* od *vystrojiť* ako aj *výzbroj* od *vyzbrojiť.* Podstatné meno *výzbroj* v mužskom rode uvádzajú v Slováku: Zo zmiznutia *výzbroja* celej armády (6. I. 1944, str. 3a). Všetkým jednako tvoreným deverbatívam prichodí aj jednaký mužský rod, teda naisto *ten výstroj.*

Skloňovanie priezviska *Kniezsa.* — Tvar priezviska maďarského slavistu univerzitného profesora Dr. Štefan *Kniezsa* sa skloňuje rozličným spôsobom. SR (VIII, 95) bola už naznačila, že správne príde skloňovať gen. *Kniezsu,* dat. *Kniezsovi* atď., čiže podľa vzoru *sluha,* ako skloňujeme iné priezviská, zakončené na *-a,* napr.: *Ripka, Martinka, Tatarka* ap. Nejednotnosť v skloňovaní tohto priezviska dobre ukazuje napr. vianočné číslo Slováka z lanského roku, kde popri tvaroch gen. *Kniezsu,* dat. *Kniezsovi* atď. (str. 6c) nájdeme i skloňovanie podľa podstatných mien stredného rodu, vzor *dievča:* gen. *Kniezsaťa,* dat. *Kniezsaťovi* atď. (str. 3).

Priezvisko *Kniezsa* patrí do skupiny priezvisk, vzatých z obecných podstatných mien (apelatív). Takéto podstatné mená vo funkcii priezviska nesledujú prvotné svoje skloňovanie, ale skôr prejavujú v nepriamych pádoch tendenciu vyrovnať sa s nominatívnym základom. Tak napr. skloňujeme priezvisko *Švec,* gen. *Šveca,* dat. *Švecovi* atď. oproti apelatívu *švec,* gen. *ševca,* dat. *ševcovi* atď., alebo priezvisko *Mráz,* gen. *Mráza,* dat. *Mrázovi* atď. oproti apelatívu *mráz,* gen. *mrazu.* Podobné sú priezviská *Hruška, Slivka, Ryba, Malina,* ktoré skloňujeme podľa vzoru ‚sluha', hoci základné apelatí-

vum je ženského rodu, vzor ‚žena'. A podľa tohto systému skloňujeme i priezvisko *Kniezsa*, gen. *Kniezsu*, dat. *Kniezsovi* atď. oproti apelatívu *knieža* (stredného rodu), gen. *kniežaťa*, dat. *kniežaťu* atď. Naše dôvody za takéto skloňovanie majú oporu aj v živej reči; v Trstenej, kde je takéto priezvisko známe (*Kniezsa* sám pochodí z Oravy), skloňujú tiež na tento spôsob. *f.*

(*ten*) *zver* — (*tá*) *zver*. — Slovenčina rozoznáva podstatné meno *zver* mužského i ženského rodu, a to podľa rozdielneho významu oboch. Tak udávajú i Pravidlá (str. 472), ale vysvetlenie rozdielu je asi málo výrazné, lebo v hovorovej reči, no i v reči literárnej, sa tieto podstatné mená dosť často zamieňajú. f.

Podstatné meno *zver, -a* m. skloňujeme ako *dub;* znamená to isté ako slovo ‚zviera'. *Zver, -i* f. skloňujeme podľa *kosť* a označujeme ním hromadnosť, množstvo zverov, zvierat. Je to hromadné podstatné meno toho istého typu, ako napr. *čeľaď, mladť* ap. Ako hovorí *Letz* (SR VII, 11), je funkčne málo výrazné, a preto ho nahrádzame výraznejším ‚zverina'. Poznáme ho však aj z niektorých zaužívaných výrazov (napr.: ‚vtáctvo a divá *zver*') a najmä z básnickej reči, kde je vítaným štylistickým variantom k slovu *zverina.* f.

spižiarňa = *komora.* — Na tlačive „Soznanie k dani činžovej" sa uvádza slovo „spižiarňa". Toto slovo je neslovenské a v slovenčine celkom nepotrebné. Dostalo sa k nám iba v posledných 20 rokoch, a to z češtiny, kde ‚spíž(e)', z nemeckého *Speise* (s pôvodným významom ‚jedlo'), znamená ‚miestnosť, kde sa odkladajú jedlá', ‚komora'. Z toho istého nemeckého základu je v niektorých slovenských nárečiach slovo *špajza, -y ž.* alebo aj *špajz, -u m.* s tým istým významom ‚komora'. Toto slovo dostalo sa do slovenčiny veľmi dávno a skôr by ho bolo možné nechať aj v spisovnej reči. No spisovná reč vyhýba i tomuto slovu, lebo celkom dobre vystačíme s *komorou.* Aj na „Soznanie k dani činžovej" patrí len toto slovo. f.

baťko, gen. *baťku?* — Pravidlá slovenského pravopisu na str. 140 pri hesle *báťa* udávajú i deminutívne *baťko,* ale skloňovanie neurčujú. Azda preto, ale možno i v súvislosti so základným *báťa,* zakončeným na *-a,* bývajú často pochybnosti o koncovke genitívu jednotného čísla. Počujeme skloňovať *baťko-baťka,* ale i *baťko — „baťku".*

Podstatné meno *baťko* patrí do skupiny slov hypokoristických typu *dedo, strýko, Jano, Jožo* ap., ktoré — okrem priezvisk, takto zakončených — skloňujeme podľa mužských životných vzoru *chlap: deda, strýka, Jana, Jožа* ap. Teda i genitív od *baťko* je správne *b a ť k a.* Tak príde napr. aj vo vete: Nedávno sme oslavovali deväťdesiate narodeniny *baťka* Škultétyho. f.

Malacky; malacký; Malačan. — Pravidlá slovenského pravopisu na str. 247 pri hesle *„Malacky, -ciek,* ž. pomnožné" neudávajú príslušné prídavné meno, ani mená, ktorými sa označujú obyvatelia Malaciek. Preto sú o nich časté pochybnosti; najmä býva pochyb-

nosť, ako sa má správne utvoriť a písať adjektívum od tohto miestopisného názvu.

Od *Malacky* príde utvoriť prídavné meno na ten istý spôsob, ako tvoríme adjektíva od iných miestnych mien. Tieto adjektíva v slovenčine tvoríme príponami *-ský* alebo *-cký; -cký* je prípona historicky totožná so *-ský*, lebo je to vlastne zjednodušená skupina *-*c-ský, -*č-ský*. Prípona *-cký* sa uplatňuje najmä pri prídavných menách, tvorených od základu, vyznievajúceho na *-ca, -ce* alebo *-čka*, napr.: Bystrica — *bystrický*, Štiavnica — *štiavnický;* Košice — *košický;* Bystrička — *bystrický*, Štiavnička — *štiavnický* ap. A tak isto od *Malacky* celkom analogicky tvoríme prídavné meno *malacký*.

Obyvateľa Malaciek označujeme menom *Malačan*. *f.*

Skracovanie zložených adjektív. — Pravidlá slovenského pravopisu nevenovaly vonkoncom pozornosť skracovaniu zložených slov v slovenčine. Iba v slovníkovej časti Pravidiel nachodíme pri zloženom tvare prídavného mena *rímskokatolícky* (str. 360) skrátenú formu *rím.-kat.* Podľa toho i adj. *gréckokatolícky* skrátime *gr.-kat.* Z tohto príkladu môžeme si vyvodiť poučenie, ako skracujeme v slovenčine zložené adjektíva. Podľa neho skracujeme zložené adjektíva tak, že skrátime najprv jeho prvý komponent a potom druhý komponent a medzi ne vložíme spojovník. Nenačim azda zdôrazniť, že za skrátenými komponentmi dávame bodky. — Toto skracovanie zložených prídavných mien je veľmi dôležité najmä pri zložených adjektívnych tvaroch veľmi dlhých, a to pri vpisovaní do tlačív, napr. na svedectvách, rodných listoch, svedectvách o štátnom občianstve ap. Tak zložené adjektíva *banskoštiavnický, banskobystrický, turčianskosvätomartinský, liptovskosvätomikulášsky* ap. skracujeme na: *ban.-štiavnický, ban.-bystrický, turč.-sv.-martinský, lipt.-sv.-mikuášsky* ap. Pokonný komponent skrátiť môžeme (napr. *gr.-kat.*), ale nemusíme, napr. *gr.-katolícky*. *sm.*

klubovný? — Pravidlá slovenského pravopisu (str. 222) uvádzajú k substantívu *klub* adjektívum *klubovný*. Podľa toho adjektívum *klubovný* bolo by vzniklo sufixom *-ovný: klub + ovný > klubovný*. Slovenčina však zpravidla tvorí sufixom *-ovný* iba deverbatívne adjektíva, odvedené z kmeňa slovies VI. triedy. Tieto deverbatívne adjektíva sú vlastne sekundárnymi derivátmi, keďže v zloženom sufixe *-ovný* je koncovka *-ný* sekundárna. Tak napr. zo substantíva *cesta* vzniklo sloveso koncovkou *-ovať*, teda *cest(a)+ova+ť > cestovať*. Z kmeňa slovesa *cestovať* sekundárnym sufixom *-ný* vzniklo deverbatívne adjektívum *cestovný*, teda *cestov(a)+ný > cestovný*. Týmto vývojom vzniklo väčšie množstvo deverbatívnych adjektív, ktoré v slovenčine tvoria samostatný systém, napríklad: *birmovať - birmovný, bojovať - bojovný, cestovať - cestovný, čarovať - čarovný, nasledovať - nasledovný, pracovať - pracovný, spisovať - spisovný, usilovať sa - usilovný, vandrovať - vandrovný, varovať - varovný* ap. (Porov. aj SR VIII, 5n.) Forma *klubovný* v slovenčine so stránky tvaroslovnej by obstála iba vtedy, keby sme k nej mali sloveso VI.

triedy, teda nejaké **klubovať*. Takéto sloveso však v slovenčine neexistuje, a preto ani forma *klubovný* nemôže byť v spisovnej slovenčine správna. Miesto formy na *-ovný* v tomto prípade je jedine správna forma na *-ový*. V slovenčine denominatívne adjektíva tvoria osobitný systém sufixom *-ový*. Tento systém adjektív na *-ový* je v slovenčine najčastejší a najbohatší. Z veľkého bohatstva príkladov uveďme aspoň tieto najznámejšie, utvorené zo všetkých troch rodov substantív: *bronz+ový > bronzový, buk+ový > bukový, citový, časový, domový, hárkový, hlasový, hrabový, chlebový, jazykový, orechový, rodový, sborový, šípový; brez(a)+ový > brezový, čerešň(a)+ový > čerešňový, haluškový, hubový, kefový, korunový, lipový, mrežový, sbierkový, siahový; del(o)+ový > delový, maslový, ohniskový, rádiový, sedlový, srdcový, telový, vínový* ap. Tak podobne utvoríme zo slova *klub* sufixom *-ový* adjektívum *klubový* a užijeme ho napr. v takomto spojení: *klubový* majetok, *klubová* pokladňa, *klubové* ihrisko ap. Tvar *klubovný* neobstojí ani ako tvar knižný. Systémovému tvaru treba dávať prednosť všade, kde len to trochu možno. — Pri budúcom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu bude načim i tu previesť korektúru a namiesto nesystémovej formy *klubovný* zaviesť správnu a systémovú formu *klubový*. *sm.*

Forma krstného mena *Ella*. — Na plakátoch ako aj v novinách mohli sme čítať o turné baletného súboru vraj „Elly" Fuchsovej-Lehotskej. Táto forma krstného mena, písaná s dvoma *-ll-*, je nenašská, maďarská. V slovenčine jej zodpovedá úradné krstné meno *Gabriela*. V našej reči okrem úradných foriem krstných mien, ktoré v pospolitej reči sa neužívajú, máme väčšie množstvo domáckych krstných mien, tzv. hypokoristiká. Z úradných foriem krstných mien *Júlia, Irena, Katarína, Mária, Zuzana* ap. máme hypokoristické krstné mená, zakončené na *-a*, teda *Jula, Ira* i *Irena, Kata, Mara, Zuza* ap. alebo v deminutívnej forme *Julka, Irka* i *Irenka, Katka, Marka, Zuzka* ap. Okrem tohto spôsobu v slovenčine tvoria sa hypokoristické krstné mená haplologiou, a to tak, že z úradných foriem krstných mien vynechávajú sa daktoré hlásky alebo i celé slabiky. Tak z úradných foriem krstných mien *Alžbeta, Amália, Júlia, Ľudmila, Hermína, Petronella* ap. máme haplologiou vzniklé hypokoristické formy *Beta, Betka, Mála, Málka* i *Málika, Uľa, Uľka, Mila, Milka, Mína, Mínka, Nela, Nelka* ap. Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj vyššie uvedené krstné meno. Z úradnej formy *Gabriela* haplologiou, vynechaním začiatočných slabík, vzniká hypokoristické krstné meno *Ela*, písané s jedným *l*, resp. v deminutívnej forme *Elka*. — Ak teda chceme úradné ženské krstné meno *Gabriela* užiť v slovenčine vo forme hypokoristickej, môžeme ho písať iba s jedným *l*, teda *Ela*. *sm.*

opis a *popis*. — Medzi podstatnými menami *opis* a *popis* v slovenčine treba zachovávať istý významový rozdiel, ktorý možno ľahko si uvedomiť podľa prvotného významu materných slovies *opísať* a *popísať*, určovaného predponami *o(b)-* a *po-*. Pri slovese *opísať*

predpona *o(ob)-* naznačuje, že okolo voľačoho píšeme nakoľko táto predpona významove je blízka predložke *okolo*. Vo vyššom význame *opísať* znamená, že vec alebo osobu objasňujeme písomným dotýkaním sa jednotlivých ich vlastností. *Líčenie* je vyšší stupeň opisu (SR X, 191). Sloveso *popísať* svojou predponou *po-* znamená 1. *ukončiť dej, činnosť písania;* 2. *vyplniť, pokryť písom.* Tomuto významu je celkom blízky význam ‚zaznamenať, napísať meno vecí alebo osôb, ponapisovať ich podľa mena', teda *napísať menovite,* aby sme mali ich presný soznam, evidenciu, napr.: Najmúdrejšie — rozdeliť materinské... Už som i hovoril s doktorom Jožkom Merlanom. Príde sem hore, hneď po pohrebe, *popíše všetko* (Rázus, Krč. kráľ II, 289), Ešte dva dni pred cestou všetko si *popísal,* čo potrebuje (úzus), *Popisovali* židovský majetok (úzus), Za cisára Augusta vyšiel rozkaz, aby boli *popísaní* všetci... (katechizmus) ap. Po takomto vysvetlení ukáže sa chybné sloveso *popísať* vo vete: Chukidides v jednom *opise* obliehania „popisuje" použitie dymu na skrytie bojovníkov (Slov. pravda, 6. I. 1944, str. 3a), kde miesto „popisuje" zaiste príde tvar *opisuje* už aj z významového vzťahu podstatného mena *opis.* Chybné je použitie tvaru *popis* vo vete: Klasik architektúry Vitruvius zanechal presný „popis", ako sa má takéto kúrenie zriadiť (str. 4b) m. *opis.*

priznať a *uznať.* — Proti slovesám s predponou *u-* pociťoval sa istý odpor zaiste preto, že sa chybne pokladaly za české. Celý tento typ slovies statočne bol uhájil Škultéty (SR VII, 212). Azda s tohto nesprávneho nazerania na slovesá s predponou *u-* ešte aj teraz hriešne sa zamieňa pôvodný domáci tvar slovesa *uznať* za *priznať, uznávať* za *priznávať.* Čudne znejú vety: Hlinkovi referovali, že už dva dni sa ťahajú s Hodžom o to, aby „priznal slovenský národ a slovenský jazyk"... niektoré rubriky (Slováka), ako napr. kultúrna... maly vysokú úroveň a museli „ju priznať" aj najúhlavnejší nepriatelia (Gardista, 16. I. 1944, str. 1b), Dobriansky „priznal", že vedúce miesto v štáte patrí Maďarom (Slovák, Vianoce 1943, str. 11c), lebo v nich by sme čakali len patričné tvary slovesa *uznať.* Rozdiel obidvoch slovies zjavne vypozorovať u Dr. Františka Hrušovského vo vianočnom článku *Náš postoj k Maďarom:* Zaujímalo by nás, či majú odvahu *uznať,* že dopustili sa na slovenskom národe takých krívd (Slovák, Vianoce 1943, str. 5c) — Chápeme, že nie je ľahko *priznať sa* k omylom (5c). Na správnosť významu slovesa *uznať* bude treba ešte poukázať v osobitnom článku.

závisieť na = *závisieť od.* — V slovenčine sloveso *závisieť* na rozdiel od češtiny býva spojené s predložkou *od,* ako napríklad v maďarčine (*attól* füg), vo francúzštine (Ça dépend *de moi).* Podľa tohto chybné je užitie vo vete: Celý svet vie, že vstup Turecka do vojny po boku spojencov nezávisí len „na všeobecných a strategických okolnostiach" (Slovák, 5. I. 1944, str. 3c) namiesto: nezávisí len *od všeobecných a strategických okolností.* Takúto väzbu uzákoňujú aj Pravidlá sloven. pravopisu (462).

oracie náradie? — Do hospodárskej terminologie najmenej sa usilujeme preniknúť so slovenskými termínmi, čoho dôkazom je aj termín „oracie náradie" (Slovák, Vianoce 1943, str. 32). Neslovenský je tvar prídavného mena *oraci,* lebo v slovenčine je domáci, systémový tvar *oráci* s dlhou kvantitou v prípone *-áci,* ako je *trváci, jedáci, práci, sekáci* ap. (SR IX, 189). Zpravidla v slovenčine na *-ať* tvoria prídavné meno tohto typu so slovenskou príponou *-áci.* Takto potom príde termín: *oráce náradie.* Zdá sa že v tomto termíne aj miesto podstatného mena *náradie* lepšie by obstálo domáce podstatné meno *riad: oráci riad.*

sebamenší? — V slovenčine takýto spôsob superlatívu je celkom cudzí so stránky syntaktickej, lebo v nej pri takomto porovnávaní sa používa predložky *od* + *genitív: menší od neho,* teda analytický tvar, a nie *holý genitív.* Keby sme tento spôsob superlatívu *sebemenší* riadne preniesli do slovenčiny, dostali by sme tvar „odsebamenší". Miesto neho slovenčine postačí superlatív, zosilnený zpravidla zámenom *čo,* spojkou *aj* a inými spojeniami (SR IX, 187). Vo vete: Lebo každý národ, aj „sebamenší", chce žiť životom slobodným (NN, 6. I. 1944, str. 1a) malo by stáť miesto: aj „sebemenší" — *aj čo najmenší.* Porov. k tomu aj článok Valerie Polakovičovej: Funkčné využitie superlatívu v novinárskom štýle (SR XI, 148).

zovňajšok? — Tvar *zovňajšok* predstavuje hláskoslovne poslovenčený český tvar *zevnějšek.* Slovenský domáci tvar môže byť iba *vonkajšok.* Obidva tvary: český *zevnějšek* a slovenský *vonkajšok* majú ten istý koreň *vьnь,* z ktorého pochodí spisovné české *ven* a spisovné slovenské *von.* Z tohto koreňa v češtine vyvinul sa lokál *vně* a genitívny tvar *zevně,* užívaný vo funkcii adverbia, naproti tomu v slovenčine tieto tvary tvoríme od rozšíreného kmeňa *vonok* (porov. *vonku, navonok, zvonka*). Z tohto rozšíreného kmeňa *vonok* je stvorené aj slovenské podstatné meno *vonkajšok* (SR VIII, 283), ktoré patrí aj do vety: Kalendár je vkusného „zovňajšku", obsahove bohatý (Gardista, 9. I. 1944, str. 10d).

ročne. — Tvar adverbia *ročne* je knižný, preto sa v ľudovej a hovorovej reči užíva zväčša analytický výraz *na rok,* s významom ‚platný, siahajúci svojou platnosťou na jeden rok', ak máme na mysli *len jeden* alebo *len jednotlivý rok,* každý osebe, ako napr.: predplatné *na rok.* Ak ide o pravidelné opakovanie tejto platnosti *s roka na rok, rok po roku* so zjavnou súvislosťou rokov po sebe idúcich, vtedy patrí použiť v slovenčine adverbium *ročite,* ktoré pochodí od adj. *ročitý.* Z tohto je zjavný aj rozdiel medzi adj. *ročný* a *ročitý: ročné dieťa* ‚majúce jeden rok', *ročný lístok* ‚platný na jeden rok', *ročitý strom* ‚majúci viac rokov' (Turiec), *ročitá penzia* ‚ktorá sa vypláca pravidelne rok po roku v jednakej sume' (SR X, 367). Podľa tohto lepšie zodpovie adv. *ročite* aj vo vete: Dr. Brederek z Jeny vypracoval novú metódu na zhotovenie syntetického koffeinu, podľa ktorej sa môže vyrobiť „ročne" mnohotisíc (!) ton syntetického koffeinu (Slov. pravda, 6. I. 1944, str. 2c).

tajoplný = tajuplný = tajomný. — Tvar složeného prídavného mena *tajoplný* predstavuje umele opravovanú formu složeniny *tajuplný.* Tu vlastne nejde o obyčajnú složeninu, ale o spojenie dvoch pádov na spôsob složeniny, ktorej druhá časť adj. *plný* vyžaduje genitív: *plný + taju > tajuplný.* Takto podľa složenia ostáva náležitá len forma *tajuplný,* a nie *„tajoplný".* Koreň *taj-* máme v slovese *tajiť* a v adj. *tajný.* Porov. aj složeninu s adjektívom *hodný: obdivuhodný* (Slovák, 23. I. 1944, str. 5a). Keďže slovenčina vyhýba složeninám, Pravidlá sloven. pravopisu nahradzujú tvar *tajuplný* tvarom adj. *tajomný,* ktoré svojím rozšíreným koreňom *tajom-* súvisí s podstatným menom *tajomstvo.* Zato nie: *„tajoplný"* vynálezca, ani *tajoplný* vynález (Slovák, 23. I. 1944, str. 5a), lež *tajomný* vynálezca a *tajomný* vynález.

priputnať a *pripútať.* — Z týchto dvoch slovies od pôvodu slovenské je iba *priputnať,* ako to dosvedčuje aj základ slovesa, podstatné meno *puto* s krátkou kvantitou oproti českému *pouto* s dlhou kvantitou, ktorá prechodí aj do slovesa. Formu *priputnať,* ako aj ostatné složeniny od základnej formy *putnať* máme úpenlivo zachovávať aspoň vo význame konkrétnom, kde ide o *putnanie* v pravom slova smysle, i keď vždy sa nedá zachovať vo význame abstraktnom (SR X, 127). Tvar domáceho slovesa *priputnať* naisto patrí aj do vety: Čo však pozornosť Gabininu najmocnejšie priťahovalo a ju ako „pripútanú" za dverami držalo, to bola postava cudzincova (Gardista, 9. I. 1944, str. 9a), keďže ide tu o konkrétne *priputnanie.*

Kosmas, gen. *Kosmasa?* — Skloňovanie cudzích priezvisk so zakončením na *-as,* prípadne *-ias* nie je ešte dosť pevne ustálené. Dr. Špirko vo svojich Cirkevných dejinách tvar priezviska *Audias* skloňuje v nepriamom páde s vysúvaním zakončenia *-as:* podľa zakladateľa *Audia* (I, 119) na spôsob cudzích priezvisk, pri ktorých sa koncové *-us* alebo *-es* vysúva: *Kristus - Krista, Aristoteles - Aristotela.* Tvar mena českého historika *Kosmas* skloňujú v Slováku zas bez vysúvania koncového *-as* v nepriamych pádoch: O Svätoplukovi máme hist. záznam *od Kosmasa* (9. I. 1944, str. 7e). So stanoviska praktického sa zrovna žiada skloňovať tieto cudzie mená bez vysúvania koncového *-as* v nepriamych pádoch, keďže z nich je vždy zjavný nominatívny tvar, ktorý by sa mohol ľahko zameniť s nominatívnym tvarom početnejších cudzích slov na *-us.*

Vec úradná — porta oslobodená? — Na obálkach mnohých úradov, bohužiaľ aj centrálnych, možno čítať: Vec úradná — porta oslobodená. Sloveso *oslobodiť* sa viaže s predložkou *od* s genitívom, preto správne znie celá väzba len: *Vec úradná — od porta oslobodená* alebo: *Vec úradná — bez porta.*

v prvom rade = na prvom mieste. — V slovenčine spojenie *v prvom rade* sa užíva podľa českého *v první řadě* alebo maďarského *elsŏ sorban.* Dobré domáce spojenie je: *na prvom mieste.* Používa sa ho na zdôraznenie. Spojenie *na prvom mieste* ako slovenské od pôvodu lepšie pristane miesto spojenia *v prvom rade* aj vo vete:

Keďže „v prvom rade" musí byť v armáde uspokojenia spotreba obilia a krmy, trpelo obyvateľstvo už v novembri začínajúcim nedostatkom (Slovák, 14. I. 1944, str. 2c).

ukázať sa byť ťažkým? — Pri zvratnom slovese *ukázať sa* často prikladajú k doplnku pomocné sloveso *byť*, čo je zaiste vplyvom nemčiny. V slovenčine nie je potrebné a vystačíme bez neho, keďže sa doplnok, ktorým je prídavné meno alebo podstatné meno s prívlastkom, dostatočne vyjadrí pri samom slovese *ukázať sa*. Tak aj pri zvratnom slovese *vidieť sa, zdať sa*: On *sa* mi *vidí* takto *súci chlapák* (úzus). Veta: Tieto práce ... ukázaly sa „byť" veľmi ťažkými (Slovák, 14. I. 1944, str. 2c) je jasná aj bez pomocného slovesa *byť:* Tieto práce ... ukázaly sa veľmi ťažkými.

Len formálne slovesá vyžadujú pomocné sloveso *byť* pri svojom doplnku, ako *chcieť, musieť, mať* (nem. *sollen,* franc. *devoir*), *treba* ap., napríklad: *Chceme byť dobrí* (úzus), *Musíme byť statoční* (úzus), *Máme byť tvrdí* oproti našim nepriateľom (úzus), *Treba byť usilovný* (úzus) ap.

LISTÁREŇ.

Priezvisko Rendek. — Priezvisko R e n d e k je naisto slovenského pôvodu. Jeho základ treba hľadať v slovanskom koreni **rędˇ-* (poriadok), za ktorý máme v slovenčine *rad, riad-* (po-*riad*-ok, po-*riad*-ny, *riad*-i-ť), v češtine *řád,* po-*řád*-ek, v poľštine *rząd,* v ruštine *rjad* a v srbštine *red.* Skupina *-en-* v prvej slabike (*Ren-*) ukazuje na staré **rędˇ-*, t. j. zachovala sa tu nosovka. Pretože v slovanských jazykoch — okrem poľštiny — nosovky všade zanikly, musela sa nosovka v tomto prípade zachovať prispením iných okolností. Stalo sa tak pomocou maďarčiny, ktorá slovanský **rędˇ-* prevzala veľmi zavčasu a zachovala ho podnes v slove *rend* s pôvodným významom ‚poriadok'. Keď sa toto slovo z maďarčiny znova dostalo do slovenčiny, necítila sa už súvislosť medzi ním a slovami skupiny *poriadok, riadny* ap., a tak v slovenčine máme dnes popri sebe dva tvary toho istého koreňa: staré *rend-*, nové *riad-* a *rad-*.

Domáci pôvod priezviska *Rendek* presvedčivo dokazuje prípona *-ek* s významom zdrobňovacím a ako prípona slov dejového značenia, častá najmä v západoslovenských nárečiach (v spisovnej slovenčine je zpravidla *-ok*), napr.: dom*ek*, strom*ek;* útul*ek*, odpočin*ek* ap. Touto príponou sú tvorené napr. aj slovenské priezviská: Flor*ek*, Bal*ek*, Tom*ek*, Krut*ek*, Kol*ek* a iné.

Okrem toho na domáci pôvod priezviska *Rendek* ukazujú priezviská *Rendár* a *Rendko,* ktoré sú z toho istého základu, ale tvorené inými príponami: *-ár,* najčastejšia pri slovách, označujúcich zamestnanie (stol*ár,* pek*ár,* mlyn*ár* ap.), a *-ko,* s významom zdrobňovacím, najmä pri menách láskajúcich, domáckych (dedo — ded*ko,* Jano — Jan*ko* ap.), ináč časté pri slovenských priezviskách, napríklad: *Domko, Chrenko, Nosko, Volko atď.*

Niet teda príčiny vytvárať priezvisko *Rendek* zo soznamu slovenských priezvisk.

Rediguje ANTON JÁNOŠÍK s JOZEFOM ŠKULTÉTYM.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačí Neografia, úč. spol. v Turčianskom Sv. Martine.

Matica slovenská
má ešte na sklade tieto staršie ročníky

Slovenskej reči:

III., IV., V., VI., VIII., IX. po Ks 30·–
a X. ročník po Ks 45·–

Váš záujem o vývoj slovenskej spisovnej reči nájde v nich hodnotné štúdie a rozličnosti pre odstránenie chybných tvarov v slovenčine.

Kníhtlač
hĺbkotlač
ofset
knihárstvo
cinkografia

Žiadajte ponuky!

Všetku prácu, patriacu do týchto odborov, vám vyhotoví

NEOGRAFIA,
ÚČ. SPOL.,
Turčiansky Sv. Martin